

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI SİYASET
ANABİLİM DALI

**KÜRESELLEŞMENİN ARAÇLARI: IMF VE DÜNYA BANKASI
NEDEN KURULDULAR, POLİTİKALARI NASIL DEĞİŞTİ,
KÜRESELLEŞMEYİ NASIL ETKİLEDİLER?**

AHMET GÖKHAN KARADENİZ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI SİYASET
ANABİLİM DALI

KÜRESELLEŞMENİN ARAÇLARI: IMF VE DÜNYA BANKASI
Neden Kuruldular, Politikaları Nasıl Değişti, Küreselleşmeyi Nasıl Etkilediler?

Yüksek Lisans Tezi

AHMET GÖKHAN KARADENİZ

Tez Danışmanı: DOÇ. DR. ÖZLEM KAYGUSUZ

ANKARA-2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI SİYASET
ANABİLİM DALI

AHMET GÖKHAN KARADENİZ

KÜRESELLEŞMENİN ARAÇLARI: IMF VE DÜNYA BANKASI
Neden Kuruldular, Politikaları Nasıl Değişti, Küreselleşmeyi Nasıl Etkilediler?

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: DOÇ. DR. ÖZLEM KAYGUSUZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (...../...../2019).

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Ahmet Gökhan Karadeniz

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
I. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE HEGEMONYA VE NEO-GRAMŞİYAN	
KURAM	6
A. GRAMSCİ VE HEGEMONYA	7
1. Manevra Savaşı (War of Movement) ve Mevzi Savaşı (War of Position).....	10
2. Pasif Devrim-Sezarizm (Caeserizm)-Trasformismo	12
3. Tarihsel Blok (Blocco Storico)	15
4. Gramsci ve Uluslararası İlişkiler	17
B. NEO-GRAMŞİYAN KURAM	18
1. Tarihsel Yapı	22
2. Devletin Uluslararasılaşması	24
3. Üretimin Uluslararasılaşması	25
4. Uluslararası Üretim ve Sınıf Yapısı	25
5. Uluslararası Kurumlar ve Hegemonya	26
C. ULUSAŞIRI HEGEMONYA VE KURUMLAR	28
1. Stephen Gill ve David Law	28
2. William Robinson	34
3. Kees van der Pijl ve Henk Overbeek	39
II. BRETTON WOODS SİSTEMİ: HEGEMONYANIN TESİSİ	41
A. 1900-1945 ARASI DÜNYA: SARSILAN EKONOMİK VE SİYASAL DÜZEN. 41	
1. I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş Sonrası	41
2. İngiltere'nin Gerileyişi	44
3. Altın Standartının Sonuna Doğru	45
4. II. Dünya Savaşı Sonrası	46
B. KÜRESEL EKONOMİK SİSTEM: BRETTON WOODS.....	50
1. Bretton Woods Sisteminin Temeli	51

2. IMF ve Dünya Bankası'nın Oluşumu	55
3. IMF ve Dünya Bankası'nın Yapısı.....	56
C. SOĞUK SAVAŞ: TRUMAN DOKTRİNİ VE MARSHALL PLANI.....	61
1. Truman Doktrini.....	62
2. Marshall Planı	63
III. KÜRESELLEŞMENİN YAYILMASINDA IMF VE DÜNYA BANKASI PROGRAMLARI.....	69
A. BRETTON WOODS SİSTEMİNDE DEĞİŞİM	70
1. Gelişmiş Kapitalist Ülkelerde Aşırı Birikim.....	70
2. Sistemin Değişim İhtiyacı	72
3. Petrol Krizleri ve Küresel Etkileri.....	75
B. KRİZDEN ÇIKIŞ REÇETESİ: NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME VE CHICAGO OKULU	77
1. Neoliberal Küreselleşme	79
2. Chicago Okulu ve Mont Pélerin Topluluğu	87
3. Finans-Kapitalin Yükselişi	93
4. Ekonomi ve Toplumda Yapısal Dönüşüm	97
5. Piyasa Toplumu (Market Civilisation).....	100
6. Düzenleyici Neoliberalizm (Disciplinary Neoliberalism) ve Yeni Anayasacılık	101
7. Küresel Yönetişim (Global Governance).....	109
8. Şartlılık İlkesi (Conditionality)	112
C. NEOLİBERALİZMİN LABORATUVARI: ŞİLİ	114
1. Şili'den Önce New York	115
2. Pinochet Öncesi Şili	118
3. Neoliberalizme Hazırlık Süreci	119
4. Neoliberal Uygulamalar	123
IV. KÜRESELLEŞMENİN KRİZLERİ-DÜNYA BANKASI VE IMF'NİN ETKİLERİ	130
A. 1997 ASYA KRİZİ	130
1. Kriz Öncesi Doğu ve Güney Doğu Asya	133

2.ABD Finans Sistemi ve Etkileri	134
3.1990'larda ABD'de Değişen Ekonomi	135
B. IMF VE DÜNYA BANKASI'NIN VİTRİN ÜLKESİ: TÜRKİYE	146
1.Türkiye ve IMF-Dünya Bankası İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı	148
2.Türkiye'de İthal İkameci Politikalar	150
3.IMF-Dünya Bankası Politikalarının Türkiye'de Uygulanması ve Sonuçları.....	152
4. Türkiye'nin Neoliberal Dünya Ekonomisine Eklemlenmesi	156
5.1994 Krizi ve Öncesi.....	160
6.1998 Yakın İzleme Anlaşması ve 2000-2001 Krizleri	162
7. On Uzun Yıl	164
SONUÇ.....	169
KAYNAKÇA	174
ÖZET	180
ABSTRACT	181

GİRİŞ

Çalışmanın amacı, küreselleşmenin araçları olarak Dünya Bankası ve IMF'nin kuruluşunu, geçirdikleri dönüşümü ve özellikle 1970'lerden sonra küreselleşmenin şekillenmesinde bu iki kuruluşun etkilerini ABD hegemonyası çerçevesinde ortaya koymaktır. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD önderliğinde kurulan hegemonyada sistemin devamlılığını sağlayan ve ABD hegemonyasındaki değişimlere paralel şekilde dönüşümler geçiren her iki kurum, hegemonyanın nasıl kurulduğu ve hegemon gücün devamlılığını nasıl sağladığı soruları bağlamında Gramşiyen ve Neo-Gramşiyen perspektifle ele alınmaktadır.

Bu çerçevede ABD hegemonyasıyla ilişkili olarak Bretton Woods sistemi nasıl tesis edildi, IMF-Dünya Bankası neden kuruldu, bu iki kuruluşun amaçları aslında nelerdi, kuruluş aşamasında Bretton Woods sistemine dâhil olan devletler bu sisteme neden ve nasıl rıza gösterdi sorularına cevap aranmaktadır. Bu sorulara ilave olarak, her iki kurumun zaman içinde değişen politikaları ve özellikle 1970'lerden itibaren dünya ekonomisinde görülen değişime paralel şekilde kapitalizmin yaşadığı organik krize cevap olarak ortaya çıkan neoliberal küreselleşmenin yayılmasındaki rolleri ABD hegemonyası çerçevesinde incelenmektedir.

Çalışma, Gramşiyen teorinin yanında Neo-Gramşiyen perspektifle her iki kurumun dünya genelinde ABD hegemonyasını nasıl tesis ettiğini ve küresel ekonomideki dönüşümlere paralel olarak neoliberalizm olarak adlandırılan sürecin sadece ekonomileri değil, aynı zamanda toplumsal yapıları da nasıl dönüştürdüğünü incelemektedir. IMF ve Dünya Bankası'nın ABD hegemonyasının araçları olduğu varsayımından hareketle, küresel ekonomideki değişimle birlikte her iki kurumun geçirdiği dönüşüm, kuruluş hedeflerinden nasıl saptıkları, ekonomik krizleri çözmeye ya da

yönetme söyleminin aslında toplumdaki hangi sınıflar için geçerli olduğu Şili, 1997 Asya Krizi ve Türkiye üzerinden incelenmektedir. Salvador Allende'nin devrilmesi ile Şili'de başlayan neoliberal dönüşüm, 1997 Asya Krizi ve Türkiye'nin IMF-Dünya Bankası'na üyeliğiyle liberal dünya ekonomisine eklemlenme süreci çalışmada ele alınan teorilerin somutlaştığı, IMF ve Dünya Bankası politikalarının analiz edildiği örnek olaylardır.

Çalışmanın varsayımı ABD hegemonyasındaki değişimlere paralel şekilde IMF-Dünya Bankası'nın da değişimler geçirdiği, 1970'lerde dünya ekonomisinde yaşanan ekonomik değişimle eş zamanlı olarak ABD hegemonyasının da savaş sonrası kurulan Bretton Woods sisteminin getirdiği bağlayıcılıklardan kurtulacak şekilde küresel ekonomik sistemi dönüştürdüğüdür. Savaş sonrasında getirdiği ekonomik bağlayıcılıklardan kurtularak ABD hem hegemon gücünü yenileyebilmiş hem de yükselişe geçen finans sektörü ve ortaya çıkan uluslararası kapitalist sınıflardan kendi hegemonyası için faydalanabilmiştir. ABD böylelikle hem IMF-Dünya Bankası'nı hem de küresel ekonomik düzeni kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendirebilmiştir.

Tez boyunca IMF ve Dünya Bankası, ABD hegemonyası çerçevesinde, tarihsel materyalist bir perspektifle, Gramşiyen kavramlar ve Neo-Gramşiyen teori çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu amaçla ABD hegemonyası, Bretton Woods Sistemi, IMF-Dünya Bankası politikaları üzerine yapılan eleştirel çalışmalardan literatür taraması yöntemiyle toplanan veriler çalışmanın metodolojik temelini oluşturur. Vaka analizi yöntemiyle de Şili, 1997 Asya Krizi ve Türkiye ile IMF-Dünya Bankası arasındaki ilişkiler incelenmektedir.

Giriş ve sonuç bölümü hariç dört bölümden oluşan tezin ilk bölümünde yer alan, 'Uluslararası İlişkilerde Hegemonya ve Neo-Gramşiyen Kuram' başlığı, çalışmanın teorik çerçevesi olup, bu kısımda yer alan Gramşiyen kavramlar bölümün temelini oluşturur ve tezde ele alınacak olan ABD hegemonyası ve IMF-Dünya Bankası incelemesine kavramsal çerçeve sunar. Gramsci tarafından geliştirilen; *hegemonya*,

tarihsel yapı, tarihsel blok, organik aydınlar, pasif devrim, trasformismo, mevzi ve manevra savaşı kavramları gerek hegemonyanın kurulması gerekse hegemon gücün geçirdiği dönüşümlerin analizi için önemli yere sahiptir. Bu kavramların uluslararası ilişkilere uygulanmasında ve uluslararası ilişkileri devletler arası yaklaşımdan çıkararak, devletler içindeki yapıları da analizlere dâhil etmesi bakımından Robert W. Cox'un çalışmaları yanında, Gramşiyen kavramların William Robinson, Stephen Gill, Henk Overbeek ve Van Der Pijl tarafından geliştirilmesi de II. Dünya Savaşı sonrası kurulan uluslararası yapının kapsamlı analizini sunar. Bu çerçevede, 'Neo-Gramşiyen Kuram' başlığı Robert Cox'un Uluslararası İlişkiler disiplinine Gramsci'yi nasıl uyguladığını ve disiplinin kurulu yapısını nasıl sorguladığını göstermektedir. 'Uluslararası Hegemonya ve Kurumlar' başlığı, uluslararası alanda hegemonyanın inşası ve ABD hegemonyasına dayanan Atlantik Birliği'nin oluşumu Neo-Gramşiyen perspektifle, uluslararası yeni tarihsel blok kavramı ve kapitalist ekonomide görülen değişime paralel olarak hegemonyanın uluslararasılaşmasını ele alır.

İkinci bölüm, 'Bretton Woods Sistemi: Hegemonyanın Tesisi', I. Dünya savaşından başlayarak ABD hegemonyasının dünya genelinde oluşumunu inceler. '1900-1945 Arası Dünya: Sarsılan Ekonomik ve Siyasal Düzen' başlığı, yaşanan siyasi olayların hegemonyayı nasıl etkilediğini ele alırken; 'Küresel Ekonomik Sistem: Bretton Woods' başlığı, IMF-Dünya Bankası'nın hegemonyanın araçları olarak nasıl değişime uğradıklarını ortaya koyar. 'Soğuk Savaş: Truman Doktrini ve Marshall Planı' başlığı, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Avrupa kıtasının ekonomilerini ve siyasi yapılarını kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürerek kıta üzerinde hegemonyasını nasıl kurduğunu ele alır.

Üçüncü bölüm olan 'Küreselleşmenin Yayılmasında IMF ve Dünya Bankası Programları', II. Dünya Savaşı sonrası kurulan ABD hegemonyasının ve tarihsel bloğun 1960'ların ortasından başlayarak yaşadığı birikim kriziyle birlikte geçirdiği dönüşümü ve

küreselleşme olarak adlandırılan bu dönüşüme IMF-Dünya Bankası'nın etkilerini incelemektedir. 'Bretton Woods Sisteminde Değişim', 1970'lerden başlayarak dünya ekonomisinin geçirdiği dönüşümlerin, hegemon güç olan ABD'nin ekonomik ve siyasi gücündeki değişimlere etkisini değerlendirir. 'Krizden Çıkış Reçetesi: Chicago Okulu ve Neoliberal Küreselleşme', savaş sonrası oluşturulan Keynesyen ekonominin yaşadığı krizlere çare olarak sunulan serbest piyasa yanlısı, liberal ve parasalcı ekonomik düşüncelerin hegemon gücün ekonomik ve siyasi yenilenmesindeki etkileri inceler. Bu bölüm aynı zamanda IMF-Dünya Bankası'nın geçirdiği dönüşümü ele alır.

'Neoliberalizmin Laboratuvarı: Şili' başlığı, 1970'lerde artık taraftarı iyice artan ve ilerleyen yıllarda pek çok ülkede uygulanacak olan neoliberal politikaların ilk uygulandığı ülke olan Şili'de yarattığı ekonomik, siyasi ve toplumsal dönüşümü inceler. Şili hem neoliberal politikaların ülke genelinde uygulandığı ilk örnek olması hem de hegemon gücün, gücünü her zaman rızaya dayandırmayacağı ve zor kullanma yolunu da izleyebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Pinochet rejimi öncesi sosyalist bir ekonomik model benimseyen, derin bir ekonomik kriz yaşamayan ve bu nedenle IMF-Dünya Bankası yardımlarına ihtiyaç duymayan ülke, neoliberal politikaların yaşanan ekonomik ve siyasi krizler ardından uygulandığı diğer ülkelerden ayrılır. Bu kısımda 1970'lerden başlayarak Şili'de yaşanan ekonomik dönüşüm ve Pinochet Darbesi'nin etkileri ele alınarak Şili'nin geçirdiği neoliberal dönüşümün 1990'lara kadar olan kısmı değerlendirilmektedir.

Çalışmanın son bölümünü oluşturan, IMF ve Dünya Bankası programlarının yol açtığı krizler ve toplumlarda yarattığı yapısal dönüşümlerin ele alındığı 'Küreselleşmenin Krizleri-Dünya Bankası ve IMF'nin Etkileri' bölümü vaka analizi yöntemiyle, seçilen bölge/ülkelerde IMF-Dünya Bankası politikalarının etkilerini ortaya koymaktadır. Bu bölümde, 1997 Asya Krizi'nin ortaya çıkışı ve yayılmasının aynı zamanda ABD hegemonyasındaki dönüşümle nasıl örtüştüğü, IMF-Dünya Bankası'nın krize müdahale

etmekte nasıl geç kaldıkları, müdahale ettikleri zaman ise her iki kurumun yeterli imkânlarının olmadığı bu başlıkta ele alınmaktadır. Tarihsel sınırlandırma olarak 1990-1997 yılları arasındaki dönemde yaşananlar incelenmektedir. Bu başlık altında aynı zamanda 1946'dan günümüze kadar IMF-Dünya Bankası ile ilişkileri olan Türkiye'nin IMF-Dünya Bankası programları etkisiyle geçirdiği siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümlerle birlikte yaşadığı krizler ele alınmaktadır. Türkiye'nin ele alındığı bölüm 1946 yılı ile başlayarak, 1979 Krizi, 1980 Darbesi'nin etkileri, 1994 ve 2000-2001 Krizleri ele alınmakta ve 2002 yılında AKP'nin iktidara gelişiyle birlikte çalışma sona ermektedir.

I. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE HEGEMONYA VE NEO-GRAMŞİYAN KURAM

Çalışmanın bu kısmı, Gramsci'nin geliştirdiği 'hegemonya', 'manevra ve mevzi savaşı', 'pasif devrim', 'sezarizm', 'trasformismo' ve 'tarihsel blok' kavramlarını ele almaktadır. Robert Cox tarafından Uluslararası İlişkiler disiplinine uyarlanan hegemonya ve tarihsel blok kavramları, ABD hegemonyasının incelenmesinde pasif devrim, sezarizm ve trasformismo IMF-Dünya Bankası programlarının yarattığı dönüşümlerin analizinde teorik temel sağlar.

Gramsci'nin düşünceleri 1920 ve 1930'ların İtalya toplumunu, kapitalizmin İtalya'da yarattığı dönüşümü ve yükselen faşizmi anlamlandırma çabasının sonucudur.¹ Gramsci, hegemonyayı ve hegemonyanın temelini oluşturan yapıları kavramsallaştırır; hegemonyanın kuruluşunu, gelişimini ve devamlılığını inceler. Gramsci tarafından ortaya konulan kavramlar İtalya özelinde, İtalya'nın 1920 ve 1930'lardaki durumunun analizine ilişkin olmasına karşın bu kavramların ilerleyen yıllarda geliştirilmesi, uluslararası (international) ve ulusaşırı (transnational) ilişkileri analiz edebilmek için kavramsal çerçeveler sunmuştur.

Gramşiyen kavramların başında gelen, tahakküm kurmaktan çok daha fazlası olan 'hegemonya' sadece zora değil, aynı zamanda rızaya dayanır. Güç mücadelesini kazanan yeni bir tarihsel bloğun kurduğu hegemonya, ekonomik ve düşünsel temele dayanır. Hegemonyanın kuruluşunda ve yenilenmesinde hegemon gücü oluşturan maddi yeterlilikler, fikirler ve kurumlar rol oynar. Bunlar arasındaki uyum ya da uyumsuzluklar hegemonyanın geleceğini belirler.

¹ Adam David Morton, **Gramsci'yi Çözümlemek**, (çev. Barış Baysal), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 15, 17, 68 ve 92.

Gramsci'nin geliştirdiği kavramların uluslararası ilişkilere uygulanmasıyla İngiltere'nin dünya siyasetinde bir güç olarak ortaya çıkışı, II. Dünya Savaşı sonrası kurulan ekonomik düzen ve ideolojik yapı, 1970'lerden itibaren kapitalizmin, Bretton Woods sisteminin ve ABD hegemonyasının dönüşümü açıklanabilir. Gramşiyen kavramların Robert W. Cox, Stephen Gill, William I. Robinson, David Law, Henk Overbeek ve Kees van der Pijl tarafından Uluslararası İlişkilere uygulanmasıyla disiplininin kavramsal çerçevesi genişlemiştir. Böylelikle Uluslararası İlişkiler disiplini salt devlet temelli bakış açısından sıyrılmış ve disiplinde devletlerin üzerinde yer aldığı ekonomik ve toplumsal yapıları devletlerin geçirdiği dönüşümde temel aktörler olarak kabul eden yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

A. GRAMSCI VE HEGEMONYA

Gramsci devleti temel olarak sivil toplum-devlet ilişkilerine, üretim ideolojisine odaklanır. Devletin yasama ve yürütme aygıtları, önde gelen sınıfın hegemon gücüyle kısıtlanır. Bu nedenle Gramsci, devleti sadece politik yapı olarak görmez²; hegemonyasını kuran yönetici sınıfa bağlı olarak hükümet sadece yasama, yürütme, yargıdan oluşmaz. Louis Althusser'in devletin ideolojik aygıtları olarak adlandırdığı dini kurumlar, eğitim sistemi, medya Gramsci tarafından devlet kavramının tamamlayıcısı ve bireylerde hegemonik düzenle uyumlu davranışlar yaratmaya hizmet eden kurumlar olarak görülür.³ Dolayısıyla buradaki üretim ideolojisi sadece ekonomik anlamda

² Robert W. Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", *Millennium: Journal of International Studies*, vol.12, no: 2, 1983, s.162 ve 164; Adam David Morton, "Social Forces in the Struggle over Hegemony: Neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture&Society*, November 5, 2010, s.159.

³ Morton, **Gramsci'yi Çözümlemek**, op. cit., s.127 ve 128/dipnot 2.

değildir; düşüncenin üretimi, iktidarın ve hegemonyasının tekrar tekrar yenilenmesi de üretim ideolojisinin içinde yer alır ve böylelikle devlet tanımı genişler.⁴

Marksizm'deki ekonomik, ideolojik ve politik üretim biçimlerine Gramsci, etik-siyasi (ethico-political) biçimi ekler. Etik-siyasal, sivil toplum yoluyla üretim biçimidir; hegemonun yumuşak gücüne dayanır. Buradaki sivil toplum, Gramsci'nin ortaya koyduğu sivil toplum-siyasal toplum ayırımına dayanır. Dolayısıyla devlet genişletilmiş anlamda olup, sivil toplum ve kamusalın bileşkesidir.⁵ Genişletilmiş anlamda devlet, Anglosakson ülkelerde belirli şartlar altında ortaya çıkmış devlet ve sivil toplum arasındaki organik bağı yansıtır. Liberal devlet anlayışındaki dar anlamlı, *gece bekçisi devletten* ve Bismarck'ın *müdahaleci devlet* anlayışından farklıdır.⁶ Devlet sadece bürokratik yapı da değildir; devletin içinde yer alan sınıflar ve bu sınıfların mücadeleleri, basın, eğitim kurumları ve dini kurumlar devleti ve dolayısıyla hegemonyayı şekillendirir.

Gramsci'nin hegemonya kavramının tarihsel arka planı, kavramın hâkimiyetten ya da zor kullanmaktan nasıl farklı olduğunu gösterir. Gramsci, hegemonya kavramına temel olarak Bolşevik Devrimi'ni, SSCB'nin kuruluşuna ilişkin tartışmalarla⁷ Machiavelli'nin düşünce ve eserlerini alır. Lenin'in Sovyet Devrimi üzerine düşüncelerinden⁸ etkilenen Gramsci, Üçüncü Enternasyonal çevrede hâkim olan fikri olarak, egemen sınıfın hegemonya mekanizmalarını inceler; burjuvazinin diğer sınıflar üzerinde hegemonya oluşturup oluşturmadığı durumları ayırt eder. Kapitalizmin ilk geliştiği Kuzey Avrupa'da burjuvazinin hegemonyası neredeyse tamamlanmıştır. Burjuvazi, kapitalizmi ve liderliğini korumak için ekonomik ve siyasi kimi ödünler

⁴ Ibid. s.,129.

⁵ Stephen Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, Cambridge University Press,1991,s.42-43; Thomas R.Bates,"Gramsci and the Theory of Hegemony", *Journal of the History of Ideas*, vol.36, no.2 (Apr.-Jun.1975), s.353.

⁶ Stephen Gill, David Law, "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", *International Studies Quarterly*, Vol.33, No.4, Dec.1989, s.476.

⁷ Giovanni Arrighi, "The Three Hegemonies of Historical Capitalism", *Review* (Fernand Braudel Center), Vol.13, No.3, 1990, s.400; Bates, "Gramsci and the Theory ...", s.352.

⁸ Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri-Seçmeler**, (çev. Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara, 2016, s.60.

verirken⁹, işçilere ve küçük burjuvaya verilen bu tavizler sosyal demokrasiye varan süreci başlatabilir. Sivil toplum, burjuva hegemonyasının kurulduğu yerdir. Dolayısıyla burjuvazi devleti doğrudan yönetmeye ihtiyaç duymaz; sivil toplumun hegemonik kontrolü dışına çıkmadan, burjuva değerlerine bağlı olmayı kabul etmiş seçkin biri devleti yönetebilir.¹⁰

Gramsci, Machievelli'nin İtalya üzerine olan düşüncelerinden etkilenir; İtalya'nın neden gelişmediğine dair teorilerinin temelinde Machievelli'nin Rönesans dönemi düşünceleri yatar.¹¹ Gramsci, hegemonyayı tanımlarken zor ve rızanın birleşimini göstermek için Machievelli'den iktidarı simgeleyen *centaur* (insan başlı at/yarı at-yarı insan) figürünü alır. Bunun anlamı şudur; zor, hegemonyada her zaman mevcuttur fakat sadece hegemonun belirlediği sınırların dışına çıkıldığı durumlarda açığa çıkar. Hegemonyanın, çoğunluğun davranışlarındaki uyumu sağlaması yeterlidir.¹²

Gramşiyen anlamda hegemonya kavramı tez boyunca ele alınan ABD hegemonyasının kuruluşunu, geçirdiği dönüşümü ve buna bağlı olarak IMF-Dünya Bankası'nın inşası ve dönüşümüne kavramsal çerçeve sağlar. II. Dünya Savaşı sonrası kurulan ABD hegemonyasına bu kavramı uyarladığımızda karşımıza kimi zaman askeri müdahaleler kimi zaman da ekonomik araçlar eliyle ülkelerin ve ekonomilerin şekillendirilmesi çıkar. Hegemonun benimsediği liberal ekonomi kurallarından ayrılmaya çalışan ülkeler Şili örneğinde olduğu gibi askeri müdahale ile devrilebilir. 1960 ve 1980 Türkiye örneğinde görüldüğü gibi askeri rejimler, ülkenin dünyada uygulanan hâkim ekonomik yapıya eklenmesini hızlandırabilir. Bunlar hegemon gücün zor yanını temsil ederken, İngiltere'de Thatcher dönemiyle birlikte ülkenin geçirdiği neoliberal dönüşüm rızaya dayalı değişime örnektir. Öte yandan 1978 Türkiye ve 1997 Asya Krizi

⁹ Morton, **Gramsci'yi Çözümlemek**, op. cit., s.138; Gramsci, *Hapishane Defterler*, op. cit., s.82.

¹⁰ Gramsci, **Hapishane Defterleri**, op. cit., s.12-14.

¹¹ Morton, **Gramsci'yi Çözümlemek**, op. cit., s. 22, 67, 82 ve 84.

¹² Gramsci, **Hapishane Defterleri**, op. cit., s.95; Morton, **Gramsci'yi Çözümlemek**, op. cit., s. 153-155.

örneklerinde görüleceği üzere kimi zaman hegemon güç ekonomik krizler aracılığı ile hem yumuşak hem sert gücünü bir arada kullanarak dönüşümü sağlar.

Bundan sonra ele alınacak kavramlar, tezin ilerleyen kısımlarında incelenecek olan IMF-Dünya Bankası eliyle gerçekleştirilen dönüşümlerin analizi için birer kavram setidir. Bu kavramlar ‘hegemonya’ kavramının tamamlayıcıları olup aynı zamanda küresel ekonomide ve siyasette II. Dünya Savaşı ardından yeni bir düzenin kuruluşunu ve bu düzenin 1970’lerden itibaren geçirdiği dönüşümü anlamlandırmaya yardımcı olur.

1. Manevra Savaşı (War of Movement) ve Mevzi Savaşı (War of Position)

Gramşiyen ‘manevra savaşı’ ve ‘mevzi savaşı’ kavramları hem ABD hegemonyasının II. Dünya Savaşı sonrası kuruluşuna hem de 1970’lerde Bretton Woods’ta yaşanan dönüşüme ve neoliberalizmin yükselişine ilişkin kavramsal çerçeve sunar. Gramsci, Bolşevik Devrim üzerinden Avrupa’da devrim koşullarını araştırır. Batı Avrupa ile Sovyet Rusya’da koşulların farklı olması, farklı stratejileri zorunlu kılar; manevra savaşı ve mevzi savaşı ile bu stratejileri kavramsallaştırır.¹³ Devletin yürütme ve baskı aygıtlarının kuvvetli olduğu Çarlık Rusya’da devlet hayatın her alanını denetim altında tutarken, sivil toplum zayıf ve kırılıyordu. Yetişmiş bir grup önderliğinde küçük bir işçi sınıfı, sivil toplumun diğer kesimlerinden bir baskıya maruz kalmadan manevra savaşı olarak adlandırılan zor kullanımına dayalı ve iktidarı doğrudan hedef alan mücadeleyle devleti yenebildi. Bu mücadelenin kazanılmasında öncü olan parti, isyan etmesi muhtemel ögeleri baskı altına aldı ve toplumsal rızayı oluşturdu.¹⁴

¹³ Morton, **Gramsci’yi Çözümlmek**, op.cit.,s.142 ve 264.

¹⁴ Idem.

Batı Avrupa’da ise sivil toplum, burjuva hegemonyası altında gelişimini sürdürdü. Beklenmeyen toplumsal ayaklanmalar ile manevra savaşı yürüterek devleti ele geçirebilirdi. Fakat gelişmiş sivil toplum uzun vadede bunu başarısız kıldı. 1830 ve 1848 Olayları, Paris Komünü denemesinin başarısızlığı bunun yansımasıydı¹⁵; Batı Avrupa’da devlet görünür değil fakat güçlüydü. Bunun için geliştirilmesi gereken strateji yavaş yavaş gelişen, benzer düşünceleri benimsemiş grupların kazanılmasına dayalı mevzi savaşıydı. İktidara yönelik doğrudan bir saldırıdan önce sivil toplumun kazanılması gerekiyordu.¹⁶

Gramsci’nin bu kavramlarının günümüze yansıması gelişmiş kapitalist ülkelerde ekonomi-politik alanında görülür. Mont Pélerin Topluluğu’nun kuruluşu, neoliberal fikirlerin geniş bir çevrede ilgi uyandırması, savaş sonrası Keynesyen ekonomiye karşı bu fikirlerin planlı mücadelesi, 1970’lerden itibaren finans sektörünün refah devleti kazanımlarını yok ederek, üretici sermayeyi kendine bağlı kılması ve medya, üniversiteler, politik araçlar ile neoliberal politikaların üstünlük kazanması Gramşiyen anlamda mevzi savaşına denk düşer. ABD’nin II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da kurduğu liberal düşünceye ve Fordist üretim biçimine dayalı ekonomik yapı mevzi savaşına bir diğer örnektir. Gerçekleşen kazanımlar tedrici, kimi zaman ödünlere dayalı ve uzun vadeye yayılmış planın uygulanmasına dayanır. Diğer yanda 1973’te Şili’de askeri darbe ile sosyalist Allende hükümetinin devrilmesi tam bir manevra savaşı örneğidir. Darbenin ardından ancak 1975’ten itibaren yönetim kademelerinde etkisi artan neoliberal ekonomistler manevra savaşından mevzi savaşına geçişin örneğini oluşturur.

¹⁵ Bates, “Gramsci and the Theory...”, s.364.

¹⁶ İdem; Bolşevik Devrimi ve Marksizm üzerinden manevra-mevzi savaşı analizi için: Daniel Egan, “Rethinking War of Maneuver/War of Position: Gramsci and the Military Metaphor”, *Critical Sociology*, Vol.40(4), 521-538, 2014.

2. Pasif Devrim-Sezarizm (Caeserizm)-Trasformismo

Gramsci'nin hegemonya düşüncesini *pasif devrim* kavramı ile genişletir, bu kavramla İtalya'nın kapitalizme eklenme sorununu analiz eder.¹⁷ Gramsci Avrupa toplumlarının tamamını burjuva hegemonyası olarak görmez ve iki toplum türü tanımlar. İlk olarak kökten bir sosyal evrim geçiren, evrim sonucunda yeni üretim biçimleri ve sosyal ilişkileri yaşayan toplum gelir. Diğeri ise dışarıdan dayatılan düzeni ithal eden ya da ithal düzenin kimi özelliklerini eski düzeni kaldırmadan uyarlayan toplumdur; bu toplumlar devrim ve yenilenme arasında yaşar, ne eski ne de yeni güçler baskın çıkar. Geleneksel dominant sınıf topluma hâkim olamazken, yeni gelişen burjuvazi de bu mücadeleden galip çıkamaz. Bu durumu Gramsci pasif devrim olarak tanımlar, yenilikler popüler kuvvetlerde hareketlenmeye sebep olmaz.¹⁸ Pasif devrim hegemonya kavramının farklı bir şeklidir. Hiçbir dominant sınıfın hegemonyasını kuramadığı toplumsal durumu tanımlar.¹⁹

Tezde ele alınan Marshall Planı yanında, 'Krizden Çıkış Reçetesi: Chicago Okulu ve Neoliberal Küreselleşme' kısımları ve 'Küreselleşmenin Krizleri – Dünya Bankası ve IMF'nin Etkileri' bölümü için de Gramşiyen kavramlar kavramsal çerçeve sunar. İleride ele alınacak olan neoliberal politikaların IMF ve Dünya Bankası eliyle çevre ülkelerde uygulanması, yıllar boyunca kazanılmış olan, Keynesyen dönemden kalma, sosyal refah devletinin sonucu olan hakların neoliberal politikalarla yaşadığı uyumsuzluk Gramşiyen pasif devrim bağlamında değerlendirilmelidir. Türkiye gibi özellikle bankacılık ve finans sektörünü geliştirmeden ve yeterli hukuksal düzenlemeleri yapmadan, IMF tarafından dayatılan finansal serbestleşmeyi gerçekleştiren ve bu serbestleşmelerin sonucunda

¹⁷ Morton, **Gramsci'yi Çözümlemek**, op.cit., s. 68 ve 99.

¹⁸ Ibid., s. 99-101 ve 22-23.

¹⁹ Gramsci, **Hapishane Defterleri**, op. cit., s.126.

derin siyasi-ekonomik kriz yaşıyan ülkelerin durumu tam olarak pasif devrime karşılık gelir.

Gramsci, pasif devrim kavramını desteklemek için *sezarizm* kavramını kullanır. Güçlü biri, eşit ve karşıt kuvvetlerin birbirini yenememesi durumunda politik çıkmaza son vermek için ortaya çıkar. Mevcut iktidarı düzelterek dengeliyorsa gerici sezarizm, güçlü yönetim, yeni oluşturulan devletin belli bir düzen içindeki gelişimine sahipse ilerici sezarizmdir.²⁰ Her sezarizm biçimi bir şema değildir, bu nedenle somut tarihe dayanarak incelenmelidir.²¹ Bretton Woods kurumlarının yapısal uyum programları eliyle krizdeki ülkelerde kurulu ekonomik, siyasi ve toplumsal yapıyı değiştirmesi kavramın somut yansımalarıdır.

Sezarizm daha çok büyük siyasi veya ekonomik krizlerin ardından iktidara tek başına gelen parti ve parti liderlerinde görülür. Geleneksel politika ve politikacıların çıkmaza girmesiyle, o güne kadar kenarda kalmış, yer yer marjinal olarak adlandırılabilir politikacılar ve uygulamaları seçimler yoluyla bu dönemlerde iktidara gelir. Dünya siyasetinde ABD'nin hegemon güç olarak ortaya çıkması ve İngiltere'nin kurduğu hegemonik sistemi değiştirerek Bretton Woods sistemini inşası sezarizm kavramına gösterilebilecek en büyük örnektir. 1970'lerde askeri darbe ardından Pinochet yönetiminde Şili'de neoliberal politikaların uygulanmaya başlanması, Türkiye'de 1980 askeri darbesi ardından kurulu siyasi yapının tasfiyesi, partilerin kapatılarak, parti liderlerinin siyasi yasaklı olması ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen liberal piyasa ekonomisine dönük programın uygulanması da sezarizme örnektir. 2000 ve 2001 Ekonomik Krizlerinin ardından Türkiye'de eski koalisyon partilerinin %1-2 civarı oy alarak seçim barajının altında kalması ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tek başına iktidara gelmesi ise sezarizmin en tipik örneğidir.

²⁰ Gramsci, **Hapishane Defterleri**, op. cit., s.111-112, 115.

²¹ Idem.

Gramsci pasif devrim kavramını *trasformismo* ile de geliştirir. *Trasformismo* potansiyel olarak tehlikeli olabilecek fikirlerin, dominant güçlerin hegemonik politikasına asimile edilmesidir. Böylece sınıf temeline dayalı, mevcut sosyal ve siyasal iktidara karşı muhalefetin önüne geçilir.²² *Trasformismo* ve sezarizm pasif devrimin iki temel özelliğidir; burjuvazi tarafından kontrol edilen alt sınıflar kriz dönemlerinde pasif hale getirilir.²³

‘Neoliberalizmin Laboratuvarı: Şili’ bölümünde detaylı olarak anlatılacak olan Dünya Bankası fonlarıyla eğitim gören ekonomistlerin, sonraki yıllarda gelişmekte olan ülkelere gönderilmesi ve gittikleri ülkelerin politik ve toplumsal yapılarını IMF-Dünya Bankası politikaları kapsamında değiştirmeleri de *trasformismo* olarak yorumlanabilir.

Kimi durumlarda ise *trasformismo*, Gramşiyen hegemonya kavramına uygun düşecek şekilde zor yoluyla işler. Dünya Bankası tarafından hazırlanan 2000-2001 Dünya Kalkınma Raporu’na yönelik tepkiler, Banka çalışanları ve Banka üzerinde hem ABD hegemonyasının hem de *trasformismo*’nun somut örneğidir. Haziran 2000’de taslağı tamamlanan rapor, ABD Maliye Bakanlığı’nda tepkilere neden oldu. Raporun sermaye piyasaları üzerine olan kısımda Doğu Asya krizinin nedeni olarak, bu ülkelerdeki sermaye piyasalarının spekülasyon sermaye hareketlerine hızlı biçimde açılmasının neden olduğunu belirtiyordu. Malezya ve Şili’nin sermaye hareketlerine koyduğu sınırlamalar olumlu bulunurken, gelişmekte olan ülkelerin sermaye hareketlerine koyduğu sınırların normal ekonomik araçlardan biri olduğu vurgulanıyordu. Aynı raporda, ekonomik büyümenin önemi kabul edilmekle birlikte güçlendirme, güvenlik ve fırsat yaratmayı yoksullukla mücadelenin temeli olarak görüyordu. Dünya Bankası ve IMF’nin sıklıkla vurguladığı ekonomik büyümenin beraberinde getirdiği fırsat yaratma ise arka plandaydı. Rapor tamamlandığında büyük bir tepkiye neden oldu ve ABD Maliye Bakanlığı’nın baskısıyla

²² Morton, **Gramsci’yi Çözümlemek**, op. cit., s.142-143.

²³ Gramsci, **Hapishane Defterleri**, op.cit, s.13-dipnot 5.

raporu hazırlayan ekipte yer alan Dünya Bankası başkan yardımcısı ve baş ekonomisti Joseph Stiglitz, aynı ekipte yer alan Ravi Kanbur istifa etmek zorunda kaldı. Tepki çeken rapor, gerekli düzenlenmelerden ve sermaye akışının kontrol edilmesine ilişkin bölümlerin çıkarılmasının ardından basıldı.²⁴

3. Tarihsel Blok (Blocco Storico)

Gerek Gramşiyen hegemonya gerekse uluslararası ve ulusaşırı hegemonyanın analizi için temel kavramlardan biri tarihsel bloktur; kavram, uluslararası ilişkilerde yaşanan yapısal dönüşümlere ışık tutar. Gramsci'ye göre devlet ve toplum kesintisiz bir yapı oluşturur. Devrim, bu yapı içinde kurulu iktidarı devirecek güçte yeni bir yapının gelişmesidir.²⁵ İlk yapının potansiyelinin yok olmasıyla yeni yapı ortaya çıkar. Dominant ve yeni olan bu yapıya 'tarihsel blok' denir. Sosyal ve politik düzenin birliği, istikrarı tarihsel bloğu yönlendirir, yapı ve üst yapı tarihsel bloğu oluşturur.²⁶ Gramşiyen tarihsel materyalizm, fikirleri ve maddi koşulları birbirine bağlar, aralarında karşılıklı etkileşim vardır. Dolayısıyla tarihin dar anlamda ekonomik yorumunun ötesine geçer. Fikirler, maddi şartlarla ilişkili olup sosyal ilişkiler ve fiziksel üretim araçları maddi şartları oluşturur.²⁷

Hegemonya, tarihsel bloğun temelidir.²⁸ Herhangi bir ülkede hegemon sınıf, devlet aygıtlarını kullanarak ve ortak kültür propagandası yoluyla tarihsel bloğun bütünlüğünü sağlar. Yeni birlik, alt sınıfın diğer sınıflar üzerinde hegemonya kurmasıyla oluşur. Gramsci'ye göre aydınlar, bağımsız ve tek başına bir tabaka oluşturamaz, bir sosyal sınıfla bağlantıları vardır. Dolayısıyla tarihsel blok oluşumunda rol üstlenir; tarihsel bloğu

²⁴ Filiz Zabcı, **Dünya Bankası: Yanılsamalar ve Gerçekler**, İstanbul, Yordam Kitap, 2009, s.103.

²⁵ Morton, **Gramsci'yi Çözümlemek**, op. cit., s.139-140.

²⁶ Ibid. ,s.140.

²⁷ Ibid. ,s.137-138.

²⁸ Ibid. ,s.141.

ortak kimliğe dönüştürür, sınıf üyelerini birbirine bağlayan sembolleri, yapıları teknolojiyi geliştirerek sürdürür.²⁹ Aydınların görevi devlet-toplum arasında uzlaşa, daha doğrusu hegemon gücün halk katmanında benimsenmesini sağlamaktır,³⁰ bu nedenle aydınlar hem tarihsel bloğun oluşumunda hem de sürdürülmesinde hayati önemdedir.

Hegemon gücün krizleri aşmasını, altyapı-üstyapı arasında uyum sağlanmasını aydınlar sağlar. Aydınlar üstlenmesi gereken sorumluluğu yerine getiremediğinde veya altyapı ile üstyapı arasında uyum kaybolduğunda organik kriz yaşanır. Organik krizler hegemon gücün yaşadığı krizdir ve dönemsel, ekonomide iniş-çıkıştan kaynaklı krizden farklıdır; hâkim (hegemon) sınıflar ile bağımlı sınıfları ilgilendirir. Organik kriz sonucunda ya yeni bir tarihsel blok meydana gelir ya da sezarizm olarak adlandırılan bir güç ortaya çıkar. Gramsci'ye göre temelde üç organik kriz biçimi vardı: emek sermaye çelişkisi, altyapı-üstyapı uyumsuzluğu ve aydınların işlevsizleşmesi.³¹ 1970'lerde Keynesyen ekonominin ve Fordist üretim biçiminin yaşadığı sorunlar organik kriz örneğidir. Bu krizlerin aşılması ancak savaş sonrası kurulan Bretton Woods sisteminin köklü değişimi, işçi-işverenler arası uzlaşının sona ermesi ve neoliberal düşüncelerin önem kazanmasıyla mümkün olmuştur.

1970'lerde sermaye aleyhine bozulan tarihsel bloğun, sermaye lehine tekrardan inşa edilmesinde Mont Pélerin Enstitüsü, Friedrich August von Hayek, Milton Friedman gibi ekonomistlerin yanısıra Chicago Üniversitesi'nde eğitim gören Şili'li aydınların çalışmaları bu çerçevede değerlendirilmelidir. ABD hükümetinden ve iş çevrelerinden destek alan akademisyenler, yürüttükleri çalışmalar ile neoliberal politikaların kitleler tarafından benimsenmesinde rol oynarken, neoliberal politikaların aydınlar eliyle

²⁹ Ibid. ,s.137-138; Gramsci'nin 'aydın' kavramının detaylı bir incelemesi için: Mehmet Yetiş, "Gramsci ve Aydınlar", *Mülkiye Dergisi*, cilt 26, sayı 236, 2002.

³⁰ Gramsci, **Hapishane Defterleri**, op. cit., s. 253-254.

³¹ M.Gürsan Şenalp, **Uluslararası Kapitalist Sınıf Oluşumu-Türkiye ve Koç Holding Örneği**, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2012, s.47-49.

desteklenmesiyle, sermaye hegemonyasını tekrar kurabildi ve kapitalist sınıfların oluşturduğu tarihsel blok çıkarımı kolektif şekilde savunabildi.

ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasında, ulusal çapta uyguladığı 'New Deal' programını yansıtacak şekilde IMF ve Dünya Bankası'nı oluşturması, Marshall Planı ile Avrupa ekonomilerini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmesi ve 1970'lerde yaşanan ekonomik kriz sonucu IMF ve Dünya Bankası uygulamalarının geçirdiği dönüşüm tarihsel bloğun geçirdiği değişimi yansıtır.

4. Gramsci ve Uluslararası İlişkiler

Gramsci'nin uluslararası ilişkilere dair görüşleri, uluslararası ilişkilerin değişen yapısına dair bir yol haritası sunar; hegemonyanın ve tarihsel bloğun geçirdiği dönüşümler eş zamanlı olarak uluslararası ilişkilerin yapısını da değiştirir.³²

Gramsci'ye göre sosyal yapıda her organik değişim, teknolojik ve askeri süreçler sonucunda uluslararası ilişkiler alanını organik olarak değiştirir.³³ Devlet, Gramsci'nin düşüncelerinde önemli yer tutar. Uluslararası ilişkilerin temel birimi olan devlet, sosyal sınıfların hegemonyasının kurulduğu yerdir; ulus-devlet sınırları içinde kurulan hegemonya buradan hareketle uluslararası hale gelir.³⁴

Uluslararası İlişkiler disiplininde 'bağımlılık okulu' olarak adlandırılan, merkez-çevre ilişkisinin teorisi ortaya konulmadan önce bağımlılık, Gramsci tarafından İtalya özelinde incelendi.³⁵ Gramsci, büyük devletlerin İtalya'da yaşananlara etkisini biliyordu. Büyük güçler dış politikaları belirlerken iç politikalarına kıyasla nispeten daha özgürdü,

³² Morton, **Gramsci'yi Çözümlemek**, op. cit., s. 19 ve 143.

³³ *Ibid.*, s.136-138 ve 144.

³⁴ *Ibid.*, s.141.

³⁵ *Ibid.*, s. 67-68.

küçük güçler ise daha az özerkliğe sahipti. Güçlü devletler, ekonomik ve sosyal devrimini tamamlayarak, evrimin bütün aşamalarını devlet ve sosyal ilişkilerinde yaşamıştı ve başkalarına bağımlı olan devletlerin ekonomik yaşamını böylece etkileyebiliyordu. Bu durum ise güçsüz ülkelerde pasif etki yaratıyordu. Pasif devrim olarak adlandırılan bu süreçte değişimin itici gücü, yerel ekonomik gelişme yerine dışarıdan, ideolojik akımlarla oluyordu. Bu durumda yeni fikirlerin öncüsü olan grup, ekonomik gücüyle yeni sosyal ilişkiyi inşa edecek olan yerel bir sosyal grup değildi. Bu görevi yerine getiren, gerçekleşen ekonomik ve sosyal devrimin temel fikirlerini alan aydınlardı. Yerel ekonomiden kopuk olan aydınların fikirleri idealizme dönüşürken, devlet algısı da rasyonel mutlak hale geliyordu.³⁶

Dolayısıyla Gramsci çalışmalarında Uluslararası İlişkiler alanına dair analizler sunmaz fakat ortaya koyduğu kavramlar ve kavramların Cox tarafından geliştirilerek Uluslararası İlişkiler disiplinine uyarlanması, uluslararası yapı ve kurumların analizinde önemli kavramsal çerçeve sağlar. ABD hegemonyasının inşası ve dönüşümü yanında, ABD hegemonyasının aracı olan ve Bretton Woods sistemini oluşturan IMF-Dünya Bankası'nın da geçirdiği dönüşümün analizinde Gramşiyen kavramlar önemlidir. Gramşiyen kavramların Uluslararası İlişkiler disiplinine uygulanması alandaki teoriler genişledi ve Neo-Gramşiyen teori olarak adlandırılan kuramlar ortaya çıktı.

B. NEO-GRAMŞİYAN KURAM

Cox, Gramsci'nin hegemonya kavramını geliştirerek Uluslararası İlişkiler disiplinine uyarlar. Böylelikle disipline hâkim olan liberal ve realist teorilere alternatif olarak eleştirel teoriyi ortaya koyar, devletlerarası ilişkilerde göz ardı edilen toplumsal

³⁶ Gramsci, **Hapishane Defterleri**, op. cit., s. 99-100.

mücadelelere önem verir. Pozitivizme dayalı Uluslararası İlişkiler disiplininin kurulu yapısını sorgular ve Gramşiyen kavramları kullanarak eleştirel teoriyi öne sürer.³⁷ Cox tarafından uluslararası ilişkilere uygulanan Gramşiyen hegemonya, sosyal güçler ve ekonomi alanından hareketle devletlerin iç yapılarını analiz eder. Neo-Gramşiyen kuram olarak adlandırılan bu teoride uluslararası sistemdeki değişim, devletlerin içyapılarında görülen ekonomik ve toplumsal değişimden hareketle açıklanır.³⁸ Gerek Gramsci'de gerekse Cox'ta üretim, sadece fiziki anlamda üretim değildir; bilginin, toplumsal ilişkilerin ve kurumların yeniden üretimi de birer üretim sürecidir.³⁹

Cox, Gramsci'nin hegemonya kavramını uluslararası ilişkilere uygulamadan önce disiplinin kurulu yapısını eleştirir. Özellikle sosyal bilimlerde gerçekliğin anlaşılabilmesi için sosyal dünyanın parçalara ayrılması, devlet ve sivil toplumun birbirinden ayrı yapılar olarak uluslararası ilişkilere kavramsallaştırılması sorununu yaratır. Ortaya birbirinden ayrı iki yapı çıkar: Bir yanda statü tabanlı toplumun yerini alan sözleşme ve pazar ilişkilerine dayalı toplum; diğer yanda görevi iç barışı, güvenliği, pazar için gerekli koşulları sağlamak olan devlet yer alır. Devlet-toplum ayrımını sürdüren klasik anlamda uluslararası ilişkiler teorisi, dış politikayı iç politikadan ayırır ve tamamen devlet çıkarının ifadesi olarak görür.⁴⁰

Uluslararası İlişkiler teorisinde o dönem için yeni olan anlayış devleti yarışan bürokratik yapılar olarak görüyordu. Bu ise devletin kavramsal bütünlüğünün altını oymaktadır. Bu anlayışa ek olarak, devletin bürokratik yapısının üzerinde yer alan uluslar üstü ve hükümetler üstü yapılara verilen önem, devletin önemini azaltır.⁴¹ Uluslararası

³⁷ Morton, **Gramsci'yi Çözümlemek**, op. cit., s.159-160.

³⁸ Ömer Kurtbağ, "Eleştirel Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Çerçevesinde Amerikan Dış Politikasının Analizi – Hegemonya Söylemi ve Amerikan Muhafazakarlığı-", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007.

³⁹ Şenalp, op. cit., s. 70-73.

⁴⁰ Robert W.Cox, "Social Forces, States and World Ordes: Beyond International Relations", *Millennium: Journal of International Studies*, 10:2, 1981, s.85-86.

⁴¹ *Ibid.*, s.85.

İlişkilerde realist ve liberal teoriler olarak nitelenen bu yaklaşımların ortak noktası devlete önem verirken, dış politikayı toplumdaki soyutlamalarıdır. Cox ile birlikte toplumun tüm yapıları Uluslararası İlişkiler analizlerine dâhil edilir.

Cox'a göre her teori daima birileri ve bir amaç içindir; teori, ortaya konulduğu zaman ve mekândan bağımsız olmadığı gibi, ortaya koyanın dünyaya bakış açısından da bağımsız değildir. Bu yüzden her teoriyi bir ideoloji olarak ele almak gerekir. Gerçeklik değiştiğinde, eski kavramlar ya değişime ayak uydurarak değişmeli ya da tamamen reddedilmelidir. Ortaya konulan yeni teori, teorisyenin dünyayı anlamlandırma çabasının ürünüdür. Sosyal ve politik teori her zaman tarihseldir, tarihsel perspektif içerisinde kimi problemlerin yansımasıdır.⁴²

Teoriler birbirinden ayırt edilebilir iki amaca hizmet eder. Birincisi basit olan, doğrudan amaçtır: belli bir perspektiften problem çözmeye yarar. Hâkim olan sosyal ilişkileri ve iktidar ilişkilerini, kurumları verili kabul eder; bunlar arasındaki ilişkilerin sorunsuzca işlemesi problem çözücü teorinin esas amacıdır. İndirgemeci denilebilecek bu yaklaşımın avantajı *ceteris paribus* varsayımına dayanır. Değişken sayısını sınırlar ve değişkenler dışında kalan her şeyi sabit sayar.⁴³

Diğeri ise yansımacıdır, teori oluşturma sürecinin kendisine vurgu yapar, kendi bakış açısının ve diğer yaklaşımların farkındadır. Kurulu düzeni sorgular ve nasıl oluştuğunu inceler. Problem çözücü teoriden farklı olarak kurulu düzeni, kurumları ve sosyal aktörlerin birbirleriyle ilişkilerini verili kabul etmez. Kökenlerine ilişkin açıklamalarda bulunur, değişim olanaklarını inceler. Problem çözücü teori ile benzer şekilde eleştirel teori de kendine bir başlangıç noktası ya da insan davranışının belli bir kısmını alır. Sosyal ve politik yaşamı iki ayrı parça olarak değil bir bütün olarak ele alır. Eleştirel teori bu nedenle 'tarihin teorisi'dir'. Sadece geçmişle ilgilenmez, devam eden

⁴² Ibid. ,s. 85-88.

⁴³ Ibid. ,s. 88.

değişim sürecini inceler. Kurulu düzenden kendini soyutlaması ve düzenin nasıl kurulduğunu sorgulaması nedeniyle eleştireldir.⁴⁴

Problem çözücü teori ise tarih-dışıdır. Kurumların devamlılığını ve iktidar ilişkilerini verili parametreler olarak alır. Problem çözücü teori kavram setini değişime uyarlar; değişimi anlamaya ve açıklamaya çalışır. Kurulu düzen içinde sabitliği veri alması nedeniyle belli bir ulusal, ırksal ya da sınıfsal çıkara hizmet eder. Sistem içinde oluşan sorunların kolayca aşılmasına hizmet eder. Problem çözücü teori kurulu düzeni başlangıç noktası olarak alır ve düzenin devamını sağlar, kendi perspektifinde kalır. Eleştirel teori ise kurulu düzenin ötesine geçmeye çalışır. Bu nedenle eleştirel teori alternatif düzen kurmanın kılavuzu olarak görülebilir.⁴⁵

Farklı tarihsel dönemler iki teoriden birini öne çıkarır. Soğuk Savaş dönemi gibi güç ilişkilerinde göreceli olarak istikrarlı dönemlerin yaşandığı zamanlar problem çözücü teoriyi öne çıkarırken, belirsizlik dönemleri fırsatların ve risklerin değerlendirilmesi açısından eleştirel teoriyi öne çıkarır.⁴⁶

II. Dünya Savaşı sonrası kapitalist ekonomilerde benimsenen ve 1960'ların sonundan itibaren bozulan Keynesyen uzlaşmayı bu çerçevede değerlendirmek gerekir. 1970'lerden itibaren uygulanma fırsatı bulan neoliberal teoriler bu çerçevede problem çözücü teoridir ve sermayenin çıkarına hizmet etmiştir. Kapitalizmin yaşadığı birikim krizini aşmak, savaş sonrası oluşturulan düzenin, dünya savaşları benzeri büyük savaşlar yaşanmadan devamını sağlamak için geliştirilen neoliberal görüşler ABD hegemonyasına hizmet ederken, tarihsel blok içinde değişim gösteren güçlerin hegemonyasını yansıtır.

Eleştirel teori bazı varsayımlardan hareket eder:

⁴⁴ Ibid. ,s.89.

⁴⁵ Ibid. ,s.89-90.

⁴⁶ Ibid. ,s.90.

1-Herhangi bir hareket asla tam olarak özgür değildir, kendi problemini oluşturan çerçeve içinde bulunur. Eleştirel teori, bu çerçeveden başlar, tarihsel inceleme veya teori ihtiyacına neden olan insan davranışını takdir eder.

2-Teori, hem hareket tarafından hem problem tarafından şekillendirilir. Eleştirel teori kendi göreceliliğinin farkındadır, teorileri oluşturmanın sürekli olduğunu bilir.

3-Hareketin çerçevesi zamanla değiştiğinden, eleştirel teori için esas olan değişimi anlamaktır.

4-Bu hareket çerçevesi tarihsel forma sahiptir.⁴⁷

Cox'un uluslararası ilişkiler disiplinine katkısı Gramsci'nin hegemonya ve tarihsel blok kavramlarını uluslararası ilişkiler alanına uyarlamasıdır. 'Tarihsel yapı' kavramı ile Gramsci'nin tarihsel blok kavramını Uluslararası İlişkiler disiplinine uygulayarak, alanda hüküm süren realist ve liberal teorilere alternatif olarak Neo-Gramsci kuramı geliştirdi ve disiplinin alanını genişletmiştir.

1.Tarihsel Yapı

Cox, *tarihsel yapı* kavramıyla Gramsci'nin *tarihsel blok* kavramını geliştirerek kapitalist dünya düzenindeki yapısal dönüşümü açıklar. Tarihsel yapılar olan devletler, sivil toplumla ayrılmaz bütünlük oluşturur. Sosyal güçlerin, devletlerin, dünya düzenlerinin içinde bulunan fikirler, maddi yetenekler ve kurumlar bir araya gelerek tarihsel yapıyı oluşturur. Tarihsel yapı, toplumsal güçlerin belli bir uyumunu yansıtır.

⁴⁷ Ibid., s.97.

Üretim organizasyonundaki değişim beraberinde devlet düzeyinde değişiklikleri genel hale getirir, böylece dünya düzeni değişir.⁴⁸

Tarihsel bloğun oluşumunda kurumsallaşma önemli yer tutar. Kurumsallaşma, var olan düzenin istikrara kavuşması ve sürdürülmesidir. Kurumlar var olan güç ilişkilerinin yansımasıdır; belirli fikir ve maddi güçleri birleştirir, bunların gelişimini etkiler. Kurumsallaşma ve hegemonya arasında yakın ilişki vardır. Kurumlar, işbirliği yolu sağlar ve güç kullanma ihtiyacını en aza indirir; kendilerini farklı çıkarların temsilcisi gibi gösterip, bu yaklaşımlarını evrenselleştirerek hegemon stratejinin güvenli limanı olur.⁴⁹ Belirli bir insan faaliyetini yansıtan tarihsel yapılar, tüm dünyayı yansıtmaz. Cox, tarihsel yapıları üç farklı etkinlik alanına uygular:

İlk olarak üretimin organizasyonu, üretim sürecinin sosyal boyutuna ilişkindir. Devlet-toplum bileşkesi olarak devlet biçimi ve dünya düzenleri. Sosyal güçler, devlet biçimleri ve dünya düzeni arasında karşılıklı etkileşim vardır. Ulusaşırı sosyal güçler, dünya sistemi aracılığıyla belirli bir dünya sistemi, hâkim olan düşünce yapısını yansıtır. Devlet yapısındaki değişimlerin genelleşmesi ile dünya düzeni değişir.⁵⁰ Bu üç seviye arasında ilişki düz bir çizgi takip etmez. 19.yy. kapitalizminin gösterdiği gibi uluslar üstü sosyal kuvvetler dünya yapısı aracılığıyla devlet yapılarını etkiler. Dünya düzeninin belli yapıları devletin aldığı biçimler üzerinde etki gösterir.⁵¹ Buna somut örnek olarak 1970'lerden itibaren kapitalizmin değişen boyutu gösterilebilir. II. Dünya Savaşı ardından Batı Avrupa merkez olmak üzere dünya genelinde uygulanan refah devleti anlayışı, küresel ekonomik sistemdeki değişimle beraber yerini neoliberal küreselleşmeye ve rekabetçi devlete bırakmıştır.

⁴⁸ Ibid., s.98; Ömer Kurtbağ, "Eleştirel Uluslararası İlişkiler...", s.34-35; Morton, "Social Forces in the...", s.154-156.

⁴⁹ Cox, "Social Forces, States...", s.99.

⁵⁰ Ibid., s.100-101.

⁵¹ Ibid., s.101.

2. Devletin Uluslararasılaşması

Hegemonya, maddi güç, ideoloji ve kurumlar arasındaki uyumdur. Cox, hegemonyayı açıklamak için üretim ilişkilerinin şekillendirdiği toplumsal güçlere bakar. Toplumsal güçler sadece devletin içinde var olmaz, kimi toplumsal güçler devlet sınırlarını aşar. Bu nedenle dünya yapısı, toplumsal güçlerin yansıması olarak tanımlanabilir. Dünya, etkileşim halindeki küresel yapıdaki toplumsal güçler ile devletler içindeki toplumsal güçlerden oluşur. Cox, hegemon gücün el değiştirmesini toplumsal güçlerdeki değişimle açıklar.⁵² Üretim biçimi ilişkilerinin incelenmesi, hegemonyanın işleyişinin anlaşılmasında başlangıç noktasıdır. Üretim sadece fiziki malların değil aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve bilginin de üretilmesidir. Üretim ve iktidar arasında karşılıklı olan ilişki, toplumsal güçleri biçimlendirirken kimi toplumsal güçlerin yükselmesine olanak sağlar. Öne çıkan bu güçler devlet iktidarının temelini oluşturur ve dünya düzenini şekillendirir.⁵³

Cox, bir tarihsel yapıda hegemonyayı sağlayan mekanizmayı sorgular, ardından hangi toplumsal güçlerin ve/veya devlet biçiminin yapısal değişime neden olduğunu sorar. Uluslararası hegemonyanın kuruluşu olarak devletin uluslararasılaşmasını temel alır. Devletin uluslararasılaşması üretimin küresel hale gelmesinin bir sonucudur. Malların, sermayenin ve teknolojinin serbest dolaşımı bu özelliği yansıtır. Savaş sonrası kurulan Pax Americana, bu bakımdan Pax Britannica'dan farklıdır. Pax Americana kurumları, ABD'nin ulusal sınırlar içindeki sosyal güçlerinin çıkarlarını, uluslararası ekonomi ile uyumlu şekilde yansıtır. Savaş sonrası dönemin ekonomik gereklilikleriyle uyumlu şekilde kurulan IMF ve Dünya Bankası bu uzlaşımın sonucudur. Bu yapıda ABD kurumları merkezi rol oynar. Sistem, uzlaşmayı sağlamaya çalışan güç yapısıdır. Devletin

⁵² Cox, "Social Forces, States..." , s.105-106.

⁵³ Morton, "Social Forces in..." ,s.154-155.

uluslararasılaşması için ulusal ekonomik politikalar uluslararası ekonomi politikalar ile uyumlu hale getirilir.⁵⁴

3. Üretimin Uluslararasılaşması

Devletin uluslararasılaşmasıyla üretimin her bir süreci küresel nitelik kazanır. Başlangıçta otomobil sektöründe görülen ardından diğer sektörlerde de yayılan üretimin uluslararasılaşması tek bir üretim sürecinin farklı aşamalarının, farklı ülkelerde tamamlanmasını içerir. Uluslararası üretim doğrudan yatırımla küresel hale gelir. Doğrudan yatırımların temel özelliği sahipliktir, bu sadece maddi anlamda bir mülkiyet değil aynı zamanda bilgiye de sahip olmaktır. Yeni teknolojilerdeki gelişim ve teknolojik kontrol bilgiye dayalı gücü beraberinde getirir.⁵⁵

4. Uluslararası Üretim ve Sınıf Yapısı

Toplumsal güçleri harekete geçiren uluslararası üretim ilişkileri politik sonuçlar ortaya çıkarır. Uluslararası işçi dayanışması söylemine karşın toplumsal sınıflar, ulusal sınırları belli devlet içinde ortaya çıkar. Gelişen küresel sınıf yapısının en tepesinde ulus aşırı yönetici sınıf bulunur. Bu yönetici sınıf, kendi ideolojisine, stratejisine, ortak hareket etmesini sağlayan Üçlü Komisyon, Dünya Bankası, IMF, OECD gibi kurumlara sahiptir. Devletin uluslararasılaşması ile sınıf hareketleri devletlerin içine nüfuz eder. Ortaya çıkan

⁵⁴ Cox, "Social Forces, States...", s. 107-109.

⁵⁵ Cox, "Social Forces, States...", s.109-110; Henk Overbeek, Kees van der Pijl (ed.), "Restructuring Capital and Restructuring Hegemony: Neo-liberalism and the Unmaking of the Post-War Order", **Restructuring Hegemony in the Global Political Economy - The Rise of Transnational Neo-liberalism in the 1980s**, London: Routledge,1993.

bu ulus-aşırı yönetici sınıfı Pijl, İngiltere ve ABD merkezli olduğu için *Atlantik yönetici sınıfı* olarak tanımlar.⁵⁶

5. Uluslararası Kurumlar ve Hegemonya

Dünya hegemonyasının kurulması için hegemonyayı kuracak devletin, sosyal ve ekonomik evrimlerin tüm aşamalarını yaşaması gerekir. Dünya hegemonyası, ulus devlet içinde hegemonyasını kuran dominant sosyal sınıfın ulusal hegemonyasının dışarı yansımasıdır.⁵⁷ Uluslararası anlamda hegemonya sadece devletler arası bir sistem değildir, dünya ekonomik düzenine işaret eder. Düzenin temelinde yatan hâkim üretim biçimi hegemonyanın sürekliliğini sağlar. Böylece hegemonya diğer ülkelere nüfuz eder ve ilişkiler ağı yaratır. Dünya hegemonyası sosyal, siyasal ve ekonomik bileşenlerin bir arada olduğu yapıdır. Bu yapı, ulusal sınırları aşarak, uluslararası alandaki sivil toplum güçlerini ve devlet davranışlarını biçimlendiren kuralları koyar. Kurallar baskın üretim biçimini destekler, evrensel kuralları (Dünya Ticaret Örgütü anlaşmaları gibi) koyar ve kurumlar aracılığıyla kendini gösterir. Hegemonyayı kuran devlet, uluslararası kurumları oluştururken sistemin kurallarını da belirler. Dominant devlet, hegemonik sistemde yer alan diğer devletlerin rızasını arar. Hegemon devlet bunlara danışır ve desteğini sağlamaya çalışır.⁵⁸ II. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin İngiltere ile ortak şekilde Bretton Woods sistemini oluşturması, IMF ve Dünya Bankası'nı kurması rıza ve destek aramanın sonucudur. Savaş sonrası dünya ekonomik sistemi aynı zamanda Fordist üretim biçiminin pazar ihtiyacını karşılayacak şekilde yapılanmıştır.

⁵⁶ Cox, "Social Forces, States...", s.110-111.

⁵⁷ Morton, *Gramsci'yi Çözümlemek*, op.cit., s. 110 ve 143-146.

⁵⁸ Ibid.

Uluslararası kurumlar aynı zamanda ideolojik görev yürütür, devletlerin izleyeceği politikaların genel hatlarını belirler, ulusal düzeyde kurumlar ve uygulamalarını meşrulaştırır, hegemon olan güçlerin lehine kuralları belirler. IMF ve Dünya Bankası'nın politikaları bunun örneğidir. Kredi isteyen ülkelere dayatılan neoliberal politikalar ile ekonomilerin piyasaya açılması hedeflenirken, Batı'daki sermaye bu ülkelere hareket eder. Çevre ülkelerden gelen elit ve eğitimli kesim uluslararası kurumlarda, Gramsci'nin trasformismo kavramına uygun şekilde sisteme dâhil edilir ve sistemi dönüştürme riski bulunan bireyler kurumlar aracılığıyla asimile edilir. Böylece hegemonya karşıtı fikirler bastırılır, hegemonyanın sorunsuz şekilde devam etmesi sağlanır. Uluslararası örgütler kriz zamanlarında denge görevi görür; istisna ve sapmalara izin verirken, hegemonyanın revize edilmesine olanak tanır. Hegemonyayı ortaya çıkaran ve devamlılığını sağlayan sosyal ilişkilerdir. Ulusal sınırlar içinde ortaya çıkan tarihsel blok, hegemonyayı uluslararası alana taşır.⁵⁹

Cox'un analizi Gramşiyen hegemonya ve tarihsel yapı kavramlarının uluslararası ilişkilere uyarlanmasına dayanır, en büyük katkısı uluslararası ilişkiler alanının devlet temelli bakış açısını genişletmesidir. Düşünce sisteminin, ekonomik ve toplumsal yapının güçlü devlet eliyle diğer devletleri ve devletler sistemini nasıl değiştirdiğini inceler. Tüm bunlar bizi ulusal sınırları aşan, küresel kapitalist ekonominin bir çıktısı olan *ulusaşırı hegemonyaya* getirir. Ulaşırı hegemonyanın inşası ve sürekliliğinde kapitalist dünya ekonomisinin kurumları olan IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü hayati rol oynar.

⁵⁹ Morton, *Gramsci'yi Çözümlemek*, op.cit., s.563-565; David Morton, "Social Forces...", s.161.

C.ULUSAŞIRI HEGEMONYA VE KURUMLAR

Gramşiyen hegemonya kavramı Cox ile birlikte Uluslararası İlişkiler disiplinine uyarlanırken; Stephen Gill, David Law, David Robinson, Henk Overbeek ve Van Der Pijl ile hegemonya, ulusaşırı kapitalist dünya düzenini açıklamak amacıyla kullanılır, her bir düşünürün geliştirdiği kavram seti küresel ekonomi-politik yapıdaki değişimi analiz eder. *Ulusaşırı hegemonya* kavramının oluşumunda etkili olan kapitalist dünya ekonomisinin değişen yapısıdır. Yukarıda sayılan yazarların ortak noktası hegemonyayı ulusaşırı bağlama oturtmaları, hegemonya ve IMF-Dünya Bankası gibi hegemon gücün araçlarındaki değişimi küresel kapitalist ekonomideki değişimle açıklamalarıdır.

1.Stephen Gill ve David Law

Gill çalışmasına, Klasik Marksizmi ve Wallerstein'in dünya düzeni yaklaşımını 1970'ler ve 1980'lerde kapitalist devletler arasındaki ilişkileri kavramsallaştırmakta yetersiz kaldıkları için eleştirmekle başlar. Her iki teori de II. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle 1960'larda meydana gelen ekonomik değişimi ve sonuçlarını ele almakta yetersizdir; devleti ve uluslararası yapıya ulaşan savaş sonrası kapitalizmi kavramsallaştıramaz. Sorunun nedeni, analizlerinde indirgemeci olmaları, bilinç ve eyleme yeterince yer vermemeleridir. Bu sorunu aşmak için Gill, tarihsel materyalist yaklaşımla gelişmiş kapitalist devletler arasındaki ittifakı inceler.⁶⁰ Meydana gelen sadece finans ve kambiyo rejimlerinin uluslararasılaşması değil aynı zamanda üretim sürecinin de uluslararasılaşmasıdır. Finans kapitalin uluslararası artan dolaşımı ve yarattığı ilişki ağının gücü devletlerin tek başlarına sermayeyi kontrol etmesini zorlaştırdı. Devletler için işbirliği yapmamanın maliyeti, işbirliğini zorunlu kıldı. Ortaya

⁶⁰ Gill, Law, "Global Hegemony...", s.33.

çıkan ulusaşırı dev şirketler, uluslararası alanda iş yapabilmek için istikrarlı uluslararası ekonomik ortama ihtiyaç duydu. Neticede Klasik Marksistlerin ve realist teorisyenlerin savaşın kaçınılmaz olduğu konusundaki öngöruları boşa çıktı. Yeni ekonomik yapıda devletler arasında işbirliği mümkün hatta zorunluydu.⁶¹

Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission* çalışmasında uluslararası alanda gücün dönüşümünü, ABD hegemonyasının 1970 ve 1980’lerde yaşadığı değişimi uluslararası ekonomi politik kapsamında değerlendirir. *Trilateralism* (Üç Taraflılık) kavramı ile Gill, gelişmiş kapitalist ülkeler arasında uzun süreli ittifaka dayalı, istikrarlı dünya düzeni öngören, liberal uluslararası ekonomik düzen çevresinde örgütlenmiş bir yapı tanımlar. Üçlü Komisyon (Trilateral Commission) ABD dış politikasındaki hâkim fikir ve uygulamaların değişiminin ifadesidir. Artan uluslararasılaşma, sivil toplumun uluslararasılaşarak devleti ve küresel ekonomi politiği dönüştürmesinin sonucudur.⁶²

Gill ve Law, tarihsel materyalizmin Neo-Gramşciyan formunu kullanarak Gramsci’nin tarihsel blok kavramını uluslararası alana taşır. *Uluslararası tarihsel blok* kavramı ile küresel kapitalizmin ortaya çıkışını, dönüşümünü, dünya düzenini ve ulusaşırı işçi-işveren ilişkilerini açıklar.⁶³

Cox’a benzer şekilde Gill’de maddi kapasitelere, kurumlara ve fikirlere önem verir. Bunlar ekonomik yapının uzantısı olmakla beraber üretim ilişkileri, devlet - sivil toplum kompleksi ve dünya düzeninin karşılıklı etkileşimidir. Bu etkileşimin uzantısı olarak uluslararası hale gelen sermayeyle birlikte maddi kapasiteler arttı ve artan uluslararasılaşma küresel ekonomide 1930’lardan beri büyük yapısal değişime neden

⁶¹ Ibid., s.37.

⁶² Ibid., s.1-2.

⁶³ Stephen Gill, **American Hegemony and the Trilateral Commission**, Cambridge University Pres, 1991, s. 46; Stephen Gill, David Law, “Global Hegemony and the Structural Power of Capital”, *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 4, Dec. 1989, 475-499.

oldu. Kurumlar, devletin uluslararasılaşması ve ekonomik faaliyetlerin ulus aşırı hale gelmesiyle önem kazandı. Fikirler ise ekonomik alanı ve kurumları birbirine bağlayan ideolojik araç olarak işlev gösterdi.⁶⁴

Baskın devletin büyük kurumlarının, organizasyon biçiminin – ekonomik, toplumsal, politik- ve temel değerlerinin diğer devletlere model olması ile uluslararası alanda kurulan hegemonya sadece güç dengesini veya devletler arası düzeni değil aynı zamanda farklı ülkelerin toplumsal sınıflarını birbirine bağlayan karmaşık toplumsal ilişki kalıplarını içerir.⁶⁵ Hegemonik stratejide, yapısal ve maddi koşullar ile başarıya ulaşma arasında doğrudan bir bağlantı yoktur, dominant grupların liderlerinin ileri görüşlü politik bilinçleri başarıyı sağlar. Hegemon ideolojinin gelişmesi ve hegemonik sınıfların çıkarlarının şekillendirilmesinde organik aydınlara görev düşer; aydınlardan hem hegemon ideolojinin dolaşımını sağlar hem de tarihsel bloğun tutarlı bir yapıda entegre olmasını sağlar.⁶⁶

Başarılı blok, hegemonik fikirlerin –baskın ideoloji- çevresinde politik olarak organize olur. Yeni bir tarihsel bloğun oluşması için Gramsci'nin mevzi savaşı kavramına uygun şekilde planlı mücadele gerekir. Bunun için sadece devletin ele geçirilmesi yeterli değildir; hegemon ideolojinin kavramsallaştırılması gerekir. Yeni tarihsel blok sadece sivil toplum ve ekonomideki gücü değil, aynı zamanda politik organizasyonun ayırt edici fikirlerini de ortaya koyar, ekonominin üzerindeki geleneksel politikanın gereksiz yapılarını tasfiye eder. Bu durum çatışma olmaksızın bir geçişe izin verir.⁶⁷ Savaş sonrası ABD'nin oluşturduğu Bretton Woods sistemi, sisteme dâhil olan devletlerin benimsediği 'hür dünya', 'refah devleti', 'Batı' kavramları ve Bretton Woods sisteminde 1970'lerde başlayan değişim tam olarak bu duruma karşılık gelir. Düşünce kuruluşları ve

⁶⁴ Gill, **American Hegemony and the Trilateral Commission**, op.cit., s.4-7.

⁶⁵ Ibid., s. 47-48.

⁶⁶ Ibid., s.51.

⁶⁷ Gill, Law, "Global Hegemony..." , s.476.

üniversiteler aracılığıyla kavramsallaştırılan neoliberal ekonomi politikalarının toplumsal zemin kazanması ve sistemi dönüştürmesi tarihsel yapı içindeki değişim sonucudur.

Rejim kavramı, geniş anlamda sosyo-ekonomik yeniden üretim biçimlerini kapsar. Bu üretim biçimleri, belirli bir tarihsel dönemde var olan ekonomik gelişmenin koşullarını oluşturur. Rejim sınıf içi ve sınıflar arası ilişkileri, yaşam biçimini, iş gücünün oluşum biçimini kapsar.⁶⁸ Gill ve Law savaş sonrası dönemde sanayileşmiş kapitalist ülkelerde ekonomik gelişmeyi sağlayan birikim rejiminin temel özelliklerini sıralar. ABD temelli ekonomik, güvenlik, politik yapının ortaya çıkması ve bu yapının sağladığı barışçıl ortam savaş sonrası düzenin temelidir. ABD gücüne paralel şekilde deniz-aşırı askeri harcamalarıyla hem diğer ülkelerin ödemeler dengesine katkı yaptı hem de küresel talebi arttırdı. Ruggie'nin düzenlenmiş liberalizm (embedded liberalism) olarak adlandırdığı sisteme uygun şekilde, önde gelen kapitalist ülkeler arasında fikirlerin, kurumların ve politikaların uzlaşısı savaş sonrası sistemin bir diğer özelliğidir.⁶⁹

Gill ve Law savaş sonrası oluşturulan bu yapıyı, *yeni uluslararası tarihsel blok* olarak tanımlar. Sistemin merkezinde bulunan ABD ulusal düzeyde uyguladığı New Deal ilkelerini uluslararası alana taşımasıyla kurulan sistem sermaye yoğun, kitlesel tüketim odaklı, yatırımcıların diğer ülkelerde üretim yaptığı ve petrol gibi madenleri işlemeye dayalı endüstrileri satın almasına dayalı bu yapı aynı zamanda Wall Street bankerlerinin denizaşırı finansal çıkarlarını yansıtır. Ortaya çıkan yapı sadece farklı üretici güçleri ve finans-kapitali bir araya getirmez. Aynı zamanda devlet aygıtını, merkez partileri ve gelişmiş kapitalist ülkelerdeki komünist olmayan işçi sendikalarını bünyesinde barındırır. ABD ve Avrupa devletleri, Van der Pijl ve Gill'in uluslararası tarihsel blok adını verdiği yapıda merkezi oluşturur.⁷⁰ Uluslararası tarihsel blok, kapitalist devletler arasında ulusal sınırları aşan çıkar ittifakından fazlasını ifade eder. Pek çok ülkeyi kapsar, kurumların ve

⁶⁸ Ibid., s.477.

⁶⁹ Ibid., s.478.

⁷⁰ Idem.

sivil toplumun organik maddi ve normatif yapısına vurgu yapar. Böylece bu yapının üyeleri ortaya çıkan yapıyı doğal ve meşru görür. Savaş sonrası ortaya çıkan uluslararası liberal ekonomik yapıda benimsenen sosyal demokrasi ve karma ekonomi politikaları birçok sınıfın uzlaşısını yansıtır.⁷¹

Gramsci'ye göre kriz dönemlerinde hegemonyanın araçları kırılmaya yatkındır, siyasi partiler sıklıkla parçalanır ve tek bir grup yönetmek için yeterli konsensüsü sağlayamaz. Bu dönemler, güç değişimini sağlayacak olan hegemonya araçlarının yeniden inşası için uygun zamandır. 1960'lar ve 1970'lerde görülen ekonomik durgunlukla beraber ABD hegemonyasını yansıtan araçların yeniden yapılandırıldığı dönem bunlardan biridir. Bu dönemde dünya ekonomisindeki güç dengesini ve uluslararası sermayenin çıkarını yansıtacak şekilde kurumsal yapılar yeniden yapılandırıldı. Bu noktada ortaya çıkan uluslararası düzeyde tarihsel bloktur. Yaratılan politik uzlaş, uluslararası güçlerin birlikteliğini yansıtır; uzun süreli ve köklü olan bu toplumsal yapı, birden fazla sınıfı bünyesinde barındırdığı için uluslararası sınıf ittifakından çok daha fazladır. Ortaya çıkan yapının üyeleri, toplumsal güçler arasındaki uzlaşmayı doğal ve meşru görür.⁷²

Gill, II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan düzeni Neo-Gramşçıyan bakış açısıyla değerlendirir. Sosyal demokrasi, Fordist üretim ilişkilerine dayalı birikim modeli, Taylorist modelle işçilerin fiziksel ve psikolojik olarak denetim altına alınması, karma ekonomik yapılar, artan uluslararası ticaret savaş sonrası dönemin tarihsel bloğuna hâkim olan özelliklerdir. Atlantik devletlerini bir arada tutan 'özgürlük', 'modernlik', 'refah', 'ideolojilerin sonu', 'komünizme karşı mücadele' ve 'Batı' toplumsal güçleri birleştiren ve tarihsel bloğu sağlamlaştıran kavramlardır. Gill'e göre ABD hegemonyasını değerlendirirken sorulması gereken hangi özelliklerin savaş sonrası uluslararası

⁷¹ Ibid. ,s. 479; Morton, "Social Forces...", s. 162.

⁷² Gill, Law, "Global Hegemony...", s.48-49.

ekonomik yapıyı güçlendirip, hangilerinin güçsüzleştirdiğidir. Aynı zamanda hegemonun yapısını ve araçlarındaki değişimi etkileyen yenilikler ve hâkim ideolojinin sınırlarına dair sorular sistemin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Savaş sonrası kurulan düzenin 1960'lardan itibaren değişiminde etkili olan süreç üretimin uluslararasılaşmasıdır. Hegemon gücün, ulusaşırı sermayenin taleplerine cevap verebilmek için krizden çıkış reçetesi ise neoliberalizmdir. Ulusaşırı hegemonyaya giden yol aynı zamanda moneterist ekonomik görüşler ve liberal serbest piyasa fikirlerinin uluslararası hale gelerek üretici çıkarlar, milli çıkarlar ve merkantilist düşünme biçimleri ile etkileşime girmesi ve çatışmasıdır.⁷³

ABD'nin 1979'da enflasyonu azaltmak için uygulamaya koyduğu mali program neticesinde küresel çapta yaşanan ekonomik kriz, küresel anlamda ABD hegemonyasının devam ettiğinin en açık göstergesidir.⁷⁴ ABD kökenli dev firmalar, ulusaşırılaşma ve küresel ekonomik entegrasyonun en büyük örneğidir. Günümüzde yazılım, bilişim ve perakende sektöründe ABD şirketler neredeyse tekeldir. ABD'li IBM, Apple, Boeing, Amazon gibi şirketlerin ekonomik büyüklüğü dünyadaki pek çok ülkenin ekonomik büyüklüğüne eşittir. Eğlence sektörü ve internet alanında ABD şirketlerinin hegemonyası ise ABD'nin kültürel hegemonyasının yansımasıdır. ABD hegemonyası –Pax Americana- gerek İngiliz (Pax Britannica) gerekse Roma İmparatorluğu (Pax Romano) hegemonyasından farklıdır. ABD hegemonyası bu çerçevede daha kapsayıcı ve daha küreseldir.⁷⁵ Burada temel nokta ABD ekonomisi ve dünya ekonomisi arasında değişen ilişkidir. 1970'ler ve 1980'lerde başlayan değişimle beraber ulus devletlerin ekonomik olarak egemen oldukları uluslararası ekonomik düzen ve ulusal ekonomi politikalarından,

⁷³ Ibid., s.48-50.

⁷⁴ Ibid. ,s. 70.

⁷⁵ Ibid. ,s. 70,73 ve 86-87.

ulusaşırı liberal ekonomik düzene geçilmiştir. Sorulması gereken, ABD hegemonyasının ortaya çıkan bu ulus aşırı sermaye ile uyumlu olup olmadığıdır.⁷⁶

2. William Robinson

William Robinson'nın uluslararası sistemdeki yapısal değişimi açıklarken çıkış noktası ulusötesi yapılar ve uluslaşırılışmadır. Küreselleşme, uluslaşırılışma ve uluslaşırı hegemonya kavramlarını kullanarak küresel kapitalizmi ve ulus-devlet temelli bakış açısını terk eder, küresel hegemonyayı inceleyerek, *küresel kapitalizm tezi* kavramını oluşturur.⁷⁷

Robinson'a göre hegemonya sadece devletler tarafından değil toplumsal kurumlar aracılığıyla toplumsal gruplar ve sınıflar tarafından uygulanır.⁷⁸ Hegemonyanın gelişimini sınıfların ve toplumsal güçlerin yatay eklemlenmesi olarak görür; birbirine eklemlenen bu yapılar ulusal ve uluslaşırı kurumlar ağı yoluyla faaliyette bulunur. Uluslararası ilişkiler yerine *küresel toplumda* hegemonyaya bakar.⁷⁹

Robinson'nın hegemonya tanımlamasında küreselleşme kavramı önemli yer tutar. Bir süreç olan küreselleşme, 1980'lerden itibaren uluslararası ilişkilerde ontolojik değişim yarattı ve bu değişimle birlikte disiplinde ulus-devlet dışında analiz yapabilmek mümkün oldu.⁸⁰ Küresel kapitalizmin yeni bir aşaması olarak gördüğü küreselleşme,

⁷⁶ Ibid. ,s. 88.

⁷⁷ William I. Robinson, "Gramsci and Globalisation: From Nation-State to Transnational Hegemony", *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 8:4, 2005, s.559; Şenalp, op. cit., s. 87.

⁷⁸ Robinson, "Gramsci and Globalisation..." ,s. 561.

⁷⁹ Ibid. ,s.562.

⁸⁰ William Robinson, "Beyond Nation-State Paradigms: Globalization, Sociology, and the Challenge of Transnational Studies, *Sociological Forum*, vol.13, No.4, December 1998, s. 561; Robinson, "Gramsci and Globalisation..." , s. 563-564.

toplumsal sınıfların uluslaşırılması getirirken, uluslaşırı hale gelen sınıflar ve üretim beraberinde hegemonyayı ulusal ve uluslararası alandan uluslaşırı düzeye taşıdı.⁸¹

Küreselleşme, farklı üretim biçimlerinin geniş çaplı sosyal oluşumlarda dolaşıma girmesidir. Küreselleşmenin temeli, ulus-devlet sınırlarını aşan küresel kapitalizmdir. Ekonomik küreselleşme, tekil yapıda küresel toplumun temellerini oluşturacak olan uluslaşırılan sivil toplumu, küreselleşmiş toplumsal hayatı ve küresel kültürü bir araya getirir. Küreselleşme böylelikle kapitalizm öncesi kalıntıları ortadan kaldırırken, çeşitli politikaları, kültürleri, uluslararası toplumun kurumları gelişen uluslaşırı ya da küresel topluma entegre eder⁸², uluslaşırı sınıfları ve gelişmekte olan uluslaşırı devleti bir araya getirir. Değişen yapıda ulus-devlet, ne eski önemini korur ne de yok olmuştur fakat uluslaşırı devlet yapısı içinde dönüşüme uğrar. Gelişen uluslaşırı devlet yapıları, küresel sermaye ve küresel işgücü arasında yeni sınıf ilişkilerini kurumsallaştırır.⁸³

Üretim, toplumsal sınıflar ve egemenliğin uyumunu yansıtan ulus-devlet, küreselleşmeyle birlikte değişme uğrar;⁸⁴ ulus-devlet sistemi içinde ve bu sistemin üzerinde işleyen yapılarla birlikte ulus-devlet sistemi ve bu sistemin mantığı değişir.⁸⁵ Epistemolojik kırılım yaşatan bu süreçte ortaya çıkan yeni sistem görünüşte ulusal fakat temelde uluslaşırı niteliktedir.⁸⁶ Sonuç olarak ulus-devlet yerine, uluslaşırı sermaye önem kazanırken, ulusal çıkar da yerini uluslaşırı sermayenin çıkarına bıraktı.⁸⁷ 1980'ler ve 1990'lar boyunca uluslaşırı blok, ulus-devlet içinde hegemon güç haline geldi. 1990'lardan başlayarak uluslaşırı kapitalist sınıf küresel anlamda hegemon sınıf halini aldı.⁸⁸

⁸¹ Robinson, "Gramsci and Globalisation...", s. 563-564.

⁸² Robinson, "Beyond Nation-State...", s. 563-564.

⁸³ William Robinson, "Social Theory and Globalization: The Rise of a Transnational State", *Theory and Society*, 30, 2001, s.158.

⁸⁴ Robinson, "Beyond Nation-State..." ,s.565.

⁸⁵ Ibid., s. 567.

⁸⁶ Ibid., s. 572.

⁸⁷ Ibid., s. 575.

⁸⁸ Robinson, "Social Theory and Globalization...", s. 174-175.

Sermayenin küresel hareketliliğiyle birlikte uluslararası sermayenin elinde toplanan ekonomik kaynaklar, sermayenin ulus-devletler üzerindeki gücünü arttırdı. Üretim ve dağıtım ağının küresel olarak âdemi merkezi yapıya bürünmesine karşılık, sahiplik ve karar almanın küresel olarak merkezileşmesiyle devlet sermaye ve toplumsal grupların birbiriyle olan ilişkilerinde dönüşüm yaşandı. Meydana gelen dönüşüm yasal, politik ve diğer ulusal kurumların küreselleşmeyle dönüşerek, toplumsal bilinç ve kültürel kalıpların uluslararası hale gelmesiydi. Kapitalizm uluslararası hale geldikçe küresel kapitalizmi temsil edecek, uluslararası zorlama gücüne sahip otoriteye olan ihtiyacı arttı. Dünya Bankası ve IMF'nin önemi bu noktada ortaya çıktı.⁸⁹

Robinson da ortaya çıkan uluslararası düzeni incelerken Gramsci'nin genişletilmiş anlamda devlet kavramını uluslararası ilişkilere uyarlar. Küresel anlamda genişletilmiş devlet, bu devlet aygıtının uluslararası uygulamaları ve değişen şartlara uyum sağlayan kurumlarının ulusüstü kurumlarla olan ilişkileri ulus-devlet yapısını aşar. Gelişmekte olan uluslararası devlet, merkezi kurumlara ihtiyaç duymaz. IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret örgütü oluşturdukları ittifakı tek bir devlete değil, uluslararası elitin küresel anlamda oluşturduğu hegemonyaya borçludur. Üçlü Komisyon, G-7 Forumu, OECD, AGİT gibi politik oluşumlar ulusal yapıdan ulus-üstü yapıya geçişi ve uluslararası politik topluluğu yansıtır. Bu yapılanmalar uluslararası devlet bağlamında devlet gücünü temsil eder⁹⁰ fakat yeni dönemde ortaya çıkan devlet, uluslararası kapitalistlerin çıkarını yansıtır.

Ortaya çıkan yapı ekonomik, siyasi ve kültürel normların küresel olarak oluşturduğu sosyal yapıdır. Bu yapının ekonomik normu neoliberalizmdir, devletin ekonomiden çekilmesini ve uluslararası kapitalist sınıfın çıkarının ön planda tutulmasını hedefler ve sistemin politik yapısı küresel yönetime ve elit tabanlı poliarskiye⁹¹ dayanır; kitleler demokratik süreçlerden kısıtlanır, yönetenlerin hesap verilebilirliği sınırlanır.

⁸⁹ Robinson, "Beyond Nation-State... ", s. 579-582.

⁹⁰ Ibid., s.585-586.

⁹¹ Morton, *Gramsci'yi Çözümlemek*, op. cit., s.183.

Kurulan bu sistemin kültürel normları kitle iletişim araçları ve reklamlar tarafından dünyaya yayılan tüketim kültürü ve bireyciliktir.⁹²

Ulusaşırı kapitalist sınıfların ve ulusaşırı devlet yapılarının gelişmesi sistemde çatışma olmadığı anlamına gelmez; uyumsuzluklar sistemin ulusal ya da ulusaşırı her aşamasında görülebilir. Farklı olan çatışmaların ve rekabetin var olan ya da yeni yaratılan kurumlar aracılığıyla çözümlenmesidir.⁹³

Artan ulusaşırılaşma beraberinde ulusaşırı kapitalist sınıfın çıkarlarının korunma sorununu da getirir. Bretton Woods kurumlarının ulusaşırı bankerler eliyle biçimlendirilmesi bu sorunu çözmeye dönüktür. Amaçlanan borç veren bankanın alacağına güvence verilmesi ve borçlu ülkenin, bu güvence karşılığında gerekli yapısal düzenlemeleri yapmasıdır. Bu yapı ulusaşırı sermayenin küresel anlamda kazandığı gücü yansıtırken, ulusaşırı sermaye artık ulus-devletin ve demokrasinin sınırlamalarıyla engellenmez.⁹⁴ Ulusaşırı burjuvazi uluslararası kurumlar aracılığıyla politik olarak organize olur ve küresel elitler dünyayı, küresel kapitalizm için tek ve birleşik alana çevirir.⁹⁵

Bunun somut örneği, G-7'nin 1982 Meksika Zirvesi'nde ABD önderliğinde merkezi kapitalist devletler kolektif güçlerini yansıtacak şekilde IMF ve Dünya Bankası'nı yeniden biçimlendirmesidir. NAFTA, Avrupa Birliği, APEC gibi kurumlar geliştirilirken, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (Multilateral Agreement on Investment) gibi yeni kurumlar yaratıldı. Bu süreçte Bretton Woods ve BM kurumları ulusaşırı kapitalist sınıfın çıkarlarına uygun düşecek şekilde dönüşüme uğradı.⁹⁶

⁹² Ibid. ,s.588.

⁹³ Robinson, "Gramsci and Globalisation..." ,s.567.

⁹⁴ Robinson, "Social Theory and Globalization..." , s.177.

⁹⁵ Ibid. , s.178.

⁹⁶ Ibid. , s.178-179.

Bu dönüşümün yansıması IMF ve Dünya Bankası'nın verdiği kredilerde görülür. Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne verilen kredilerin 1981'de % 42'si ticari bankalardan, %37'si çok taraflı kurumlardan geliyordu.1988'de özel bankaların verdiği kredi miktarı %10'un altına gelirken, çok taraflı kurumların bu ülkelere verdiği borcun oranı yaklaşık %90 oldu. 1980'lerden başlayarak Banka, projeler yerine ekonomiyi yapısal olarak dönüştürerek küresel ekonomiye entegre edecek politikalara kredi vermeye başladı. Birleşmiş Milletler Kalkınma Ajansı (UNDP) yayınladığı İnsani Kalkınma Raporları'nda bu amaçla küresel eşitsizliklerin giderilmesi için daha fazla küreselleşme ve serbestleşmeyi savundu.⁹⁷

Bu dönüşüm etkisini 1980'lerde başlayan, 1990'lardan itibaren etkisini arttıran finansal küreselleşmede gösterdi. Özel bankaların ülkelere verdiği krediler azaldı ve belli şartlar altında verilmeye başlandı.

1980'ler ve 1990'larda gelişen ulusaşırı yönetici sınıf yukarıdan devrimle, ulusaşırı devlet yapılarının aygıtlarını kullanarak küresel ekonomik ve sosyal yapıyı dönüşüme uğrattı. Ulusaşırı kapitalist sınıflar, refah devleti uygulamalarına karşı ideolojik kampanya yürütürken tüketim kültürünü ve bireyciliği destekledi.⁹⁸ 1978-1992 arasında 70'ten fazla ülke IMF ve Dünya Bankası tarafından empoze edilen, 566 istikrar ve yapısal uyum programı anlaşması imzaladı.⁹⁹ Bunun sonucu bir sonucu olarak 1980'lerde ulusaşırı devlet yapıları yeni ekonomik model izlemeye başladı. Artık ulusal ekonominin büyümesi değil, dünya piyasalarına katılım önemliydi.¹⁰⁰

⁹⁷ Ibid. , s.179.

⁹⁸ Ibid., s.183-184.

⁹⁹ Ibid., s.185.

¹⁰⁰ Ibid., s.187.

3.Kees van der Pijl ve Henk Overbeek

Kees van der Pijl, Atlantik birliğinin, siyasi merkez partiler ve sermayenin uluslararası fraksiyonları arasında kabul gördüğü tarih olarak kıta güçlerinin, Doğu Avrupa'daki çıkarlarını kaybetmeleri ve 1917 Ekim Devrimi'ni gösterir. Asıl önemli gelişme 1945 sonrası komünizmin yayılması ve Sovyetler'in nüfuzu altındaki Doğu Avrupa'ya uygulanan abluka nedeniyle Kıta Avrupası devletlerinin ABD'ye yönelmesidir.¹⁰¹ ABD'de 1930'lar ve 1940'larda uygulanan korporatif-liberal ekonomik düzen, savaş sonrası Amerikan küreselleşmesinin ve Atlantikçilik kavramının yayılmasında itici güçtür.¹⁰² 1940'lı yıllarda neo-Wilsonizm olarak adlandırılan Wilson'ın 14 İlkesi'nin ABD dış politikasında tekrardan uygulanması ile Atlantikçilik düşüncesi yayılmaya başladı. Bu yapıda hâkim olan ilkeler birbirine entegre olmuş kapitalist dünya ekonomisi, mümkün olduğu kadar çok sayıda gelişmiş ülkeyi kapsayan liberal demokratik rejimlerin kurulması ve Batı Avrupa imparatorluklarından kalan kolonilerin dekolonizasyonuydu. ABD Dış İşleri Bakanlığı ve Dış İlişkiler Konseyi (Council on Foreign Relations-CFR) savaş sonrası dönemin planlamacılarıydı. Planlamalar doğrultusunda, üç aşamada ABD hegemonyası kuruldu. İlk olarak liberal dünya ekonomisine dayalı, ABD ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde Büyük Alan (Grand Area) yaratılmalıydı. Bunun gerçekleşebilmesi için sadece Mihver Devletleri yenilgiye uğratılmamalı aynı zamanda Britanya İmparatorluğu'nun sömürgelerinin tasfiye edilerek kolonyal düzen de kaldırılmalıydı. Bu kapsamda ABD'li teorisyenler self-determinasyon ilkesini tekrardan tanımladı. Büyük Alan stratejisi ABD dış yatırımlarına uygulanan açık kapı politikası, ticaretin serbestleştirilmesi, Fordist

¹⁰¹ Gill, Law, "Global Hegemony...", s.124.

¹⁰² Ibid., s.125.

sermaye birikimine dayalı New Deal şartlarının uluslararası hale getirilmesini kapsıyordu.¹⁰³

Tezin buraya kadar olan bölümü IMF-Dünya Bankası'nın incelenmesi için Gramşiyen ve Neo-Gramşiyen temelde teorik çerçeve sunmakta olup, tezin bundan sonraki bölümü, II. Dünya Savaşı sırasında kurulan Bretton Woods sisteminin üzerine inşa edildiği yapıyı ele almaktadır. Bu yapı, İngiltere'nin hegemon gücünü 1800'li yılların sonundan itibaren kaybetmesiyle, II. Dünya Savaşı sonuna kadar herhangi bir devletin hegemonyasını kuramadığı sistemdi. Savaş sonunda ABD'nin galip devletler tarafında yer alarak, savaş sırasında Almanya ve İtalya'ya karşı savaşan Avrupa devletleri ile kurduğu ekonomik ve askeri ilişkilerin, savaş sonunda Bretton Woods sistemi, Marshall Planı ve Truman Doktrini ile aynı zamanda siyasal hale bürünmesiyle ABD hegemonyası tüm yönleriyle ortaya çıktı. Bu hegemonik gücün ekonomik araçları, Bretton Woods sistemiyle oluşturulan, IMF ve Dünya Bankası'dır.

¹⁰³ Ibid., s. 126 ve 220-221.

II. BRETTON WOODS SİSTEMİ: HEGEMONYANIN TESİSİ

A.1900-1945 ARASI DÜNYA: SARSILAN EKONOMİK VE SİYASAL DÜZEN

Çalışmanın bu bölümü ABD hegemonyasıyla birlikte IMF ve Dünya Bankası'nın üzerine kurulduğu yapıyı ele almaktadır. Yaşanan dünya savaşları sadece maddi-manevi kayıplar yaratmamış, aynı zamanda İngiltere hegemonyasını da sona erdirmiştir. Bu kısım II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ABD hegemonyasına kadar geçen dönemde meydana gelen gelişmelerin ABD hegemonyasına ve bu hegemonyanın araçlarına olan etkisi ele almaktadır.

1. I.Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş Sonrası

IMF ve Dünya Bankası'nın kuruluşundan yıllar önce yaşanan sömürge savaşları, Avrupalı büyük güçler arası rekabet, izlenen ticaret ve ekonomik politikalar iki kurumun kuruluş ve işleyişinde etkilidir. İki kurumun oluşumundan önce dünya siyasetinde İngiltere (Birleşik Krallık-Britanya) sanayi devriminin etkisiyle İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa'nın sömürgelerini ele geçirmiş ve ilk küresel hegemonyayı tesis etmişti. Bu sistemin maddi dayanağı, İngiltere'nin sanayi ürün ihracatı ve sömürgelerinden gelen artı üretimdi. İngiltere'nin hegemonyasına, Fransa uzun süre karşı koymaya çalışıp mücadele etse de 1900'lü yılların başlarından itibaren İngiltere ile imzaladığı anlaşmalar aracılığıyla İngiltere'nin hegemonik gücünü kabul etti. Hegemon güç İngiltere ve rakibi Fransa arasındaki mücadeleden üçüncü bir güç olarak Almanya ortaya çıktı. Böylelikle dünyanın ve özel olarak Avrupa'nın kaderi İngiltere ve Almanya arasındaki rekabete bağlı hale geldi.

I.Dünya Savaşı sonrası müttefikler Almanya'dan savaş tazminatı olarak 33 milyar dolar talep ediyordu.¹⁰⁴ I.Dünya Savaşı İngiltere ve Fransa'da ulusal servetinin yaklaşık 1/3'ünü, Almanya'da yaklaşık 1/4'ünü, ABD'de yaklaşık %10'unu yok etti.¹⁰⁵ Savaşa katılan ülkelerin toplam iç borcu savaş öncesi 26 milyar dolardan 1920'de 225 milyar dolara çıktı. İngiltere ve Fransa toplamda ABD'ye 7 milyar dolar borçluydu.¹⁰⁶ İngiltere ve Fransa, Almanya'dan aldıkları savaş tazminatının taksitleriyle ABD'ye olan borçlarını ödüyordu. Almanya'nın borçlarını ödemeyeceğini ilan etmesi Fransa ve İngiltere'nin de ABD'ye olan borçlarını ödeyemeyecekleri anlamını taşıyordu. ABD ise savaştan en kârlı çıkan ülkeydi; savaş zamanında altın rezervlerini dört kat arttırarak dünya altın rezervinin %40'ına sahip oldu.¹⁰⁷

I.Dünya Savaşı'ndan 1929 Buhranı'na kadar tarımsal üretimde yaşanan kriz iki savaş arası dönemde belirleyici unsur oldu. Aşırı üretim, fiyatların düşmesi, tarımda üretici gelirlerinin azalması aynı zamanda sanayi için de pazar kaybı anlamına geliyordu.1920'li yıllarda İngiltere'de sürekli bir hal alan kriz ABD ve Fransa'da nispeten zayıftı fakat I.Dünya Savaşı boyunca ABD'de artan üretim stoklara neden oldu. Talebin arza paralel şekilde artmaması stok artışına neden olurken, ürünlerin satılamaması işten çıkarmalara, 1929 yılındaki ABD borsasında başlayan çöküş birlikte küresel ekonomik krize neden oldu.¹⁰⁸ Bu krizin Batı Avrupa ve ABD'deki etkileri 1934 yılına kadar sürmekle beraber, kriz Avrupa'da faşist partileri iktidara getirdi ve etkileri çok uzun yıllar sürecek olaylara neden oldu.¹⁰⁹

Faşist partilerin yükselişinde etkili olan ve ilerleyen yıllarda Batı Avrupa ve ABD dâhil kapitalist devletlerin politikalarını etkileyecek olan bir diğer olay 1917 yılında

¹⁰⁴ Michel Beaud, **Kapitalizm Tarihi 1500-2010**, (çev. Fikret Başkaya), Yordam Kitap, İstanbul, 2018, s.235.

¹⁰⁵ Idem.

¹⁰⁶ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, Ankara, İmge Kitabevi, 2012, s.41-42.

¹⁰⁷ Beaud, op. cit., s. 235.

¹⁰⁸ Ibid., s.241.

¹⁰⁹ Sander, op. cit., s.43-46.

Rusya’da gerçekleşen devrimdi. Devrimle beraber Çarlık Rusyası ortadan kalktı, yerine sosyalist rejime sahip Sovyetler Birliği kuruldu. I.Dünya Savaşı devam ederken gerçekleşen bu devrim sadece gizli antlaşmaları ortaya çıkarmakla kalmadı aynı zamanda kapitalist sistemin alternatifi olarak sosyalist sistemi önerdi. 1917 Ekim Devrimi ardından sosyalizmi benimseyen Sovyet Rusya, Batı’nın tepkisini ilk kez bu dönemde üzerine çekti. Rus İç Savaşı’na dâhil olan Batılı devletler gerek Sovyet topraklarının genişliği gerekse bu dönemde Dünya Savaşı’nın getirdiği bunalımlar sebebiyle çarlık rejimini Rusya’da tekrar kuramadı ve çarlık rejimi yerini sosyalist yapılanmaya bıraktı. Sovyet Devrimi önderlerinden Lenin’in ‘Nisan Tezleri’ olarak adlandırılan, tüm dünyada sosyalist rejimlerin kurulmasını öngören teorisinden hareketle sosyalistler, Almanya’da işçilerin grev ve ayaklanmalarına öncülük etti. Savaş devam ederken yaşanan olaylar Almanya’da cephe gerisini olumsuz etkiledi. Bu eylemler Almanya ile sınırlı kalmadı ve İngiltere’yi de etkiledi.¹¹⁰

İki savaş arası dönemde Avrupa kıtası merkez olmak üzere dünyada ekonomilerin işleyişinin önünde iki engel vardı. Biri İtalya ve Almanya’da iktidar olan faşist partiler ve uygulamaları, diğeri ise kapitalist sisteme alternatif olabilecek sosyalist sistem.¹¹¹

Dolayısıyla I.Dünya Savaşı’na girilirken İngiltere’nin küresel hegemonyası ve buna bağlı ekonomik gücü gerilemişti. Sosyalist ve faşist düşüncelerin yayılmasıyla beraber liberal ekonominin alanı daralırken, savaş sona erdiğinde İngiltere’nin küresel hegemonyası da artık sona erdi.

¹¹⁰ Umut Bekcan, ” Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No. 4, 2013, sayfa Aralığı 73 – 102. s.77 ve s.82.

¹¹¹ Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yay., İstanbul, 201, s.315-317 ve 329-330.

2. İngiltere'nin Gerileyişi

İngiltere'nin dünya siyasetinde gerileyişi ve ekonomik gücünü kaybetmeye başlaması, ABD'nin dünya siyasetinde ve ekonomisinde yükselmesi anlamına geliyordu. Britanya dünya siyasetinde Hollanda'nın yerini aldığı dönemde en büyük kreditorüydü; 1913'de dünya ölçeğindeki yatırımları 4 milyar sterline yakın olan Britanya, gıda maddelerinin yaklaşık yarısını ve hammadde ihtiyacının 7/8 kadarını ithal etmesine rağmen, ülke dışındaki yatırımlarının getirisi fazlasıyla ithalatını karşılıyordu.¹¹² Fakat sanayi üretimi gerilemeye başlamıştı. 1873-1896 krizleri İngiltere'nin ekonomik gücünü sekteye uğratsa da ABD ve Almanya'da demir yolları gelişmesini sürdürdü, kömür, çelik üretimi ve gemi inşası hızlı gelişti. 1900'den başlayarak İngiltere, kömür ve çelik üretiminde ABD ve Almanya'nın gerisinde kaldı. 1929 Bunalımı'ndan I.Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde ABD'nin ekonomik büyümesi İngiltere'nin iki katıydı. Bu duruma paralel olarak İngiltere'nin dünya sanayi üretimden payı 1870'te %32'den, 1929 Bunalımı'nda %9'a düştü. Aynı tarihlerde ABD dünya ticaretinden payını %23'ten, %42'ye çıkardı. Bunun yansıması dünya ticaretinde netti; İngiltere 1880'de dünya ticaretinin ¼'ünü oluştururken, 1948'de 1/8'e düştü. ABD, Almanya ve Japonya'nın hızlı gelişmelerine ayak uyduramayan İngiltere geri planda kaldı.¹¹³

Günümüzde çokuluslu dev şirketler pek çok ülkede faaliyet göstermelerine rağmen büyük çoğunluğu ABD kökenlidir. Bunun sebebi İngiltere'nin, sanayileşmenin başladığı ülke olmasına rağmen 1910 yılında bile ABD ve Almanya'ya kıyasla teknolojik olarak geri kalmış, küçük işletmeler ekonomisiydi. Kitlesele üretimin anayurdu olan ABD, bu nedenle dev firmaların da ilk ortaya çıktığı yerdirdi.¹¹⁴ Britanya sömürgelerinden

¹¹² Douglas Dowd, **Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadi Eleştirel Bir Tarih**, çev. Cihan Gerçek, İstanbul, Yordam Kitap, 2006, s.76.

¹¹³ Beaud, op. cit., s.197-199.

¹¹⁴ Dowd, op. cit., s.81.

anavatana aktarılan zenginliğin, sınırlı ölçüde de olsa işçilerle paylaşılmasıyla I.Dünya Savaşı sırasında ve savaş sonrasında Avrupa'da görülen sendikal hareketler ve işçi hareketleri İngiltere'de daha az görüldü.¹¹⁵ Dolayısıyla eski hegemon güç olan Britanya daha yüzyıl başında hegemonyasının önemli bileşeni olan ekonomik gücünü (Gramşyan anlamda maddi yeterliliğini) yitirmeye başlamıştı.¹¹⁶

3.Altın Standartının Sonuna Doğru

I.Dünya Savaşı ardından Almanya ekonomisi yıkıldı ve piyasada tüketim maddeleri bulunmazken, ürünleri fiyatı 1918-1923 arasında 1 trilyon kat arttı.¹¹⁷ Savaşın ardından enflasyon sadece Almanya'da değil, diğer ülkelerde de ciddi oranlara yükseldi. Fiyatlar Avusturya'da 14000 kat, Macaristan'da 23000 kat, Polonya'da 2,5 milyon kat, Rusya'da 4 milyar kat arttı. 1923'te ABD Dawes Planı ile enflasyonu kontrol altına almayı başardı.¹¹⁸

I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin sterlini eski gücüne kavuşturmak için altın konvertibilitesine geçme çabaları çalışan kesimlerde büyük işsizliğe neden oldu. Demir-çelik işçilerinin yarısı ve tersane işçilerinin üçte biri işsizdi; madencilik sektöründe ücretleri üçte bir oranında düştü.1920'li yıllar boyunca 1 milyon civarında olan işsiz sayısı 1930'da üç milyona ulaştı.¹¹⁹

1929 krizi öncesi yaşananlar yeni bir ekonomik sistemin zorunluluğunu ortaya koydu. ABD'nin 1928'de baş ekonomisti olan Irving Fisher, 1929 krizi öncesi ABD

¹¹⁵ Ibid. ,s.101.

¹¹⁶ 1920'lerde görülen ekonomik krizden en çok İngiltere etkilendi. İngiltere'nin sanayileşmesinde öncü sektörler olan kömür, demir-çelik, tekstil güç kaybederken; yeni gelişmekte olan elektrik sanayi, otomobil üretimi, karayolu nakliyesi, gıda sanayinde istihdam artmaktaydı. (Beaud, op. cit. , s.260.)

¹¹⁷ Ibid., s.133.

¹¹⁸ Ibid., s.330-dipnot 12 ve 13.

¹¹⁹ Ibid., s.255-257.

borsasındaki yükselişi ABD ekonomisinin başarısı olarak değerlendiriyordu. Spekülasyonun nedeni karlı fonlar, Almanya ve Latin Amerika'ya ödünç verilmiş fakat yüksek kazanç nedeniyle ABD'ye geri gelen fonlardı. İlave olarak Avrupa ve Latin Amerika'daki kredilerdeki azalma, üretim ve ticaret üzerinde baskı yaratıyordu. Arthur W. Lewis ise 1929-1939 dönemini değerlendirirken I.Dünya Savaşı ardından istikrarlı uluslararası para sisteminin gereğine, tarımsal ekonominin boyutunun ayarlanmasına, Britanya, Almanya ve Fransa'nın savaştan sonraki dünyada yönlendirilmeleri sorununa dikkat çekiyordu.¹²⁰

1932'de altına karşı aşınan ulusal para sayı 32'ydı. İngiltere,1933'te altın standardını terk edince, II. Dünya Savaşı sonuna kadar herhangi bir uluslararası para sistemi olmadı.1870'te Almanya ve Fransa ile başlayan korumacılık,1930'dan sonra dünya geneline yayıldı. ABD'de kabul edilen Hawley – Smoot tarifesi ile korumacılık daha da ilerledi.¹²¹

Altın standartının sona ermesi, İngiltere hegemonyasının ekonomik ayağını kaybetmesi anlamına geliyordu. İki savaş arası dönemde görülen yüksek işsizlik, parasal istikrarın olmaması, yaygın ticari korumacılık II. Dünya Savaşı sonrasında kurulacak uluslararası sistemi de etkiledi. İleride değinileceği gibi IMF ve Dünya Bankası tüm bu sorunlarla mücadele etmek amacıyla kurulurken, 1970'lerde dünya ekonomisinin geçirdiği dönüşümlerle birlikte her iki kurumun misyonu da değişti.

4. II. Dünya Savaşı Sonrası

II. Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik ve siyasi yıkım sadece Avrupa'yı değil, dünyayı da değiştirdi. Avrupa'nın siyaset sahnesindeki önderliğini kaybetmesi,

¹²⁰ Dowd, op. cit, s.145.

¹²¹ Ibid., s.152.

İngiltere'nin hegemonik gücünü tamamen yitirmesi, siyasi ve ekonomik ABD'nin hegemonik bir güç olarak ortaya çıkışını sağladı. ABD, Bretton Woods sistemi, NATO, Marshall Planı ve Truman Doktrini ile dünya ekonomisi yanında siyasi hayatı da şekillendirdi.

Savaş sonrası Avrupa'nın önde gelen devletlerinin durumu, savaşın galip devletler için de yenilgi olduğunu gösteriyordu. İngiltere hegemon güç olma özelliğini yitirmiş, kurduğu sistem artık çökmüştü. ABD, iki dünya savaşından güçlenerek çıkması sebebiyle yeni dönemde kurulan uluslararası yapı ABD önderliğinde ve ABD çıkarlarını yansıtacak şekilde inşa edildi.

II. Dünya Savaşı bittiğinde eskinin büyük devletleri İspanya, Portekiz, Hollanda sömürgelerini çok önceden diğer devletlere bırakmıştı. İngiltere, işgale uğramamış olmasına rağmen savaş sırasında Almanya tarafından bombalanmış, şehirleri ve altyapıları yıkılmıştı. Şehirlerin yeniden imarı, savaştan dönenlere iş sağlanması, kısaca düzenin yeniden tesisi zorunluydu fakat savaş sırasında İngiltere, müttefikleri Fransa'yı desteklediği için yeterli mali gücü yoktu.

II. Dünya Savaşı boyunca İngiltere'de tutucu politikacılar ve eski kuşak siyasetçiler iki savaş arası dönemin işsizlik ve ekonomik krizi ile anılıyordu. 1945 seçiminde İşçi Partisi üretimde modernleşme, tam istihdam, ücretler ve sendikal haklarda gelişme, temel sektörlerde ulusallaştırma, ulusal sağlık sistemi kurulması, zorunlu ve parasız eğitim politikaları ile zafer kazandı. İngiltere, kapsamlı reformları gerçekleştirecek mali olanaklara sahip olmamasına rağmen Marshall Planı ile sağlanan fonlar ile seçim döneminde vaat ettiklerini gerçekleştirdi. Ulusal sağlık ve sigorta fonu kuruldu, sosyal konutlar yapıldı, taşımacılık hizmetleri ve sivil havacılık ulusallaştırıldı.¹²²

¹²² Oktar Türel, **Küresel Tarihçe 1945-79**, İstanbul, Yordam Kitap, 2017, s.49.

Fransa, İngiltere ile uzun süren güç mücadelesini yapmıştı ve iki dünya savaşında da kazanan tarafta olmasına rağmen harap haldeydi. Savaş sırasında Nazi işgaline uğradı ve sömürgelerinde ayaklanmalar başladı, bu dönemden itibaren sömürgelerinden gelen maddi desteği yitirmeye başladı. İngiltere ve Fransa aynı zamanda Avrupa ve Kuzey Afrika'da gerçekleşen savaşın maddi yükünü sırtlamış, ABD'den yüklü miktarda kredi almıştı. Savaşın bitimi ile iktidara gelen De Gaulle yönetimi Fransa'yı refah devleti uygulamalarını temel alacak şekilde biçimlendirdi. Elektrik enerjisi, gaz, kömür sektörleri ulusallaştırıldı. Bunlara ek olarak finans ve otomotiv sektörü ulusallaştırıldı.¹²³

Almanya ise iki dünya savaşını çıkaran, Avrupa'nın istenmeyen ülkesi olarak II. Dünya Savaşı ardından Sovyetler ve Fransa'nın savaş tazminatı olarak Almanya'da kurulu sanayi tesislerini ülkelere taşımasıyla sanayisizleştirildi ve özellikle kimya alanında geliştirilen patentler işgal eden ülkelere aktarıldı.

İtalya da savaş sırasında yıkıma uğradı. Hem Mussolini yönetiminin hem savaşın etkileri ağırdı. İtalya'da, İngiltere ve Fransa'dakine benzer ulusallaştırmalar olmadı. Demiryolları, kömür, elektrik, haberleşme zaten kamunun kontrolündeydi. 1930'lu yıllarda bankalar devlet eliyle kurulmuştu. Bankalar demir-çelik, gemi inşaatı ve diğer sanayilerde önemli iştirakleri vardı. Dolayısıyla özelleştirmelerin etkisi oldukça sınırlıydı.¹²⁴

ABD, II. Dünya Savaşı'ndan ekonomik anlamda güçlenerek çıktı.¹²⁵ 1945'te GSYH'si, 1938'deki GSYH'nin yaklaşık iki katıydı.¹²⁶ Savaş sonrası kamusal harcamaların azalması, durgunluk ve işsizlik korkusu yaratıyordu. Savaş sanayisini ihtiyaçlarına dönük arz ve talep yapısının barış dönemine uyarlanması gerekiyordu.

¹²³ Ibid., s.50.

¹²⁴ Ibid., s.52.

¹²⁵ Dünya kömürünün %50, petrolün yaklaşık %70, elektriğin yaklaşık yarısını tek başına ürettiyordu. Silah, teçhizat, kimyada büyük ilerlemeler yapmıştı ve atom bombasına sahipti. Bunlara ilave olarak dünya altın rezervinin %80'ine sahipti. (Beaud, op. cit., s. 287.)

¹²⁶ Ibid., s. 171.

İktisatçı Paul Samuelson,1943'te ABD'yi, savaş sonrasında enflasyon ve deflasyon olabileceği, yüksek işsizlik ve sınai kargaşa konusunda uyarıyordu 1946-1947'de GSYH, 1944'teki rakamın yaklaşık yarısına indi.1950'den itibaren ABD ekonomisinde toparlanma olsa da 1944-1945 dönemindeki hâsıla yakalanamadı.¹²⁷

Yaşanılan olumsuzluklara ilave olarak II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Doğu Avrupa'da artan Sovyet etkisi Batı kapitalizmine bir alternatif ve tehdit oluşturuyordu. SSCB etkisiyle bu bölgede aşamalı şekilde kurulan rejimler ile Sovyetler Birliği'nin nüfuzu arttı.¹²⁸ Savaş sonrası ABD hegemonyasına meydan okuyan Sovyetler savaş yaralarını sarıyordu. II. Dünya Savaşı'nda nüfusunun neredeyse yarısını kaybetmişti. 1950'de sanayi üretim endeksi 1940 seviyesinin yaklaşık iki katına çıktı, kömür ve çelik üretimi arttı. Planlı ekonominin kimi sektörlerdeki başarısı ilerleyen yıllarda diğer ülkelere de örnek olacaktı.¹²⁹

Avrupa'da sömürgeciliğin tasfiyesi ardından gelebilecek olan ekonomik ve siyasal şoklar ayrı sorundu. Savaş zamanı kadınların istihdama katılması ve savaş sonrası kadın istihdamının kalıcılaşması, savaştan dönenlere iş bulma Avrupa'nın karşılaştığı sorunlardan bazısıydı.¹³⁰ Marshall Planı'nı uygulanana kadar Almanya, Fransa, İtalya, Japonya 1946 ve 1947 yıllarını %100'ün üzerine enflasyonla geçirdi. Enflasyonda etkili olan unsur, savaşın ardından kamu harcamaları belli seviyede tutarak, düşük gelirli halkın asgari ihtiyaçlarını karşılama endişesiydi.¹³¹ Savaş sonrası Avrupa kıtası sadece maddi olarak değil manevi olarak da yıkılmıştı. Avrupa'nın köklü devletleri aralarında iki kez savaşmış ve iki savaş arasında geçen dönem de savaşın izlerini taşıyordu. I.ve II. Dünya Savaşı, ABD'nin savaflara müdahil olmasıyla sonlanırken, kıta devletleri arasındaki güç

¹²⁷ Ibid. ,s.171-172.

¹²⁸ Sander, op. cit., s.236-237.

¹²⁹ Beaud, , op. cit., s. 288.

¹³⁰ Türel, op. cit, s.171.

¹³¹ Idem.

mücadelesi beraberinde yıkımı getirdi. Dünya sisteminde hegemon güç olan İngiltere, savaş sonrası sorunları çözmekten uzaktı. I.Dünya Savaşı dünyada imparatorlukların sonunu getirdi, II. Dünya Savaşı ise demokrasi kavramının sorgulanmasına neden oldu. Kapitalizm dünyada iki savaşa neden olmuş, İtalya ve Almanya'da demokratik seçimler sonucu iktidara gelen faşist partiler, dünyayı savaşa sürüklemişti.

İki savaş sonrası ortaya çıkan durum İngiltere hegemonyasının sonuna işaretledi. Hegemonyanın bileşenleri olan maddi güçler, ideoloji ve kurumlar arası uyum sona ermişti. Maddi kapasitesini yansıtan altın standardı çökmüş ve savaş sonrası ekonomiler yıkılmıştı. Demokrasi, İtalya ve Almanya'da faşist partileri iktidara getirdi ve II. Dünya Savaşı'na yol açtı. I.Dünya Savaşı sonrası, bir daha savaşların yaşanmaması amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti yeni savaşı önleyemedi. Dolayısıyla savaşla birlikte hegemonyanın hem kurumsal yapısı hem ideolojisi çöktü. Yeni hegemon güç olan ABD kendi ideolojisi ve kurumları ile hegemonyasını oluşturmaya başladı. Yeni sistem hegemon gücün ihtiyaçları doğrultusunda şekillenirken, amaçlanan küresel sistemde varolan sorunların hegemon güç lehine çözülmesiydi.

B. KÜRESEL EKONOMİK SİSTEM: BRETTON WOODS

Cox'a göre uluslararası ilişkilerdeki çok taraflı kurumlar var olan güç ilişkilerini yansıtır ve belirli tarihsel koşulların sonucudur.¹³² Bütün çok taraflı kurumlar sorunları çözmek amacıyla kurulur. Savaş sonrası Bretton Woods kurumlarının oluşumu da bu duruma karşılık gelir. Savaş sonrası Avrupa'nın yeniden inşası tamamlandığında sorun kalkınmaydı.¹³³ 1970'lerde küresel ekonomik sistem krize girdiğinde Bretton Woods

¹³² Morten Boas, **Desmond McNeil, Multilateral Institutions – A Critical Introduction**, Pluto Pres, 2003, s.5-6.

¹³³ Ibid., s. 6.

kurumlarının yeniden yapılanması ortaya çıkan soruna ilişkin yeni bir çözümdü. Bu nedenle uluslararası çok taraflı kurumların görevleri tek düze ve düz bir çizgi takip etmez, üyelerinin çıkarlarının bütünleştirilmesi için uzlaşmayı arar. Ortaya çıkan uzlaşma ise güç ilişkilerini yansıtır.¹³⁴

1. Bretton Woods Sisteminin Temeli

Batılı devletler arasında I.Dünya Savaşı'na varan rekabetin ardından gelen, daha önce benzeri görülmemiş genişlikteki ekonomik kriz, İngiltere hegemonyasının da sonuna işaret ediyordu. Arrighi'nin belirttiği gibi bu iki savaş arası dönem, hegemonik olmayan dönemdi.¹³⁵ İngiltere'nin oluşturduğu Milletler Cemiyeti ne hegemonik düzeni sağladı ne de altın sistemi ekonominin gerekleriyle uyumlu olarak krize yanıt verebildi. II. Dünya Savaşı yeni bir hegemonik güç ve düzenin zorunluluğunu gösterdi.

Ruggie, *uluslararası rejim* kavramıyla II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ekonomik ve toplumsal yapıyı inceler.¹³⁶ Liberal ekonomik düzenin hâkim olduğu bu yapı savaştan sonra düzenlenen para ve ticaret rejimi, uluslararası ekonomik düzendeki değişimi yansıtır. Uluslararası rejimler, verili bir uluslararası ilişkiler alanındaki aktörlerin beklentilerini birleştiren sosyal kurumlardır; ilkeleri, normları, kuralları ve prosedürleri bünyesinde barındırır, bu rejimlerin oluşumu ve değişimi siyasi otoritenin uluslararasılaşmasının somut bir ifadesidir.¹³⁷

II. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan uluslararası ekonomik sistemde, saf liberal ekonomi politikaları terk eden, devletin piyasaya zaman zaman müdahil olacağı, karma

¹³⁴ Ibid., s.8.

¹³⁵ Arrighi, "The Three Hegemonies...", s. 397-398.

¹³⁶ John Gerard Ruggie, "International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in Postwar Economic Order", *International Organization*, Vol.36, Issue 2, International Regimes, Spring 1982.

¹³⁷ Ruggie, "International Regimes, Transactions...", s.379-380.

ekonomiye dayalı model izleyen ABD'nin kurduğu yapı, 1929 Krizi'nden sonra kendi ülkesinde uyguladığı New Deal ilkelerini yansıtıyordu.¹³⁸ Bu anlamda siyasi otoritesini uluslararasılaştıran ABD hegemonyası, Cox'un uluslararası ve ulusaşırı hegemonya kavramıyla da uyumludur. ABD'de hegemonyasını kuran ulusal güçler, II. Dünya Savaşı sonrasında koşullarından faydalanarak mevzi savaşı ile ulusaşırı hegemonya halini alırken, kıta Avrupası ve dünyanın geri kalanında da hegemonyalarını kurabildi.

II. Dünya Savaşı ardından genişleyen ABD sanayisi, Atlantik coğrafyasında kurullarla düzenlenen alan oluşturdu. Üretken sermaye temelli refah devleti ilkelerine dayalı, genişleyen üretim ve uluslararası alanı yeniden liberalleştiren önlemlerle kuruldu. Fakat ortaya çıkan liberalleşme sanayi ürünlerinin ticaretiyle sınırlıydı. Tarımsal ürünlerin ticareti ve sermaye akışı faaliyetleri ciddi şekilde düzenlendi ve kısıtlamalara tabi oldu. Bu dönemi kapsayan ve genel çıkarı yansıtan kavram devlet liberalizmidir (corporate liberalism).¹³⁹ Ticari faaliyetler ve sermaye hareketlerinin düzenlendiği, finansal hareketlerin uluslararası ticareti engellememesine fakat spekülatif hareketlere yol açmamasına çalışıldığı bu rejimi Ruggie, *düzenlenmiş liberalizm* (embedded liberalism) olarak adlandırır.

Burada *embedded liberalism* sözcüğünün anlamını açmak gerekir. Sözlük anlamı 'gömülü', 'yerleşik', 'içkin' olan *embedded* sözcüğü, Karl Polanyi tarafından piyasanın topluma içkin olduğu şekilde, gömülü (embedded) olarak kullanılır. Fakat Ruggie kavramı, ABD tarafından düzenlenmiş, Bretton Woods sistemi, IMF ve Dünya Bankası'nın kurucu anlaşmalarıyla belirlenmiş ekonomik yapıyı tarif etmek için kullanır.¹⁴⁰ Düzenlenmiş liberalizm kavramı bir noktada Keynes'in devletin bozulan

¹³⁸ Gamze Nazan Bedirhanoğlu, "Uluslararası Ekonomik Örgütlerin Amerikan Hegemonyasındaki Roller", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, s.79.

¹³⁹ Henk Overbeek, "Global Governance, Clas, Hegemony: A Historical Materialist Perspective", *Working Papers Political Science*, No.2004/01, February, 2004, 9.

¹⁴⁰ Bedirhanoğlu, "Uluslararası Ekonomik Örgütlerin ...", 2006, s.79-dipnot 200; Ruggie, "International Regimes, Transactions ...".

piyasaya müdahale etmesi anlayışıdır. Tezin ilerleyen bölümlerinde değinilecek olan ve Stephen Gill tarafından geliştirilen *disciplinary neoliberalism* ya da disipline edici neoliberalizm kavramı toplumun ve dolayısıyla piyasanın ‘düzenlenmesini’ ifade eder. Bu açıdan ‘embedded liberalism’, devlet tarafından kontrol edilen sermaye hareketlerine ve piyasaya vurgu yaparken, ‘disciplinary neoliberalism’ neoliberal kurallar çerçevesinde devletin ve toplumun disipline edilmesini, biçimlendirilmesi ifade eder.

Ruggie, uluslararası ekonomik düzenin içeriği ve bu düzene hizmet eden rejimler hakkında yorum yapabilmek için iktidar ve meşru toplumsal amacın, siyasi otorite projesiyle birlikte uluslararası sistemde nasıl birleştiğine bakar, ekonomik rejimlerin ve uluslararası ekonominin, özellikle de ticari faaliyetlerin gelişimini inceler. Realist ya da Marksist olsun, geleneksel yapısal tartışmalar ticaret ve sermaye akışının artmasını uluslararasılaşmanın artması olarak görürken, Ruggie bunu hegemonyanın doğrudan yansıması olarak görür.¹⁴¹

Ruggie’nin rejimlere yönelik diğer incelemesi değişim üzerinedir. Rejimin kendisinin değişmesi kadar, rejim yapısı içindeki değişime de odaklanır. Ekonomik güç aşınır ve uluslararası rejimin gücü temelinden bozulmaya uğrarsa rejimin araçları da değişmek zorunda kalır. Hedeflenen amaç sürekli kılındığı sürece rejimin normatif yapısının değişmesine gerek yoktur. Uluslararası rejimin analitik yapısını oluşturan kural ve araçlar değişirken, normatif yapısını oluşturan ilke ve normların değişmesine gerek olmaz. Ruggie, 1971 sonrasında dünya ekonomisinde yaşanan dönüşüme bunu uygular. Para ve ticaret rejiminde yaşanan tüm değişimlere rağmen sistemin temel yapısı ve hedeflenen amaçlar sabit kalmıştır. Bu nedenle Bretton Woods sisteminde görülen yıkılma değil sistem içinde yaşanan değişimdir. Uluslararası rejimlerin görece özerkliği denilen bu duruma uygun şekilde rejimin devam eder fakat rejimin kural ve prosedürleri

¹⁴¹ Ruggie, “International Regimes, Transactions...”, s.382-383.

(araçlar) değişir. Buna karşılık rejimin ilkeleri ve normları (normatif çerçeve) değişmeden kalır. Yeni araçlar uluslararası ekonomik düzendeki güç durumuna uyarlanır.¹⁴²

II. Dünya Savaşı öncesinde, İngiltere'nin hegemonyası sadece maddi gücüne dayanmıyordu. Aynı zamanda ulusal para otoriteleri, kendi varlıklarını sisteme dayatmak yerine İngiltere tarafından oluşturulmuş olan piyasa kurallarını kabul ederek uyguladılar. Uygulanan altın standartı hem İngiltere'nin gücüne hem de diğer devletlerin bu güce rıza göstermesine dayanıyordu. Gramsci'nin kullandığı kavramla bu tam anlamıyla hegemonyaydı.¹⁴³ İki savaş arası dönemde uluslararası ekonomik rejim inşasının başarısız olmasının sebebi sadece hegemon bir gücün olmaması değil hegemon bir güç olsa bile sistemi dönüşüme uğratan devlet-piyasa-toplum arasındaki çatışmaya arabuluculuk edecek güçte olmamasıydı. Ortaya çıkacak yeni hegemon güç, hegemonun tüm görevlerini yerine getirecek güce sahip olmalıydı. Ulusal istikrarın gerekliliklerini karşılayan yeni para sistemi bu ihtiyacın yansımasıydı.¹⁴⁴

Yeni sistemin özellikleri dünya ekonomisinde ve hegemonyadaki değişimi yansıtıyordu. New York finans çevresinin çıkarlarını yansıtan liberal uluslararasıçılara göre eski sistem tamamen değişmeli, sterlin yerine dolar kullanımına geçilmeli, ticaret ve ulusal paralar üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmalıydı. ABD dışında neredeyse bütün ülkeler ekonomik liberalleşmeye karşıydı. Savaş sonrası kurumsal yeniden yapılanmanın önündeki en büyük sorun bu iki karşıt görüşün birbiriyle uzlaştırılmasıydı.¹⁴⁵

Sonuç olarak yeni kurulan Bretton Woods sistemi dünya siyasetindeki değişimin yansımasıydı. Yeni sistemle birlikte İngiltere'nin kurduğu hegemonik yapı tasfiye oldu ve 'dünya parası' olma özelliği de sterlinden dolara geçti.

¹⁴² Ibid., s.384.

¹⁴³ Ibid., s.391.

¹⁴⁴ Ibid., s.392.

¹⁴⁵ Ibid., s.393.

2. IMF ve Dünya Bankası'nın Oluşumu

1941'de II. Dünya Savaşı devam ederken, ABD başkanı F. Roseosevelt ve İngiltere başbakanı W. Churchill, ABD New Foundland'da bir araya gelerek Atlantik Şartı'nı imzaladı. Şart, liberal ilkelere vurgu yapıp, savaş dönemin uluslararası düzenini oluşturuyordu. İki devlet savaş sonrasında, savaşla birlikte elde edilen kazançlara karşıydı. Ekonomik işbirliği ve dünya kaynaklarına serbest erişim savunulurken, geniş ve kalıcı bir genel güvenlik sistemi oluşturulmasını destekliyorlardı.¹⁴⁶ ABD'nin bakış açısına göre ise uzun vadede Avrupa ekonomileri toparlanmadıkça ABD'nin ihracat ve yatırımlarının artması mümkün değildi.¹⁴⁷

II. Dünya Savaşı sırasında ABD, *Ödünç Verme –Kiralama Kanunu*'na (Lend and Lease Act) dayanarak savunma için önemli gördüğü ülkelere askeri malzeme gönderdi. Bu destek bağış değil, geri ödeme şartları net olmayan bir ödünçtü. Başta İngiltere olmak üzere yardımdan faydalanan ülkelerin, ABD'nin benimsediği ekonomik ve siyasal kararları almasında zorlayıcı unsur olan bu kanun daha sonra Marshall Planı'na temel oldu.¹⁴⁸

1941'de Keynes, İngiltere adına yeni bir uluslararası para sistemi tasarladı. *Bancor* adı verilen sistem, değeri altına endeksli uluslararası rezerv para yaratılmasını öneriyordu. Uluslar üstü bir banka merkez bankaları arasında koordinasyonu sağlarken, hesapları denkleştirip, kredi açma görevi yükleniyordu. Keynes, açık veren ülkeler kadar fazla veren ülkelerin de dengesizlikler konusunda sorumluluğunu vurguladı.1929 Bunalımı'nın etkisiyle ülkelerin ulusal ekonomi politikalarında özerk olmalarını savunuyordu. ABD tarafında sistemi şekillendiren Harry Dexter White ve yardımcıları,

¹⁴⁶ Türel, op. cit, s.37.

¹⁴⁷ Ibid., s.45-46.

¹⁴⁸ Ibid., s.46, dipnot.

ABD’de uygulanan planlı ekonomiye (New Deal) yakındı.¹⁴⁹ Altına bağlı ulusal paralar sepetinin rezerv para olmasını savundular. İstikrar sağlanması için fon ve dünya bankası kurulması yeni sistemin dayanağıydı. Fonun amacı üye ülkelerden sağlanan sınırlı kaynakları, ödemeler dengesi açığı veren ülkelere ödünç vererek, ekonomilerini düzeltmelerini sağlamaktı. Öngörülen dünya bankası ise uluslararası finans sistemini düzenleyecek, kalkınma amaçlı krediler verecekti. Her iki örgüt üye ülkelerin para ve kambiyo rejimi politikalarında etkili olacak, sermaye hareketlerini düzenleyecekti. ABD ve İngiltere’nin ortak düşüncesi uluslararası finans alanının kamusal denetimi idi.¹⁵⁰

1942 yazında iki tarafın planları tartışıldıktan sonra Temmuz 1944’te 44 ülkenin temsilcisinin katılımıyla Bretton Woods Konferansı yapıldı. Konferansta ABD ve İngiltere dışındaki ülkelerin alınan kararlara etkisi sınırlı olurken, kararları, mali destek sonrası ödemeler dengesi sağlayabilmek amacıyla kabul etti.¹⁵¹ Konferansa katılan Sovyetler Birliği oy verme hakkı bakımından istediğini elde edemediği için nihai anlaşmayı onaylamadı ve 1947 yılında BM Genel Kurulu’nda Bretton Woods kuruluşlarını Wall Street’in hegemonik araçları olduğu gerekçesiyle suçladı.¹⁵²

3. IMF ve Dünya Bankası’nın Yapısı

IMF tasarısını şekillendiren temel özellikler şöyleydi:

- IMF kaynakları, üye ülkelerin başlangıçta belirlenen ulusal kotalarından oluşturulur. Bu kotalar hem IMF’nin karar almasında hem üye ülkelere sağlanacak finansal destekte temel ölçüttür.

¹⁴⁹ Ibid., s.145; Pierre Delfaud, **Keynes ve Keynesçilik**, (çev. İsmail Yerguz), Dost Kitabevi Yayınları, 2010, 74-75.

¹⁵⁰ Idem.

¹⁵¹ Ibid., s.146.

¹⁵² Zabcı, op. cit., s.31.

- IMF destekleyici finansal akımlara ve doğrudan yabancı sermaye hareketlerine olumlu bakar fakat spekülasyon amaçlı sıcak para girişlerine olumsuz yaklaşır.
- Ülkeler arası finansal hareketler engellenmediği sürece, devletler sermaye hareketlerini kontrol edebilir. Ama ilke olarak IMF, cari işlemler önündeki engellerin kaldırılmasını savunur.
- Ülkeler arası serbest ticaret temel amaçtır.
- Küresel dengesizliklere karşı altın-dolar standardı benimsenirken; ABD doları altına, üye ülkelerin paraları da sabit kurlarla dolara bağlandı.
- Oluşturulan yeni sistemde, ödemeler dengesi açıklarının sorumluluğu, açık veren ülkelere aitti. İngiltere'nin ısrarı ile fazla veren ülkelerin politikalarını gözden geçirmeye zorlandı.
- Oluşturulan sistemin işlevsellik kazanması ve suistimal edilmemesi için çoklu kur, kurun IMF'ye danışılmadan, tek yanlı değiştirilmesi yasaklandı. IMF'nin mali desteği yanında uluslararası işbirliğinin küresel istikrarı artırması amaçlandı.¹⁵³

Dünya Bankası yapılanması da IMF'ye benzemektedir. Tüm üyeler Genel Kurul'da (Boards of Governors) temsil edilirken, Direktörler Kurulu'nda (Boards of Directors) 24 ülkenin temsilcisi bulunur. IMF'ye benzer şekilde Dünya Bankası'nın bütçesi üye ülkelerin aidatlarından oluşuyordu. Hem IMF'de hem de Dünya Bankası'nda ABD en fazla oya ve aidata sahip olarak fiilen veto yetkisine sahipti.¹⁵⁴ Ülkeler, Dünya Bankası'na ödedikleri aidatların %2'sini dolar ya da altınla öderken, %18'i üye ülkenin ulusal para birimiyle ödeniyordu. Üyelerin ödediği geriye kalan miktar ise Banka faaliyetlerini

¹⁵³ Türel, op. cit., s.147.

¹⁵⁴ Bedirhanoglu, "Uluslararası Ekonomik Örgütlerin..." , s.90.

garantiye alan rezerv olarak garanti fonu olacaktı. Dünya Bankası bu çerçevede bir banka olmaktan öte üye ülkelerin hissedar olduğu kooperatife benziyordu. Böylelikle Dünya Bankası kararları tüm ülkelere sorumluluk yüklerken, temel üye olan ABD ve merkez kapitalist ülkelerin sorumluluğu diğer ülkelere dağıtılmış oluyordu.¹⁵⁵

1946'da faaliyete geçen Dünya Bankası, bu yıl kredilerin neredeyse tamamını sanayileşmiş Avrupa ülkelerine verdi. Dünya Bankası ilk kez 1947'de Fransa'nın imarı için rol oynadı.¹⁵⁶ 1948'den itibaren Dünya Banka'sının verdiği kredilerin, Marshall Planı'nın alanına girmesi nedeniyle Banka'nın Avrupa devletlerine verdiği krediler 1948'den itibaren azaldı. Bu tarihten itibaren bankanın etkinlik alanı ABD'nin jeostratejik amaçlarıyla uyumlu alanlara kaydı. 1948'de Yugoslavya, Sovyet Blok'undan ayrıldığında Banka kredilerini bu bölgeye gönderdi.¹⁵⁷

1950'li yıllardan başlayarak 1960'lar boyunca Banka, ödünç verme faaliyetlerinde borçlanacak ülkenin makroekonomi politikalarının incelenmesine önem verir hale geldi. Bu durum, Banka ile borç isteyen ülke arasında siyasi gerginliklere neden oldu. Türkiye gibi birkaç ülkede, iç işlerine müdahale gerekçesiyle banka çalışanları ülkeden ayrılmaya zorlandı. Eylül 1954'te Türkiye, 1950'ler ve 1960'larda Brezilya ve Sri Lanka, 1957'de Kolombiya, 1963'te Kore benzer gerilimleri yaşadı. Banka, bu tür durumlardan kaçınabilmek için iki yöntem benimsedi:

- Projeler, finansmanı reformların benimsenmesine bağlı olan ülke program paketlerinde birleştirildi.
- Borçlu ülkelerde reform yanlısı siyasi elitler ile Dünya Bankası kadroları arasında işbirliği kuruldu. İlerleyen yıllarda bu politikalarında sınırlı kalması üzerine

¹⁵⁵ Ibid., s.90-91.

¹⁵⁶ Ibid., s.91-92.

¹⁵⁷ Zabcı, op. cit., s.32.

Dünya Bankası ve IMF şartlılık ilkesi gereğince borçlu ülkelere yeni koşullar dayatmaya başladı.¹⁵⁸

Haziran 1946'da faaliyete başlayan Dünya Bankası, 1946-1949 döneminde gelişmekte olan ülkelere, kamu hizmetleri alanında ve geri ödenme potansiyeli yüksek üretim alanlarına krediler verdi. 1948'den itibaren Dünya Bankası'nın 'yeniden inşa' misyonu Marshall Planı'nın alanına girdi. Böylece Banka, sosyalist blok dışında kalan ülkelere kredi verme işlevine daha çok yöneldi. Bu dönemde açılan kredilerde belirleyici olan gelişmekte olan ülkelerin ulusal piyasalarına dönük ekonomik taleplerin karşılanmasından çok, gelişmiş ülkelerin taleplerine dönük, hammadde, yakıtlar ve tarımsal ürünlerin ihracat kapasitesini arttırmaya yönelikti. Bu çerçevede her iki kurum, sömürge dönemi iş bölümünün dekolonizasyon döneminde de devam etmesini sağladı. 1950-1968 döneminde Dünya Bankası ihracata dönük, serbest piyasa odaklı, özel sektör yanlısı politika izledi. Fakat dönem itibariyle planlı ekonomi ve ithal ikameci sanayileşme politikaları nedeniyle Dünya Bankası hizmet üreten tesislerin özelleştirilmesi savunmadı ve ulusal planlamaya karşı olmadı.¹⁵⁹

Oluşturulan IMF ve Dünya Bankası sistemi tek başına yetersizliklere sahipti. IMF'nin Aralık 1946'da ilan ettiği ulusal kur paritelerini üye ülkelere zorlayamaması, 1947'de sterlin konvertibilitesinin gerçekleştirilememesi bu eksikliklerin yansımasıydı. Marshall Planı, Avrupa bir blok haline gelerek, ölçek ekonomisine kavuşmadıkça oluşturulmaya çalışılan yeni sistemin başarılı olamayacağına göstergesiydi.¹⁶⁰ Dolar-altın standardı da kendi sınırlılıklarına sahipti. 'Triffin Açmazı' olarak adlandırılan, Triffin tarafından 1960'ta öne sürülen teori sistemin eksiliklerini vurguluyordu. Temelde istikrarsız olan altın dolar-standardını uzun vadede sürdürmek mümkün değildi. Altın rezervleri, ekonomik büyüme ile uluslararası ticaretin parasal ihtiyaçlarına paralel

¹⁵⁸ Türel, op. cit., s.156.

¹⁵⁹ Ibid., s.155.

¹⁶⁰ Ibid., s.148-149.

artamazdı. Uluslararası rezerv artışı, dolar rezervlerinin artışıyla mümkündür. Bu ise ABD ekonomisinin ödemeler dengesi açığı vererek dolar arzını arttırmasıyla mümkündür. ABD'nin dolar yükümlülüğünü altın rezerviyle orantılı tutabilecek deflasyonist politikalar ise dünya krizine neden olabilirdi.¹⁶¹

Ayrıca iki kuruluşta oy dağılımına bakıldığında ABD ve İngiltere hegemonyasının baskınlığı göze çarpıyordu. 1947'de iki ülke oyların yaklaşık yarısına sahipti. (%34 ABD,%14 İngiltere). En gelişmiş 11 ülke oyların %70'ine sahipti. Afrika kıtası %2,3, Güney ve Doğu Asya %11,6, Doğu Avrupa %3,9, Ortadoğu %2,2, Latin Amerika ve Karayipler %8,3, Türkiye %0,73 oy ağırlığına sahipti.¹⁶²

Ülkelerin IMF'den aldığı yardımlar ve IMF'ye sağladığı bütçeler oranında oy hakları belirleniyordu. Ulusal gelir, ticaret dengesi ve 1971'e kadar bakılan altın rezervleri oy hakkını belirleyen kotaları oluşturdu. Genel Kurul'da her üyenin 250 oyu ve 100.000 dolarına karşılık ek bir oyu bulunuyordu. Oy kotalarının değiştirilebilmesi için, toplam oy oranının %80'ninin Genel Kurul'da onayı gerekiyordu. 1958,1960 ve 1970 yıllarında kotalar tekrardan belirlendi.¹⁶³

IMF'ye dönük eleştirilen başında gelen 'temsiliyet sorunu' gelmektedir. ABD, IMF oylama sisteminde %17 oranında oya sahipken, ABD'nin üç katı büyüklüğünde nüfusa sahip Hindistan, ABD'nin üçte biri oranında temsiliyete sahiptir. İki kuruma dönük temsiliyet eleştirilerinden bir diğeri ise IMF başkanının genellikle Avrupa'dan seçilirken, Dünya Bankası başkanının ABD'li olmasıdır.¹⁶⁴

IMF- Dünya Bankası'nın işlerlik kazanmasında daha doğrusu bölgesel anlamda, etkinlik sınırlarının çizilmesinde Soğuk Savaş mantığı etkili oldu. Soğuk Savaş'ın iki

¹⁶¹ Ibid., s.151.

¹⁶² Zabcı, op. cit., s.31-32.

¹⁶³ Bedirhanoğlu, "Uluslararası Ekonomik Örgütlerin..." , s.84-85.

¹⁶⁴ BBC News , "Profile: IMF and World Bank", 17 Nisan 2012, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/country_profiles/3670465.stm> (Erişim tarihi: 23/11/2017).

ögesi hem Doğu-Batı kamplarını oluşturdu hem de IMF-Dünya Bankası'nın faaliyet alanlarının coğrafi anlamda sınırlarını belirledi.

C. SOĞUK SAVAŞ: TRUMAN DOKTRİNİ VE MARSHALL PLANI

II. Dünya Savaşı sonrasında, Amerikan hegemonyası, maddi kapasitesi olan Marshall Planı ve Truman Doktrini, fikirleri (serbest piyasa, hür dünya, komünizme karşı mücadele), kurumları (IMF, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler) ile tesis edildi. Böylelikle ABD, müttefiklerini liberal dünya ekonomik sistemine bağlarken aynı zamanda hegemonyasını kurumsallaştırdı.¹⁶⁵

II. Dünya Savaşı döneminde İngiltere, ABD ve Commonwealth ülkelerine yüklü miktarda borçluydu. Savaş sonrasında kamu harcamalarının finansmanında ve ödemeler dengesinde sorunlar mevcuttu.¹⁶⁶ ABD'nin Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'na Eylül 1945'te son vermesiyle İngiltere'de İşçi Partisi hükümetinin mali güçsüzlüğü arttı.¹⁶⁷

Savaş sonrasında ise İngiltere'de yetersiz iç tasarruf ve yatırımlara paralel olarak ödemeler dengesi açıkları da mevcuttu. Temmuz-Ağustos 1947'de sterlin konvertibilitesine geçiş girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Eylül 1949'da sterlin devalüasyonu olunca daha önceden dile getirilen ücret sınırlandırması yerine ücretlerin dondurulması uygulamasına geçildi.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 64-65.

¹⁶⁶ Oktar Türel, op. cit., s.49.

¹⁶⁷ Türel, op. cit., s.49.-dipnot.

¹⁶⁸ Ibid., s.79.

1.Truman Doktrini

II. Dünya Savaşı ile birlikte Yunanistan ve Türkiye'ye yardımda bulunan İngiltere II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle yardımlara daha fazla devam edemeyeceğini ABD'ye bildirdi. Yunanistan'ın SSCB'nin uydu devletlerinin bulunduğu Orta ve Doğu Avrupa'ya olan yakınlığı, aynı zamanda ülke içinde kralcılar ile komünistler arasında yaşanan iç savaş Sovyet nüfuzunun Yunanistan üzerine yayılması ve komünist iktidar tehlikesini gündeme getirdi. Diğer yandan Türkiye'nin SSCB ile olan komşuluğu ve daha II. Dünya Savaşı devam ederken Türkiye üzerinde başlayan Sovyet talepleri ABD açısından komünist tehdide işaretledi. Bu tehdit ABD hegemonyası açısından hem kendine karşı bir meydan okuma hem de liberal ekonomiye sahip ülkelerin sosyalist yapıya evrilerek kapalı ekonomiye dönüşmesiydi. Kapitalist ekonomilerin sürekli genişleme zorunluluğu ve ABD'nin kendi sanayisi için pazar bulma ihtiyacı göz önünde tutulduğunda bir ülkenin sosyalist bir ekonomik model benimsemesi ciddi riskti.

ABD bu tehdide karşı İngiltere'nin bıraktığı boşluğu, 12 Martta Başkan Truman'ın ABD meclisinde yaptığı konuşma ile dolduruyordu:

Amerikan dış politikasının kendilerini boyunduruk altına almak için silahlı azınlıklarca harcanan çabalara (Yunanistan'a atıf yapılmaktadır) ve dış baskılara karşı koymaya çalışan özgür ulusları (Türkiye'ye atıf) destekleme amacına yönelmesi gerektiği kanısındayım.

Truman'nın yaptığı bu konuşma ile iki ülkeye toplamda 400 milyon dolarlık askeri yardım öngörülüyordu.¹⁶⁹ Dolayısıyla gerçekleşen iki ülkenin sadece ekonomik ve

¹⁶⁹ Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, cilt 1, 15.Baskı, İstanbul, İletişim Yay.2009, s. 528-529.

askeri yardım alması değildi. Truman Doktrini ile sosyalist ekonomilerin ve ABD hegemonyasının da sınırı belirlenmiş oldu.

Savaş sonrası Avrupa devletleri üzerinde ABD hegemonyasını kuran bir diğer olay Marshall Planı'ydı. Bu planla Avrupa ekonomileri ABD'nin ekonomik çıkarları doğrultusunda şekillenirken, Avrupa siyasetinden komünistler tasfiye edildi. Böylece hegemonyanın bileşenleri olan ideolojik ve maddi önderlik de sağlanmış oldu.

2. Marshall Planı

ABD'nin Avrupa ekonomilerini savaş sonrasında kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda şekillendirerek, Avrupa devletleri üzerinde hegemonyasını kurması Marshall planı ile gerçekleşti.

II. Dünya Savaşı sonrası Almanya teslim olduğunda Avrupa harap haldeydi ve savaşın doğrudan sonucu olarak büyük çoğunluğu cephe gerisindeki sivil olan 60 milyon kişi hayatını kaybetmişti. Köln, Duesseldorf, Hamburg'da yapıların %90'nı, Viyana'da %70'i yıkıldı ve savaştan sonra Avrupa'da hayatta kalanların 50 milyonu göç etmek zorunda kaldı.¹⁷⁰ Avrupa'nın çöküşü, savaştan büyük güç olarak ABD ve Sovyetler Birliği'ni çıkardı. Avrupa'daki boşluğu bu iki devletten biri dolduracaktı.¹⁷¹

Amerikalılara göre, iki savaşın Avrupa'ya getirdiği ekonomik ve siyasi büyük yıkım kıtada komünistlerin güçlenmesine neden oldu. Bu konuda ABD kamuoyu haksız sayılmazdı; Nazi işgali sırasında Fransa dâhil pek çok ülkede yöneticilerin işgalcilerle işbirliği yapması, savaş sırasında Nazilerin ilerleyişini ve yaptıkları kısımları durduramamaları Avrupalı geleneksel siyasilere olan güveni yıktı. Komünistler ise sadece

¹⁷⁰ Robert J. McMahon, **Soğuk Savaş**, (çev. Sinem Gül), Ankara, Dost Yayınları, 2013, s.42.

¹⁷¹ Hunter Anthony Simmons, *The Marshall Plan and European Unification Political Science 3515: European Political Systems*, 28 Kasım 2007.

SSCB’de değil, Avrupa genelinde yeraltı örgütlenmeleri şeklinde işgalcilere karşı direnç gösterdi. Bu nedenle Sovyetlerin ve dolayısıyla komünistlerin yayılması karşısında Avrupa her anlamda güçlendirilmeliydi. Avrupa, ekonomik olarak kendine yeterli hale gelirse siyasi olarak da bağımsızlığını koruyabilirdi. ABD bu nedenle İngiltere, Almanya ve Fransa’yı ve sonra tüm Avrupa’yı artan bir biçimde siyasi ve ekonomik işbirliği içine sokmak, böylece bütünleşmiş bir Avrupa yaratarak Sovyet ilerlemesini durdurmak istiyordu.¹⁷²

Birleşmiş Milletler (BM) antlaşmasının imzalanmasında da danışmanlık yapan, senatör ve 1953-1959 yılları arasında ABD dışişleri bakanı olan John Foster Dulles, Avrupa’nın ekonomik entegrasyonunu komünizmin çevrelenmesinde de başat görüyordu. Dulles’a göre küçük parçalara ayrılmış bir Avrupa sağlıklı olamazdı, Avrupa devletleri güçsüz kalırsa, Sovyetler Avrupa coğrafyasında hâkimiyet kurabilirdi.¹⁷³

Oluşturulacak yapı aynı zamanda ekonomik bir nitelik taşımalıydı. I.Dünya Savaşı öncesinde yaşanan merkantilist politikalar savaşı tetiklerken, savaş sonrasında kapalı pazarlar borç krizini ve beraberinde küresel krizi getirmişti. Yaşanan sosyo-ekonomik olaylar demokrasiye olan inancı zayıflattı, faşizm ve komünizmin yükselişine yol açtı. Ünlü Amerikalı düşünür Walter Lippmann'a göre, Avrupa'daki ekonomik sorun aşılmazsa, bütün dünyayı kaosa sürükleyebilirdi. Bu nedenle Avrupa'da alınması gereken önlemler ekonomik bir birlik oluşturmaya yönelmeliydi.¹⁷⁴

Avrupa’nın yeniden imarı aynı zamanda ABD ekonomisinin savaş sonrası durgunluğa girmemesi için de zorunluluktaki. 1929 Ekonomik Bunalımı ardından ABD’de, II. Dünya Savaşı’nın yaşandığı 1941-1945 yılları arasında, gayrisafi milli hâsıla iki katına

¹⁷² Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1996, Sayı: 1-4 Cilt: 51 Yayınlandığı Sayfalar: 275-288, url adresi: <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/2688/>, s. 275-276.

¹⁷³ Hunter Anthony Simmons, "The Marshall Plan and European ...".

¹⁷⁴ Ibid., s. 276.

çıkmiş, savaş yıllarında reel ücretler hızlı bir şekilde artarken, halk her türlü tüketim malına kolaylıkla ulaşabiliyordu.¹⁷⁵ Ekonomik ihtiyaçların yanı sıra, stratejik gereklilikler de Avrupa'nın yeniden imarını zorunlu kılıyordu. Amerikan siyaset planlamacılarına göre sanayi merkezi olan Avrupa aynı zamanda arz ve emek kaynağıydı. Avrupa düşman bir devletin veya devletler ittifakının denetimi altına girmemesi bu yüzden zorunluydu.¹⁷⁶

Avrupa'nın yeniden imarını amaçlayanlar eski Avrupa devletler sisteminin yerine, kıtada kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmeye elverişli sistem kurmayı amaçlıyordu. Bu yapı en iyi şekilde Amerikan federalizmi benzeri bir devlet yapılanmasının Avrupa'da uygulaması biçiminde olabilirdi. Uluslar üstü kurumlar tarafından denetlenen bütünleşmiş bir ekonomik düzen, Alman milliyetçiliğinin ve militarizminin kolayca denetim altına alınmasını sağlayabilir, Fransa'nın güvenlik ve ekonomik endişelerini gidererek Almanya'yı tamir edebilir ve dolayısıyla Sovyet ilerlemesine karşı Batı Avrupa'da uygun bir güç dengesi yaratabilirdi. Amerikalılar, kendi ülkelerinde başardıkları serbest pazar modelinin ekonomik refah yaratılması amacıyla Avrupa'da da uygulanmasını istiyordu. Son evrede amaçlanan ABD benzeri iç gümrüklerin olmadığı bir 'Avrupa Birleşik Devletleri' kurmaktı.¹⁷⁷

Truman Doktrini, ABD'nin Avrupa siyasetine doğrudan ilk müdahalesiydi. Komünizme ve Sovyetler Birliği ilerlemesine karşı cephe oluşturma düşüncesi Marshall Planı ile tüm Avrupa'ya yayıldı. Plan ile Avrupa'da Pazar ekonomisi oluşturulup, liberal düşünce önem kazanırken aynı zamanda kıtanın siyasi geleceği de şekillenmeye başladı. Avrupa devletleri arasında başlayan işbirliği ve koordinasyon, güç mücadelesi ve savaşların yerini aldı.

¹⁷⁵ McMahon, op. cit., s.15.

¹⁷⁶ Hunter Anthony Simmons, *The Marshall Plan and European Unification Political Science 3515: European Political Systems*, 28 Kasım 2007.

¹⁷⁷ Erhan, "Ortaya Çıkışı ve ...", s.278-279.

Dışişleri Bakanı George Marshall, Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'ndeki konuşmasında Amerika'nın Avrupa uluslarını ortak bir imar planı içinde bir araya getirme kararlılığını taşıdığını ifade ettikten sonra, Sovyetler Birliği de dâhil olmak üzere tüm Avrupa ülkelerini bu plana dâhil olmaya davet etti.¹⁷⁸

Marshall'ın önerisinde dikkat çeken, Truman Doktrini'nden farklı olarak, ekonomik tamiri vurgulamasıydı. Yeni politika, açlık, fakirlik ve kaosla mücadeleye yönelmişti. Herhangi bir askeri yardım söz konusu değildi. Ulusal düzeyden (Türkiye-Yunanistan), bölgesel düzeye (tüm Avrupa kıtası) çıkılmasıyla tek tek ülkeler değil, bir bölge söz konusu hale geldi. Öneride dikkati çeken son ve en önemli nokta ise, bu girişimi engellemeye kalkışacak olan hükümetler, siyasal partiler ya da grupların Amerika'nın direnişiyle karşılaşacağını ifade edilmesiydi. Bu sözler Sovyetler Birliği ve Batı Avrupa'daki komünist partilere yönelik açık uyarıydı. Marshall Planı'nın uzun vadeli başarımları ise ekonomik olduğu kadar siyasiydi. Avrupa'nın klasik güçler dengesi ve güç mücadelesi politikası yerine bütünleşme ve uyumu öne çıkardı. Üretim ve tüketim kalıplarının değişmesi Avrupa'nın Amerikanlaşmasına yol açtı.¹⁷⁹

Marshall, Avrupa'yı Sovyet Rusya ya da ABD'yi seçmesi konusunda zorladı. Bunun sonucunda Avrupa'daki komünistler bile ABD'yi seçerek kendi içinde bölündü. Bu mücadeleden faydalananlar savaş sonrası Avrupa'yı şekillendirecek isimlerdi. Hristiyan Demokratlar, bunlarla ilişkili liberal partiler, Fransa'da Robert Schuman ve Georges Bidault, İtalya'da Ndde De Gasperi, Batı Almanya'da Konrad Adenauer, Ludwig Erhard, Hollanda'da Dirk Stikker'dı. Böylece Avrupa'nın siyasi yelpazesinde komünistler tasfiye olurken, daha ılımlı sol kesim sistem içinde yer bulabilmek adına liberal fikirleri benimsedi. Komünizm ve sosyalizm Avrupa'da marjinalleşti, serbest

¹⁷⁸ Ibid., s.279.

¹⁷⁹ William Hitchcock, (ed. Melvyn P. Leffler), **The Marshall Plan And The Creation Of The West**, Cambridge University Pres, 2010, s.170.

piyasa, pazar ekonomisi ve liberalizm yükselen değerler halini aldı.¹⁸⁰ Böylece Atlantik yönetici sınıfı ortaya çıktı.¹⁸¹

Marshall Planı'nın ekonomik boyutunu anlayabilmek için planla dağıtılan 13 milyar dolar, 1948-2016 arasında ABD dolarının enflasyonla birlikte değer kaybı göz önünde tutularak ele alınmalıdır. 13 milyar doların 2016 yılındaki karşılığı 258 milyar dolardır. 148 yılındaki ABD GSYH'nin güncel fiyatlarla 258 milyar olduğu düşünülürse planın mali boyutu GSYH'nin yaklaşık %5'ine denk gelir.¹⁸²

ABD tarafından IMF ve Dünya Bankası eliyle yaratılan bağımlılığın bir benzeri Marshall Planı uygulamalarında da bulunur. Gıda maddeleri başta olmak üzere yardımlar ABD ürünlerinin ithalatında kullanıldı. İthal malların nakliyesinde ve sigortalanmasında ABD firmaları diğer firmalara göre avantaja sahipti.

Marshall Planı ile:

- ABD tarafından Avrupa ve Japonya'nın ekonomik sistemi yeniden yapılandırıldı ve kapitalist sistem ile bütünleşmeleri sağlandı. Dolayısıyla kapitalist pazar ekonomisi yaygınlaştı.
- ABD, Avrupa ülkelerine mali kaynak transfer etti, Avrupa ülkeleri ise ABD'nin uluslararası vizyonuna bağlılık güvencesi verdi.
- Avrupa'da ABD sermayesinin önü açıldı.
- Avrupa'da kredilerin payı azaldı, ABD'den alınan askeri yardımların payı arttı.
- Daha önceki parçalı yardımların yerine daha planlı ve programlı olan Marshall Planı Avrupa ve Amerikan siyasal ve ekonomik olarak bütünleşmesini beraberinde getirdi.¹⁸³

¹⁸⁰ Ibid., s.170.

¹⁸¹ Stephen Gill, "Hegemony, Concensus and Trilateralism", *Review of International Studies*, 12, 1986, 205-221; passim. Stephen Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, Cambridge University Press, 1991.

¹⁸² Türel, op. cit., s.71-dipnot.

¹⁸³ Ibid., s.74-75.

Soğuk Savaş döneminde ABD, Marshall Planı ile harcanandan daha fazla parayı savunma harcamaları ve askeri yardımlarla uluslararası sisteme soktu. ABD’de yurt içi ekonomi canlı tutuldu. Böylece ABD ve Avrupa ekonomisi bütünleşirken, küresel ekonomi gelişti.¹⁸⁴

Küresel ekonomin bu gelişmesi beraberinde yeni sorunlar getirdi. 1960’ların ortasından başlayarak kapitalist ekonominin yapısından kaynaklı içsel sorunlar baş göstermeye başladı. Emek maliyetlerinin artmaya başlaması, azalan kar oranları, biriken sermayenin yeni yatırım alanları araması kapitalist ekonomilerin yapısal sorunuydu. Arap-İsrail Savaşları nedeniyle artan petrol fiyatları, petrol üreticisi ülkelerde görülen aşırı birikim, petrol ithalatçısı ülkelerin yaşadığı ağır borçluluk ve ABD’nin Vietnam’da yürüttüğü savaşın maliyetin kapitalist ekonomilerin karşılaştığı diğer sorunlardı. Tüm bu sorunlar gerek hegemon güçte gerekse hegemon gücün oluşturduğu Bretton Woods sisteminde değişiklikleri zorunlu kıldı. Gerçekleşen aslında II. Dünya Savaşı sonunda olduğu gibi dünya ekonomisinin ve siyasetin ABD çıkarları doğrultusunda, ABD eliyle yeniden biçimlendirilmesiydi.

Dünya ekonomisinin ve bunun yanında toplumların ABD hegemonyası doğrultusunda şekillendirilmesi IMF-Dünya Bankası programları aracılığıyla gerçekleşirken, kapitalizmin yaşadığı sistemik kriz beraberinde hegemon gücün aracı olan IMF ve Dünya Bankası’nın yenilenmesini getirdi. Batı’da biriken sermaye fazlasının dünyaya yayılması, borçlu ülkelerin Batılı büyük borç verenleri zarara uğratmayacak şekilde borçlarını yapılandırmaları ve tüm ülkelerin neoliberalizm olarak adlandırılan yeni ekonomik –aynı zamanda toplumsal- düzene eklenmesi IMF-Dünya Bankası programlarıyla oldu. Bir sonraki bölüm bu programların etkilerini ele almaktadır.

¹⁸⁴ Ibid., s.96.

III. KÜRESELLEŞMENİN YAYILMASINDA IMF VE DÜNYA BANKASI PROGRAMLARI

Çalışmanın bu bölümü, 1960'lı yılların ortasında, gelişmiş kapitalist ekonomilerde görülen krizle birlikte savaş sonrası inşa edilen Keynesyen uzlaşının nasıl sona erdiğini, ABD'nin ekonomik ve askeri meydan okumalarla birlikte hegemon gücünü nasıl yenilediğini ele almaktadır. Fordist üretim biçiminin verimlilikte sınırlara ulaşması, işçi ücretlerindeki artışın, verimlilikteki artışın gerisinde kalması kapitalist ekonomilerin yaşadığı sorunların başında geliyordu. Bunun yanında artan finansal işlemler neticesinde Avrupa devletlerinin elinde tuttuğu dolarların artması, altına dayalı dolar nedeniyle ABD'nin ekonomik yükümlülüklerini arttırıyordu. 1970'lerin başında görülen iki petrol krizi sistemde değişimi zorlayan bir diğer faktördü. Petrol ithal eden ülkelerin, petrolün fiyatının artmasıyla yaşadığı borçluluk, petrol ihraç eden ülkelerde ise biriken petrodolarların sisteme girme sorunu II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ekonomik yapıda değişimi zorunlu kılıyordu. Bunun yanında ABD'nin Vietnam Savaşı'nın getirdiği ekonomik yük nedeniyle yaşadığı bütçe açıkları, Bretton Woods sisteminde değişimi kaçınılmaz kıldı. II. Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen uzlaşmayı yansıtan IMF ve Dünya Bankası, 1970'ler ile birlikte küresel ekonominin ve ABD hegemonyasının geçirdiği dönüşümü yansıtacak şekilde yeniden yapılandı. Yeni düzen, yeni bir tarihsel bloğun yükselişinin simgesiydi. Ekonomide finansal işlemlerin ağırlığının arttığı ve finans sektörünün çıkarları doğrultusunda ekonomilerin şekillendirildiği bu dönemde dönüşüm, IMF ve Dünya Bankası eliyle, çoğu zaman dayatmalar şeklinde gerçekleşti.

A.BRETTON WOODS SİSTEMİNDE DEĞİŞİM

Kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılan, daha önce görülmemiş ekonomik kalkınmanın yaşandığı 1950-1973 arası dönemin özelliği, Fordist üretim biçiminin verimlilikte zirveye ulaşmasıdır.¹⁸⁵ 1970'lerin başlangıcından itibaren ekonomik sorunlarla birlikte savaş sonrası oluşturulmuş düzen ve uzlaşma bozulmaya başlarken, 1970'lerin ekonomik krizleri ve ABD'nin diğer kapitalist ülkelerle birlikte yaşadığı ekonomik durgunluk, ABD'nin uluslararası ilişkilerin yapısını değiştirebilmesine fırsat verdi.¹⁸⁶ Gerçekleşen değişim neoliberalizm olarak adlandırılan klasik iktisadın Keynesyen iktisadın yerini almasıydı. Savaş sonrasında refah devleti anlayışı yerini serbest piyasa ilkelerine dayalı yapıya bıraktı. Devletin ekonomideki ağırlığı azaldı fakat özel sektörün ağırlığı arttı. Böylece metalaşma hayatın her alanına yayılırken, ekonomik ve siyasi yapı özel sektörün çıkarını gözetecek şekilde yapılandırıldı. Yeni sistemde IMF-Dünya Bankası piyasa ekonomisinin savunucusu ve denetleyicisi halini aldı.

1. Gelişmiş Kapitalist Ülkelerde Aşırı Birikim

1970'lerde özellikle sanayileşmiş kapitalist ülkelerde görülen ekonomik sıkıntılar; yüksek işsizlik ve sanayide kâr oranlarının azalmasıyla birlikte kalıcı ve yüksek enflasyondur. Stagflasyon olarak adlandırılan bu sorunu o zamana kadar hiçbir iktisatçı öngörmemişti.¹⁸⁷ Tüketici fiyatlarında yıllık artış oranı 1960-1964 arasında %1,2, 1965-1969 arasında %3,4'tü. 1970'lerin ilk yarısında yaklaşık olarak ortalama %6, ikinci yarısında %8, işsizlik oranları 1960'ların ikinci yarısında ortalama %4,6, 1970'lerin

¹⁸⁵ Türel, op. cit., s.27.

¹⁸⁶ Henk Overbeek, Kees van der Pijl(edt.), Stephen R.Gill, "Neoliberalism and the Shift Towards a US-Centered Transnational Hegemony", **Restructuring Hegemony in the Global Political Economy The Rise of Transnational Neo-liberalism in the 1980s**, London: Routledge, 1993, s.250-251.

¹⁸⁷ Dowd, op. cit., s.211.

ikinci yarısında yaklaşık %7' idi. 1950-1960 arasında kişi başı harcanabilir gelir yıllık ortalama %2,3 artarken, 1973-1987 arasında bu artış oranı %1,4'e indi. Uzun süredir dış ticaret fazlası veren ülkeler bu dönemde petrol şoklarının da etkisiyle dış ticaret açıkları vermeye başladı.¹⁸⁸

1960'lı yılların ortalarında gelişmiş ülkeler neredeyse tam istihdama ulaştı. İşsizlik %3'ün altındaydı ve çalışma çağındaki nüfus yılda %1 civarında artıyordu. II. Dünya Savaşı sonrası ekonomik refahın devam edebilmesi için emek verimliliğini arttırıcı hızlı sermaye birikimi gerekiyordu fakat verimlilik artış hızı 1968'den itibaren düşmeye başladı. Bu düşüşün en büyük nedeni Fordist iş yönetiminin sınırlarına ulaşmasıydı. Emek verimliliğinin hızı gerilerken, ürün cinsinden işçinin aldığı ücret düzeyi korundu. Ulusal rekabetin yanında uluslararası rekabet artarken, özellikle gelişmiş ülkelerde aşırı birikim krizi başladı.¹⁸⁹

1968-1971 döneminde daha sonra '68 Olayları' olarak adlandırılacak olan grev dalgaları ve toplumsal gösteriler başladı. Mart 1968'de Fransa'da öğrenci protestoları ve Mayıs 1968'de genel grevler, 1969'da Almanya ve Hollanda'da işçi eylemleri, 1969-1971 arasında İngiltere'de grevler oldu. 1970'lerde Kanada ve ABD'de de sorunlar başladı. 1968-1972 döneminde gelişmiş ülkelerde, grevler sonucunda, kişi başı verimlilik hızlarını aşan reel ücret kazanımları oldu. 1973'ten itibaren gelişmiş ülkelerde de işsizlik oranları artmaya başladı. Avrupa ülkelerinde sendikalaşma artmasına rağmen yaygınlaşan işsizlik ve siyasi destek bulamama nedeniyle sendikaların etkisi sınırlı kaldı. İşverenlerin krize karşı geliştirdikleri çözümler; yeni üretim sistemleri üzerinde çalışma, işten çıkarmaları arttırma ve refah devleti kazanımlarını aşındırmaya yönelikti. Sanayi sektöründe hâsıla ve istihdam düşerken, hizmet sektöründe yeni istihdam olanakları

¹⁸⁸ Ibid., s.211.

¹⁸⁹ Türel, op.cit., s.266-270.

oluşturdu. Sanayi gücünün uluslararası rekabete bağlı olarak aşınması, üretken sermaye artışı, teknolojik ilerleme beraberinde uzmanlaşmayı getirirdi.¹⁹⁰

Savaş sonrası uzlaşımın altında yatan, üst sınıfların gelirlerinin kontrol altına alınması ve çalışan kesimlerin ekonomiden daha çok pay almasıydı. ABD’de en yüksek gelire sahip nüfusun %1’lik kesimi II. Dünya Savaşı öncesinde ulusal gelirden %16 pay alırken, savaş sonrasında bu rakam yaklaşık 1975 yılına kadar %8 civarında seyretti. Ekonomik büyümenin devam ettiği ‘altın yıllarda’ bu durum sorun teşkil etmiyordu fakat 1970’lerin başından itibaren büyüme oranlarının azalması, reel faiz getirisinin eksiye inmesi ve yaşanan yüksek enflasyon üst sınıfların tepkini çekti.¹⁹¹ Bu şartlar altında gelişen neoliberalizm, uluslararası kapitalizmin yeniden örgütlenecek, ekonomik gücün seçkinlerce tekrardan ele geçirilmesiydi.¹⁹²

2. Sistemin Değişim İhtiyacı

Savaş sonrasında kurulan Bretton Woods sisteminde değişim ihtiyacının nedeni, kapitalist ekonominin sürekli genişleyen yapısı ve artan sermaye hareketleriydi. Avrupa devletlerinin elinde bulunan yüklü miktarda dolar, petrol krizleri ardından petrol üreticisi ülkelerin elinde bulunan ve yatırıma dönüşmeyen fazla sermaye, Keynesyen ekonominin yaşadığı sorunlar, savaş sonrası kurulan yapıda değişimi zorunlu kılıyordu.

1960’lardan itibaren sabit kur sistemin sonucu olarak ABD dışındaki ülkelerin ellerinde tuttukları dolar rezervi arttı. Konvertibilite nedeniyle daha önce kısıtlanmış sermaye hareketleri yavaş yavaş gelişmeye başladı ve uluslararası ekonomide artan

¹⁹⁰ Ibid. ,s. 270-275 ve 294-295.

¹⁹¹ David Harvey, **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, (çev. Aylin Onacak), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.23.

¹⁹² Ibid., s.27.

işlemlerle Eurodollar arttı, offshore bankacılık gelişti.¹⁹³ Artan uluslararası bankacılık işlemleriyle birlikte ABD dışına dolar çıkışı arttı ve ABD'nin dolar rezervi düşmeye başladı. ABD'nin azalan rezervlerine karşılık artan yükümlülükleri sistemin işlemesi zorlaştırdı. Altına karşılık olarak dolar tutulması sistemin bir diğer zayıf noktasıydı. 1968'de Fransa'nın elindeki dolarları altınla değiştirmek için ABD'ye gitmesiyle sistem bir darbe daha aldı; ABD'nin elinde tedavüldeki dolar kadar altın rezervi yoktu.¹⁹⁴ Vietnam Savaşı, Sovyetler'e karşı askeri ve ekonomik yardım yapılan rejimler, artan hükümet harcamaları ve artan dış ticaret açıkları ABD'nin Bretton Woods rejimini sürdürmesini zorlaştırdı. Artan uluslararası rekabetle ABD, 1935'ten beri ilk kez 1971'de yaklaşık 3 milyar dolar, 1972'de yaklaşık 7 milyar dolar dış ticaret açığı verdi. Bu dönemde ABD'nin yurtdışında bulunan dolar varlıkları altın stoğunu aştı. Eurodolların ABD'nin altın stoğuna oranı 1968'de 3 kat, 1972'de 8 kat fazlaydı.¹⁹⁵ Ayrıca gelişen finansal hareketler, kısıtlanmış ve sıkı şekilde denetlenen uluslararası finans sistemi birbiriyle uyumsuzdu.¹⁹⁶

Ulusal ekonomisini canlandırmak için ABD parasal genişleme politikası izledi; faiz oranlarını düşürdü. Buna karşılık Avrupa ülkeleri, ABD kaynaklı enflasyondan kaçınmak için faiz oranlarını arttırdı ve Avrupa bankalarının dolar rezervleri arttı. Dünyada likidite arttı fakat ABD'nin altın rezervi ciddi oranda düştü. Parasal genişleme ise beraberinde enflasyonu getirdi.¹⁹⁷

Sorunun çözümü için ABD, diğer ülkelerin ekonomilerine doğrudan müdahale ederek işlevsiz hale getirdiği IMF ve Dünya Bankası'nı tekrardan işler hale getirmeye çalıştı. 1967'de IMF içinde oluşturulan, SDR olarak adlandırılan *Özel Çekme Hakları*

¹⁹³ 1960'ta 3 milyar dolar olan Eurodollar piyasaları, 1970'te 75 milyar dolara, 1984're 1 trilyon dolara ulaştı. 1970'lerden itibaren ulusaşırı bankalar bu parayı Üçüncü Dünya hükümetlerine borç olarak verdi ve sistemde dolaşmasını sağladı. (Robinson, "Social Theory and Globalization...", s.176).

¹⁹⁴ Bedirhanoğlu, "Uluslararası Ekonomik Örgütlerin ..." ,s.96.

¹⁹⁵ Beaud, op. cit., s.313-314.

¹⁹⁶ Bedirhanoğlu, "Uluslararası Ekonomik Örgütlerin ..." , s.99.

¹⁹⁷ Bedirhanoğlu, "Uluslararası Ekonomik Örgütlerin ..." , s.97; Türel, op. cit., s.240-241.

1969'da yürürlüğe kondu. Üyelerin başlangıçta verilen ve yetersiz olan kotalarını desteklemek ve likidite akışının sürekliliği için tasarlanan bu haklar sayesinde ABD daha az para bastı. SDR sisteminin IMF bünyesinde oluşturulması ile IMF'nin kurucu sözleşmesinde ilk köklü değişiklik yapılmış oldu.¹⁹⁸ Böylece ABD hegemonyasındaki değişim için IMF - Dünya Bankası kullanılmaya başlandı.

1971'de Smithonian Anlaşması ile uluslararası ekonomik sistemde ülkelerin kurları yeniden ayarlandı. Doların altın cinsinden değerinde %10'luk devalüasyon sabit kur rejimi sorunlarını çözmedi. 1971'den itibaren ABD Dolarına karşılık, Alman Markı, Japon Yeni ve diğer belli başlı Avrupa ulusal para birimleri lehine spekülasyonlar başladı. 1971'de Batı Almanya ve Hollanda dalgalı kur sistemine geçti. Ağustos 1971'de ise ABD başkanı Nixon tek yanlı bir kararla dolar-altın konvertibilitesini kaldırdı ve ABD'de ithalat vergisini %10 arttırdı. Böylelikle klasik anlamda Bretton Woods sisteminin sonu geldi.¹⁹⁹

Klasik anlamda Bretton Woods sistemi sona ererken petrol krizleriyle birlikte dünya ekonomisi değişmeye başladı. Savaş sonrası oluşturan uzlaşmayı temel alan refah devleti ve Keynesyen ekonomi uygulamaları yavaş yavaş terk edildi, fiyat kısıtlamaları sona erdi, petrol fiyatlarındaki artışa paralel şekilde devletler yüksek enflasyonla karşılaştı, uluslararası ticaret dengesi petrol ihraç eden ve petrol ithal eden ülkeler nedeniyle gittikçe bozuldu. ABD 1971 yılında yaptığı devalüasyon ile ticaret açığını bir miktar azaltıp, ekonomisini canlandırdı ve üzerindeki ekonomik yük merkezde yer alan diğer ülkelerin üzerine dağıttı.²⁰⁰

¹⁹⁸ Bedirhanoğlu, "Uluslararası Ekonomik Örgütlerin ...", s.99.

¹⁹⁹ Türel, op. cit., s.240-241.

²⁰⁰ Bedirhanoğlu, "Uluslararası Ekonomik Örgütlerin ...", s.100.

3. Petrol Krizleri ve Küresel Etkileri

Arap-İsrail Savaşları ardından petrol fiyatlarının ani ve sert artışı dünya ekonomisinde şok yarattı ve Bretton Woods sisteminde de değişikliği zorunlu kıldı. Petrol ithal eden ülkeler için artan petrol fiyatları dış borcun, özellikle ABD doları cinsinden borcun artması anlamına geliyordu. Özel bankalar eliyle ülkelere verilen borçların tahsil edilememesi küresel ekonomik sistemi zora sokabilirdi. Öte yandan petrol ihraç eden ülkelerin elinde kendi ülkelerinde yatırıma dönüştüremeyecekleri kadar dolar birikmişti. Bu paranın küresel finans sisteminde dolaşıma sokulması önemliydi fakat ekonomik krizler ardından kurulan Bretton Woods sisteminde finansal hareketlerin önünde ciddi kısıtlamalar vardı. Dolayısıyla kapitalist sistemin sağlığı açısından Bretton Woods sistemi dönüştürülmeli, IMF-Dünya Bankası yeni dönemde yeni görevler edinmeliydi.

Petrol üreten ülkeler, 1973 Arap-İsrail savaşı ardından petrol ambargosu uygulamaya başladı. Ambargoyla birlikte artan petrol fiyatları, petrol üreticisi ülkelerin kendi ekonomilerinde kullanabileceğinden fazla petro-dolar birikimine neden oldu. Diğer yanda petrol ithal eden ülkelerin bilançolarında ciddi açıklar oluştu. Körfez ülkelerinden petro-dolarların, Batılı bankalar aracılığı ile petrol ithal eden ülkelere aktarılması gerekiyordu. ABD dışındaki ülkeler bu işlemlerin IMF tarafından yapılmasını isterken, ABD bu karara karşı çıktı ve transfer işlemlerinin Atlantik'te ki özel bankalar eliyle yapılmasını istedi. O dönem özel bankaların lideri ve Körfez ülkelerinde dominant olan ABD için anlamı maddi ve siyasi kazançtı.²⁰¹

Petro-dolarların nasıl dolaşıma sokulacağı, gelişmiş kapitalist ekonomiler arasındaki asıl tartışmanın küçük kısmıydı. Uluslararası 'finansal baskının' kaldırılması ya da uluslararası finansal hareketler üzerindeki sıkı denetimin devletlerin merkez bankaları

²⁰¹ Peter Gowan, **The Global Gamble Washington's Faustian Bid for World Dominance**, 1999, Verso Books, s.21.

eliyle yürütülmesi asıl tartışmaydı.²⁰² IMF’de yürütülen tartışmalarda, ABD tartışmalardan izole olurken, diğer hükümetler ve IMF personeli finansal kuruluşlar üzerindeki sıkı kontrollerin devam etmesini istiyordu. ABD tek taraflı kararlar, ABD’ye giren ve ABD’den çıkan fonların denetimini kaldırarak sermaye hareketlerini serbest bıraktı.²⁰³

Uluslararası bankalar 1970’li yıllarda petrol ihraç eden ülkelerin petro-dolarları sayesinde likidite bolluğu yaşıyordu. Gelişmekte olan ülkelere verdiği kredilerde oldukça hoşgörülüydü. 1970’li yılların sonuna doğru kimi gelişmekte olan ülkeler borç ödemelerinde güçlükler yaşamaya başladı. Zaire ve Peru borç krizi yaşadığında özel ticari bankalar kendi kararları ile bu ülkelerle borç erteleme anlaşmaları yaptı. Bu ülkelerin borçlarını ödememesi ve IMF ile anlaşmaları bankalar için ders oldu. Artık ticari bankalar, yeni borç verme ve borç erteleme anlaşmaları için IMF’nin kararını beklemeye başladı. IMF ve özel ticari bankalar arasında yazılı olmayan anlaşma yapılmış oldu. Bu mutabakata göre;

- Borçlu ülke, borcunu ödeyeceğinin garantisini verecek, öncelik faiz ödemeleri olacak ve IMF’nin mali desteğini sağlamış istikrar programını uygulayacaktı.
- Bankalar istikrar programı uygulamaya konulduktan sonra borç anapara ödemelerinin bir kısmını erteleyecek, ödemeleri zamana yayacak ve borçlu ülkeye daha hoşgörülü yaklaşır, ülke iflası halinde uygulanan işlemleri yapmayacaktı. Borçlu ülke istikrar programını yeni kredilerle destekleyebilirdi.

Bunun sonucunda Zaire, Peru, Jamaika ve özellikle Türkiye olmak üzere hazırlanan borç ödeme planları bankalara deneyim kazandırdı ve özel bankalar ile IMF arasında artan işbirliği nedeniyle IMF’nin dünya ekonomisindeki etkisi arttı.²⁰⁴ Bu durum aynı zamanda tarihsel bloğun içinde yeni bir güç olan finansın da yükselişiydi. IMF’nin görevi

²⁰² Ibid., s.22.

²⁰³ Idem.

²⁰⁴ Türel, op. cit., s.325; Gill, *American Hegemony...*, s.114.

artık dünyadaki en güçlü ekonomi ve kredi isteyen ülke arasında arabuluculuktur.²⁰⁵ II. Dünya Savaşı ardından tesis edilen hegemonik sistemde görevi geçmişte yaşanan ekonomik krizlerin tekrar etmesinin önüne geçerek, küresel ekonominin ve ticaretin gelişmesini sağlamak olan IMF-Dünya Bankası görevi de değişmiş oldu.

IMF ve Dünya Bankası'nın geçirdiği dönüşüm neo-klasik iktisat olarak adlandırılan serbest piyasa ilkeleri doğrultusunda gerçekleşti. Hegemonyanın bileşenlerinden olan fikirler, yaşanan ekonomik ve siyasal dönüşüm için zemin hazırladı. Ekonomik büyüme için serbest piyasaya dayalı, devletin ekonomik faaliyetlerden çekilerek yerini özel sektöre bıraktığı yeni ekonomik yapı 'organik aydınlar' aracılığı ile gerçekleşti. Friedrich Hayek ve Milton Friedman'nın iktisadi düşünceleri Chicago Üniversitesi ile kurumsallaştı. Yeni dönemde ekonomiyi ve toplumu şekillendiren, Chicago Okulu adı verilen, Chicago Üniversitesi'nde eğitim görenlerdi.

B. KRİZDEN ÇIKIŞ REÇETESİ: NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME VE CHICAGO OKULU

1970'lerde başlayan dönüşüm, sadece ekonomik değil, aynı zamanda toplumun tüm kesimlerini etkileyen dönüşümdür. II. Dünya Savaşı ile başlayan yapısal dönüşümü Karl Polanyi 'Büyük Dönüşüm' olarak adlandırır.²⁰⁶ 1970'lerde başlayan dönüşümse ikinci büyük dönüşümdür. Bu dönemde savaş sonrası işçi-işveren-devlet arası Keynesyen ekonomi ilkelerine dayalı uzlaşma yerini neoliberal ekonomi ilkelerinin hâkim olduğu ekonomik ve toplumsal yapıya bırakırken kapitalist ekonominin yeniden örgütlenmesi amaçlanır.²⁰⁷ Neoliberal dönemin temel özelliği devlet gücünün sistemli bir şekilde

²⁰⁵ Boas, McNeil, op. cit., s.30.

²⁰⁶ Karl Polanyi, op. cit., 2017.

²⁰⁷ Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, **Neoliberalism - A Critical Reader**, (içinde) Al Campbell, "The Birth of Neoliberalism in the United States: A Reorganisation of Capitalism", Pluto Pres, 2005,

kullanılarak serbest piyasa şartlarının dayatılmasıdır.²⁰⁸ Dolayısıyla günümüz ekonomi disiplini sadece bilimsel bir dal değil, aynı zamanda toplumun şekillendirildiği teoridir.²⁰⁹

Liberalizm, İngiltere'nin hegemon güç olduğu ve temeli tekstil sanayisine ve Manchester kökenli liberal ekonomistlere dayanırken; neoliberalizm, ABD'nin hegemon güç olduğu ve finans sektörünün merkezde yer aldığı Chicagolu ekonomistlerin etkin rol oynadığı sistemdir.²¹⁰ Bu sistemde neoliberal küreselleşme, devlet ve piyasa arasındaki ilişkinin küresel boyutta yeniden yapılandırılmasını amaçlar.²¹¹ Bretton Woods kuruluşları gibi uluslararası kuruluşlar neoliberalizmi tekrardan üretir.²¹²

Neoliberal ilkeler *Washington Uzlaşısı* altında birleştirilir. Bu uzlaşma ABD Hazinesi, IMF ve Dünya Bankası'nın ortaklığını yansıtır. Borçlu ülkelere uygulanacak politikaların temelini oluşturan neoklasik ve neoliberal ilkeler bu uzlaşmanın altında yatar. Devlet müdahalesini ekonomideki bozuklukların en büyük nedeni olarak devlet müdahalesini gören neoklasik iktisatçılara göre fakir ülkeler altyapı, para, sanayi makineleri eksikliği nedeniyle fakir değildir. Bu ülkelerdeki sorunun asıl nedeni yolsuzluklar, verimsizlik ve devletin ekonomiye müdahaleleridir.²¹³

Maliye ve para politikaları bütçe açıklarının ve enflasyonun kontrolü için önemli görülür. Devletin ekonomiye müdahale etmesinin önlenmesi için kamusal varlıklar özelleştirilmeli, vergi reformu yapılmalı ve kamu harcamaları azaltılmalıdır. Tasarrufların artacağı gerekçesiyle ulusal finans sisteminin liberalleştirilmesi savunulur. İşsizliği önlemek için devlet, iş kanunu düzenlemelidir. Emek piyasasının

²⁰⁸ Ibid., s.3.

²⁰⁹ Saad-Filho, Johnston, (içinde), Simon Clarke, "The Neoliberal Theory of Society", s.50.

²¹⁰ Saad-Filho, Johnston, (içinde) Thomas I. Palley, From Keynesianism to Neoliberalism: "Shifting Paradigms in Economics", s.20.

²¹¹ Saad-Filho, Johnston, (içinde) Alejandro Colas, "Neoliberalism, Globalisation and International Relations", s.70.

²¹² Ibid., s.71.

²¹³ Saad-Filho, Johnston, (içinde) Alfredo Saad-Filho, "From Washington to post-Washington Consensus: Neoliberal Agendas for Economic Development", s.113-114.

esnekleştirilmesi, işe alma ve işten çıkarma koşullarının gevşetilmesi, sendikaların lağvedilmesi işsizliğe karşı çare olarak sunulur.²¹⁴

IMF ve Dünya Bankası burada devreye girer. Borç almak amacıyla IMF'ye başvuran ya da altyapı projeleri için Dünya Bankası'ndan kredi isteyen ülkelere istikrar programları ve yapısal uyum programlarını kabul etmeleri şartıyla kredi verilir. Yapısal uyum programlarının ya da IMF tarafından istenen reformların kapsamı yukarıda sıralanan, temelinde neoliberal politikaların olduğu ekonomik programdır. İlgili ülke belirtilen şartları kabul etmesi şartıyla kredi alabilir, IMF'nin şartlarını kabul etmeyen ülke uluslararası kreditorlerden de ihtiyaç duyduğu krediyi bulamaz.²¹⁵

1. Neoliberal Küreselleşme

1980'lerden itibaren ekonomilerin yapısal krizine çare olarak ulusaşırı neoliberal ekonomik düzen sunuldu. Ulusal düzenleyici otoriteler ve ekonomik müdahale sistemleri güçlerini yitirdi, ulusaşırı güçler önem kazandı böylece sermayenin ulusaşırılaşması beraberinde üretimin ve devletin ulusaşırılaşmasını getirdi. Ulusal ve ulusaşırı güçler arasındaki denge ulusal birimler aleyhine değişmeye başladı. 1970'ler ve 1980'ler bankacılık ve yüksek teknolojiye dayanan sermaye-yoğun sektör temelli yeni bir sınıf oluşumuna tanık oldu. Fordist üretim biçimi neoliberalizm ile değişirken, işçi-işveren ilişkileri ve çalışma yaşamı dönüşüme uğradı. Sanayide istihdam edilen kitlemel emek yerine hizmet sektöründe istihdam ağırlık kazandı. Artan uluslararası rekabet devletleri piyasa koşullarına uyum sağlamaya zorladı.²¹⁶

²¹⁴ Ibid., s.114.

²¹⁵ Ibid., s.114-115.

²¹⁶ Stephen Gill, op. cit., s.97.

Ülke sınırları içinde kâr oranları düştükçe şirketler, uluslararası alana yöneldi. 1980'lerle birlikte çok uluslu şirketler ulus-üstü bir aşamaya geçerken, finans sektörünün hâkimiyeti artmaya başladı. Sanayileşmiş ülkelerde üretim fazlası ve düşen kârlar, finans sektöründe sermaye fazlasının toplanmasına neden oldu. Finans sektörünün baskısıyla, hükümetler geliştirmekte olan ülkelere verdikleri düşük faizli veya hibe şeklinde kredileri sona erdirdi. Sermaye fazlası böylece akabileceği yeni alanlar buldu. Bankerler geliştirmekte olan ülkelere, enflasyona paralel şekilde değişken faizli, büyük miktarda, dolarla ödenecek krediler açmaya başladı.²¹⁷

Petrolün uluslararası piyasalarda fiyatının artmasıyla petrol ithal eden ülkeler dış borç batağına girdi ve çok sayıda ülke bütçelerini çevirebilmek için IMF'ye başvurmak zorunda kaldı. IMF'nin borç vermek için dayattığı şartlarla birlikte serbest piyasaya dayalı liberal ekonomiler yaygınlaşırken, kamu harcamaları ve ekonomide devletin payı azaldı. 1980'lerden itibaren ABD yaşadığı ekonomik ve ideolojik sorunları aşarken, ABD hegemonyası maddi ve ideolojik olarak yenilendi. Batı Avrupa ekonomilerine kıyasla ABD ekonomisindeki önemli sektörleri canlandırmış, yatırım ve kârlılığı arttırmış ve yeni iş imkânları yaratabilmişti. Böylelikle ulusaşırı yabancı kökenli piyasalar ABD pazarına daha çok bağımlı hale geldi. Bu dönemde ABD üretici sermayesi daha kârlı gördüğü enerji kaynakları, finansal hizmetler, gayrimenkul, yeni teknolojiler ve savunma alanına yöneldi.²¹⁸

Sanayileşmiş ülkeler, bilgi-temelli, yüksek teknolojiye dayalı post-Fordist üretim alanına yöneldi, geleneksel işçi-işveren ilişkileri de değişmeye başladı. Savaş sonrası düzenin temelini oluşturan Keynesyen ekonomik fikirler, refah devleti kazanımları sorgulanmaya başlandı. Değişen üretim ilişkileri ve üretim kalıpları beraberinde ulusaşırılaşma ve küreselleşmeyi getirdi. 1960'lara kadar ulusaşırı şirketlerin faaliyetleri

²¹⁷ Dowd, op. cit., s.212.

²¹⁸ Overbeek, van der Pijl (edt.) , op. cit., s.252 ve 254.

daha çok petrol gibi yer altı maden rezervlerini çıkarmaya dayalıydı ve şirketlerin iç kaynakları ile finanse ediliyordu. İlerleyen yıllarda bu durum değişmeye başladı, şirketler faaliyetlerini finanse edebilmek için bankalara ve offshore Eurodollar finansal piyasalarına bağımlı hale geldi. Sonuç olarak ABD bankaları uluslararasılaştı ve şirketlerin finansal birimleri şirket içinde yeniden yapılandırıldı ve karar alma süreçlerinde aktif rol oynamaya başladı.²¹⁹

Gill'e göre 1980'lerin başlarındaki ekonomik durgunluk, ABD hegemonyasının maddi ve ideolojik olarak yenilenmesini kolaylaştırdı. 1982'de Reagan yönetiminde ABD, artan askeri harcamalar, arz yönlü vergi avantajlarıyla artan yatırım, verimlilik ve rekabet avantajıyla birlikte ekonomik olarak canlandı. Diğer kapitalist ülkeler enflasyonla mücadele edebilmek için kamu harcamalarını sıkı şekilde kontrol ederken ABD ekonomisi büyümeye devam etti. Bu durum ABD hegemonyasının altında yatan ekonomik gücün ve ABD'nin ekonomik olarak ayrıcalıklı durumunun göstergesiydi.²²⁰

1980'lerden itibaren ABD, Batı Avrupa'nın diğer ülkelerine kıyasla ekonomisindeki büyük sektörleri yeniden yapılandırmış, istihdam yaratarak, yatırım ve büyüme oranlarını arttırmıştı. Sonuç itibarıyla 1970'lerin yarattığı ekonomik durgunluktan ABD ve ABD hegemonyası güçlenerek çıktı.²²¹

Gelişmiş kapitalist ülkelerde görülen üretim sorunları kapitalist ekonomiye içkin olan sorunların bir uzantısıdır. Sorunlara karşılık oluşturulan yeni ekonomik yapı krizin doğal sonucu değil, bilinçli tercihler ile aşamalı olarak meydana gelmiş yapıdır.²²² Nixon yönetimi tarafından ortaya konulan ve kendini sürekli yenileyen yapı, gelişmiş kapitalist ülkelerin seçebileceği alternatiflerden biriydi. 1970'lerden başlayarak temel çerçevesi ABD tarafından çizilen, uluslararası para ve finans kurumlarının merkezi rol oynadığı bu

²¹⁹ Ibid. ,s.255-257.

²²⁰ Gill, op. cit. , s.102.

²²¹ Ibid., s.104.

²²² Gowan, op. cit., s.4.

yeni yapıyı tanımlayan kavram küreselleşmedir.²²³ Dolar-Wall Street Rejimi olarak adlandırılan, neoklasik ve neoliberal iktisadi politikaların hâkim olduğu bu yapıyı anlayabilmek için iktisat, ekonomi, matematik bilmemek bir eksiklik değil tam tersine yaşanan toplumsal dönüşümü anlayabilmek için avantajdır.²²⁴

Savaş sonrası oluşturan Bretton Woods rejimi, 1970'lerde Nixon yönetimi tarafından kaldırıldı ve dünya ekonomisi yeni bir aşamaya evrildi.²²⁵ Nixon yönetimi, Bretton Woods sistemini devam ettirmek için ABD dolarının altına karşı değerini düşürebilirdi (doların devalüasyonu). Bunun yerine yönetim savaş sonrası düzeni tamamen ortadan kaldırmayı, uluslararası para ve finansı yeniden yapılandırarak düzenlemeleri tercih etti.²²⁶ Nixon yönetimi uygulamaya koyduğu üç temel değişimle uluslararası para sisteminde değişikliğe gitti. İlk değişiklik, paralarda çıpa görevi gören altında oldu. Doların altına sabitlenmiş değerinin terk edilmesiyle hükümetler paranın değerini belirleyen tek mekanizma oldu. Genel kullanımı olan para birimlerinin birbirine karşı sabit çevrim oranları terk edildi. Nixon yönetiminin amacı ABD dolarının, diğer ülkelerin paralarına karşı tamamen bağımsız olmasıydı. Bu bağımsızlığın etkisi ilerleyen yıllarda görülecekti. ABD, diğer ülkelerin karşılaştığı güçlüklerle karşılaşmadan dünya ekonomisinde lider rol oynamayı sürdürecekti ve doların değerini günün koşullarına göre ayarlayabilecekti.²²⁷ Son aşamada ABD, uluslararası finansal ilişkilerin merkez bankaları denetiminden çıkarılarak özel finansal kuruluşlarca yürütülmesini istedi. 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrası petrol fiyatlarının artışa geçmesi ile ABD istediği fırsatı yakaladı ve genişleyen özel finansal piyasalar, ABD'nin siyasi etkisi arttıran birer araç haline aldı.²²⁸

²²³ Ibid., s.4-5.

²²⁴ Ibid., s.5.

²²⁵ Ibid., s.17.

²²⁶ Ibid., s.19.

²²⁷ Ibid., s.19-20.

²²⁸ Ibid., s.20.

Nixon'nın amacı, finansal piyasaların liberalleşmesi ile ABD'nin ekonomik güçsüzlüğünden kurtularak politik olarak güçlenmesiydi. ABDli resmi yetkililere göre liberalleşen uluslararası finansal hareketlerle, ABD küresel finasta ayrıcalıklı konumunu korumaya devam edecek ve doların uluslararası merkezi rolünü de devam ettirecekti. Bu durum ABD hegemonyasının diğer devletler üzerinde doğrudan gücünden, piyasa-temelli gücüne geçişi ve ABD'nin yapısal gücünü temsil ediyordu.²²⁹

Böylece uluslararası finans ve para ilişkileri devletler arasında önem kazandı. Eski sistemde hükümetlerin amacı ulusal paranın istikrarını korumaktı. Ulusal paranın değeri, ticaret dengesine, IMF ya da büyük kapitalist ülkelerin tutumuna dayanıyordu. Cari bütçe fazlası olan devletler istikrarlı sayılıp, ulusal para birimleri güçlü görülüyordu. Bütçe açığı olan hükümetler, ulusal para birimlerinin değerini korumak için döviz rezervlerini kullanmalı, IMF'den ya da diğer hükümetlerden yardım istemeliydi. Bretton Woods sistemi yerine gelen yeni yapıda yine bütçe fazlası olan hükümetlerin ulusal paraları güçlü kabul ediliyordu. Fakat paranın istikrarı artık uluslararası özel finansal kurumlarca değerlendirilen devletin kredibilitesine bağlıydı. Bretton Woods sisteminde özel finansal kuruluşlar geniş çaplı olarak dışlanmıştı fakat yeni sistemde merkezi rol oynayacak konuma ulaştı.²³⁰

Başlangıçta hükümetlerin avantajına görünen bu durum aslında büyük borç bataklarının da başlangıcı oldu. Pek çok bütçe sınırlamasından kurtulduklarını düşünen hükümetler, artık bütçe açığına sahip olsalar bile ABD ya da İngiltere bankalarından borç bulabilecekleri. Aynı zamanda ulusal paranın değerini belirlemede artık diğer ülkelerin belirledikleri oranlara bağlı değildi. Fakat yeni sistem dolar ve Amerikan merkezli uluslararası finans piyasaları olmak üzere iki bileşenle işliyordu.²³¹

²²⁹ Ibid., s.23.

²³⁰ Idem.

²³¹ Ibid., s.24.

ABD hükümetleri, böylece yeni uluslararası para düzenlemeleri ile uluslararası para ve finans ilişkileri üzerinde etkilerini arttırdı. Anglo-Amerikan piyasalarındaki gelişmelere karşı diğer ülkeler kırılgan hale geldi. Gelişmiş ülke ekonomileri uzun bir durgunluk dönemine girdi fakat ABD ekonomik gücüne Nixon sayesinde tekrar kavuştu. ABD hegemonyasındaki yenilenmeyi anlatan ve Bretton Woods sistemini sona erdiren yeni rejimi P. Gowan *Dolar-Wall Street Rejimi* olarak tanımlar.²³²

Doların merkezi gücü nedeniyle yeni dönemde devletler döviz rezervlerinin büyük kısmını dolara çevirdi. Dolar bulmak için hükümetlerin ABD'ye yönelmesi beraberinde doları ve ABD'nin finansal gücünü arttırdı. ABD borsaları bu dönemde yatırımcıları çekti ve bu sayede ABD'nin finans gücü, mali kaynaklara erişim kapasitesi arttı.²³³

ABD senyoraj sayesinde diğer ülkelerin karşılaştığı bütçe kısıtlamalarıyla karşılaşmadan dolar basabiliyordu. Böylece diğer ülkeler gibi dolar kazanmak için ticaret fazlası vermesine gerek yoktu. Bu sayede ABD finansal piyasalarda mutlak hâkimiyet kurdu, askeri üslerini maddi zorluk yaşamadan finanse etti, ABD kökenli uluslararası şirketler ise diğer ülkelerdeki şirketleri satın aldı ve bu şirketler dolar kurundaki dalgalanmadan diğer ülkeler kadar etkilenmeden ticaret yapabildi.²³⁴

Nixon tarafından Anglo-Amerikan bankacılık sisteminin küresel olarak liberalleşmesinin etkileri önemli oldu. Merkez bankalarının dominant yeri Anglo-Amerikan özel bankalar ve finans kuruluşları tarafından dolduruldu. Uluslararası finans sisteminde kamuoyu denetimi kayboldu. Küresel Güney ülkeleri başta olmak üzere diğer devletler ABD finans piyasalarındaki gelişmelere karşı kırılgan hale geldi. OECD

²³² Ibid., s.24-25.

²³³ Ibid., s.24.

²³⁴ Ibid., s.25-26.

ülkelerinin bankacılık sisteminde rekabetçi baskı artarken, bu rekabetin çerçevesi ve uluslararası finans piyasalarının düzenlenmesi ABD hükümetleri tarafından yapıldı.²³⁵

Uluslararası finans ve bankacılık sistemi üzerinde ABD etkisi en açık şekilde faiz oranlarında gözlenebilir. ABD'nin ülke içinde yaptığı faiz düzenlemelerinden diğer ülkeler de etkilenir. Uluslararası kredi maliyetleri ABD'nin faiz düzenlemelerine bağlıdır; uluslararası kredi bol ve ucuzken girişimciler yeni işlere başlayabilir ve ucuz krediye ulaşabilir. Fakat ABD'nin faiz oranlarını arttırmasıyla uluslararası kredi bulmak zorlaşırken, pahalı hale gelir. Sonuç olarak krediye bağımlı olan işverenlerin iflas riski arttı.²³⁶

ABD aynı zamanda bankacılık ve finans alanındaki düzenlemeleri de belirledi. Bu durum tek bir devletin istediğinde kolay bir şekilde uluslararası sistemi düzenleyebileceğinin göstergesiydi.²³⁷

Bretton Woods sistemi, altının uluslar üstü para çıkışı olduğu, devletler arasında anlaşma ve uzlaşmaya dayanan, IMF ve Dünya Bankası'nın sermaye hareketlerini düzenlediği yapıydı. Bu sistemde ABD en etkili ülke olmasına rağmen hem diğer ülkeler hem de sistemin kuralları tarafından kısıtlanıyordu. Nixon'nın başlattığı yeni sistem ya da Post-Bretton Woods sisteminde ABD yine en etkili ülkedir fakat hiçbir kuralla kısıtlanmamıştır.²³⁸ Doların uluslararası para birimi olduğu bu sistemde devletler döviz rezervlerinin büyük kısmını dolar olarak saklar. Devletler ulusal para birimlerinin istikrarını korumak için Bretton Woods sisteminde olduğundan daha fazla dolar rezervi tutar. Bu rezervler ise ABD finans piyasalarında, istenildiğinde geri çekmesi kolay olduğu için özellikle ABD devlet tahvillerinde tutulur. Wall Street, hükümetlerin borç alması için en avantajlı koşulları sağlarken, aynı zamanda türev araçlar (derivatives) olan swap,

²³⁵ Ibid., s.26.

²³⁶ Ibid., s.28.

²³⁷ Ibid., s.28-29.

²³⁸ Ibid., s.30.

forward adı verilen yeni ekonomik araçlar ile ekonomilerin döviz kuru sorunlarını aşmasına yardımcı olur.²³⁹

IMF ve Dünya Bankası müdahaleleri ile borçlu devletler Dolar-Wall Street Rejimi'ne (DWSR) dâhil oldu. Bu ülkelerin ekonomik ve finansal yapıları zayıfladı, yeni ekonomik krizlere açık hale geldi. Oluşturulan borç sarmalı ise DWSR'yi güçlendirdi.²⁴⁰

ABD'de Carter yönetimi, 1975-1979 arasında doların değerini, Alman Markı ve Japon Yeni'ne karşı düşük tutarak ihracatı arttırmayı ve ekonomiyi canlandırmak istedi. Reagan dönemiyle birlikte düşük dolar politikasından vazgeçildi. Aslında Reagan seçilmeden önce dolar politikasında değişiklik başlamıştı. FED Başkanı Volcker, doların düşüşünün kontrolden çıkabileceği korkusu ve sanayide kapasite fazlası nedeniyle dolara müdahale etti. Reagan ile birlikte Dolar-Wall Street Rejimi genişledi ve bu yapının ABD tarafından kullanımı arttı. Reagan, finans ve bankacılık alanında deregülasyon başlattı ve gelir vergisinin üst basamağında bulunanlardan alınan vergileri büyük oranda azalttı. Böylelikle finansal sektördeki yükseliş doların değer kazanmasını sağladı. Sanayi üretimi ise savunma sanayi yatırımlarına dayanırken, genişleyen bütçe açıkları yurtdışından ABD'ye akan sermaye ile kapatılmaya çalışıldı.²⁴¹

Fakat değerli dolar kuru ABD'de ülke içi faiz oranlarını dayandılamayacak oranda yükseltebilirdi. ABD bunun önüne geçebilmek için ülkeye büyük miktarlarda sermaye çekmeye mecburdu. Bu tip bir sermaye akışını sağlamak için OECD ülkelerini, özellikle Japonya ve Batı Avrupa'yı sermaye kontrollerini kaldırmaya zorladı. 1979'da Thatcher döneminde İngiltere, 1981'de Hollanda, 1982'de Almanya'da Kohl yönetimi sermaye denetimlerini kaldırdı. 1984'te Fransa, Avrupa Ortak Pazarı'nın kurularak, Batı Avrupa'nın tamamında sermaye kontrollerinin kaldırılmasını önerdi. 1998'de Danimarka

²³⁹ Ibid., s.33-34.

²⁴⁰ Ibid., s.35.

²⁴¹ Ibid., s.39-40.

ve İtalya, 1989'da Fransa sermaye hareketlerini serbestleştirdi. 1980'ler boyunca ABD'nin baskısıyla Japonya, ÷lkeye giren ve çıkan fonlar üzerindeki kısıtlamaları kaldırdı. Böylece Anglo-Amerikan finans piyasaları dünya çapında genişledi.²⁴²

IMF ve Dünya Bankası, değişen Bretton Woods sistemiyle yeni roller edindi. IMF, uluslararası finans sisteminin bütünleşik yapısını korudu ve ABD'nin bu sistemden faydalanmasını sağladı. Dünya Bankası, ABD merkezli uluslararası ekonominin gerekleri olan yapısal değişimi sağlayan ulusal deflasyonunu, kur devalüasyonlarını destekledi. Bütçe açığını kapatıp, döviz girdisi sağlayabilmek için diğer ÷lkelere ihracata dayalı ekonomi politikaları dayattı.²⁴³

Dünya genelinde Keynesyen ekonomi ilkelerinin terk edilerek neoliberal, piyasa odaklı ekonomi politikalarla birlikte toplumsal dönüşümlerin yaşanmasında iki kurum etkili oldu. Bu kurumlar kurulduğu yıllarda fazla destekçi toplayamamalarına rağmen ilerleyen yıllarda akademik başarılarının ve aldıkları mali desteğin de etkisiyle etkinliklerini arttırdı.

2. Chicago Okulu ve Mont Pélerin Topluluğu

1970'lerde küresel ekonomik ve toplumsal düzende neoliberal ilkeler doğrultusunda gör÷len değişimin hazırlayıcısı Chicago Üniversitesi ve Mont Pelerin Topluluğu oldu. Her iki kurumun yetiştirdiği aydınlar hegemonyanın yenilenmesini sağlarken, ekonomik ve toplumsal yapıyı hegemon gücün çıkarları doğrultusunda şekillendirdi.

²⁴² Ibid., s.40.

²⁴³ Ibid., s.42.

Sermaye gücünün davranışsal ve yapısal boyutları, fikirlerin ve kurumların değişimiyle de ilişkiliydi. 1980'lerin başlarından itibaren borç krizleriyle paralel şekilde farklı devletlerde, IMF himayesindeki pek çok banka arasında daha önce görülmemiş şekilde işbirliği başladı.²⁴⁴ Sermayenin sahip olduğu üniversite gibi kurumlar, bu kurumlarda başarılı ve toplumca tanınan araştırmacılara sağlanan olanaklar, yayınevleri, politika yapıcı aydınlar ve geniş kapsamlı bilgiye erişebilme olanağı sayesinde ihtiyaç duyulan bilginin üretilmesi sağlandı. Bu aydınlar eliyle uzun vadeli politikalar üretilirken, var olan sistem teorileştirildi. Ulusaşırı bankacılık, finans alanındaki organik aydınlar ile sistem dönüştürüldü.²⁴⁵ Ulusaşırı sermaye ile ilişkili organik aydınların kalitesi, küresel yapının güçlerinin doğasını ve bu güçlerin kendi bünyelerinde barındırdığı çelişkileri doğru yorumlamalarıyla ilişkilidir.²⁴⁶ Bu aydınlar 1950'li yılların başlarından itibaren hem ABD hegemonyasını yönlendirdi hem de neoliberalizmin yayılmasında etkili oldu.

ABD içindeki yeni-muhafazakâr düşünce kuruluşları neoliberal ekonomik ilkelerin yayılmasında etkili oldu. F. A Von Hayek ve Milton Friedman gibi ünlü neoliberal isimleri çıktığı Mont Pelérin Topluluğu ve Chicago Üniversitesi Ekonomi Bölümü gibi kurumlar yeni sistemin organik aydınlarının yetiştiği yerler oldu.²⁴⁷

Chicago Üniversitesi'nde eğitim gören neoliberal ekonomistlerin oluşturduğu Chicago Boys'un ortaya çıkışında ABD'de uygulanan New Deal ve II. Dünya Savaşı sonrası ortam etkilidir. Grubun kökeni, 1945'te Friedrich Hayek'in *Köleliğe Giden Yol* (Road to Serfdom) kitabını tanıtım turunda yaptığı konuşmalara dayanır; bu konuşmalarında Hayek, Batı dünyasını totaliteryen sol tehdit konusunda uyarır.²⁴⁸

²⁴⁴ Gill, op. cit., s.114.

²⁴⁵ Gill, op. cit., s.118.

²⁴⁶ Idem.

²⁴⁷ Harvey, op. cit., s. 27-28.

²⁴⁸ Philip Mirowski, Dieter Plehwe (edt.), **The Road from Mont Pèlerin - The Making of the Neoliberal Thought Collective**, Bob Van Horn, Philip Mirowski, "The Rise of the Chicago School of Economics and the Birth of Neoliberalism", Harvard University Pres, 2009, s.140.

İş dünyası için savaş sonrasında ekonomide devletin artan gücünü bastırılması önem kazandı. Devletin ekonomik etkinliklerden çekilmesinin ideolojik alt yapısını oluşturması için Volker Fonu aracılığıyla Hayek'i destekleyen²⁴⁹ iş çevrelerine göre iki savaş arası dönemde Büyük Buhran'ın nedeni tekellerin yayılmasıydı. Bu nedenle hükümetlerin rolü krizleri önlemek için rekabet koşulların sağlandığı işler bir piyasayı oluşturmak ve bu amaçla gerekli olan yasal ve kurumsal düzenlemeler yoluyla piyasa dengesizliklerini gidermek olmalıydı.²⁵⁰

İş dünyası tarafından belirlenen taslağa göre Chicago ekonomistleri serbest piyasa ve âdemi merkezîyetçiliği savunacaktı. Buna göre topluluk, ekonominin siyasi felsefesi ve uygulamaya dönük problemleriyle ilgiliydi, çalışmalarda büyük deneysel araştırmalara yer yoktu. 1946'da Hayek'in Chicago Üniversitesi'nde ders vermeye başlamasıyla topluluk Chicago Boys olarak anılmaya başlandı. Kurulduğu dönemde Walter Lippman, Theodore Schultz, Friedrich Lutz, Friedrich Hayek, George Stigler gibi ünlü ekonomist ve siyaset bilimciler topluluğa dâhil oldu.²⁵¹

1947'de Chicago Boys'a benzer şekilde savaş sonrası neoliberal piyasa odaklı çalışmalar yürüten bir diğer topluluk olarak Mont Pélerin Topluluğu İsviçre'de kuruldu. Her iki topluluğun çalışmalarında Hayek kilit rol üstlendi.²⁵²

Mont Pélerin Topluluğu'nun kuruluşunda altında yatan temel ilkeler şöyleydi:

- İçinde bulunulan krizin ekonomik ve ahlaki kökeninin belirlenmesi,
- Liberal ve otoriter yönetimler arasındaki farkın belirlenmesi için devlet görevlerinin yeniden tanımlanması,
- Özel mülkiyetin korunması için hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi,

²⁴⁹ Ibid., s.141.

²⁵⁰ Ibid., s.143.

²⁵¹ Ibid., s.145-146.

²⁵² Ibid., s.158-159.

- Liberal düşüncenin kurulması için tarihten faydalanılması,
- Barışı ve liberal düşünceyi korumak için uluslararası ilişkilerin tesis edilmesi.²⁵³

1938’de Walter Lippman tarafından ortaya atılan neoliberalizm kavramı²⁵⁴, 1951’de Chicago Üniversitesi ve Mont Pélerin aracılığıyla Hayek tarafından akademik dünyaya girdi.²⁵⁵ Bu açıdan her iki kurumda savaş sonrası dönemde neoliberalizm beşiği oldu. Neoliberalizm, piyasa ve onun önemli bileşeni olan modern şirketlerin başarısını garanti etmek için devletin nasıl olması gerektiğini belirleyen teoriydi. Şartlara göre değişen bir yapıda olan neoliberal teori tek, blok halinde değildi.²⁵⁶

Neoliberal düşünürler ekonomik kalkınma alanına, planlı ekonomiye ilişkin uygulamaları sona erdirmek amacıyla ilgi gösterdi. Onlara göre serbest piyasa ekonomisinin önündeki engellerden biri planlı ekonomiyi savunan siyasi liderlerdi. Ekonomik kalkınmaya ilişkin neoliberal görüşler 1950’lerde geliştirilmesine rağmen 1970’lerin sonuna kadar ses getirmede.²⁵⁷

ABD başkanı Truman tarafından 1949’da ilan edilen ‘Dört Nokta Programı’ Soğuk Savaş koşullarında neoliberal düşüncenin gelişmesinde önemli rol oynadı. Program, özellikle az gelişmiş ülkelerde, küresel kalkınma için bilim ve teknolojinin modernleşmesini amaçlıyordu. Truman tarafından geliştirilen az gelişmişlik (underdevelopment) kavramı neoliberal literatürde etkili oldu.²⁵⁸

Neoliberal düşünürlerden Frederic C. Benham, David Ricardo ve Adam Smith’in ‘karşılaştırmalı üstünlükler’ teorisinden hareketle her devletin sanayileşmemesini ve üstün olduğu alanlarda ticarete yönelmesi gerektiğini savundu. Ona göre sanayileşme

²⁵³ Ibid., s.159-160.

²⁵⁴ Ibid., s.161.

²⁵⁵ Idem.

²⁵⁶ Ibid., s.161-162.

²⁵⁷ Philip Mirowski, Dieter Plehwe (ed.), **The Road from Mont Pélerin - The Making of the Neoliberal Thought Collective**, Dieter Plehwe “The Origins of the Neoliberal Economic Development Discourse”, Harvard University Press, 2009, s.240 ve 243.

²⁵⁸ Ibid., s.245.

stratejileri İngiltere'nin tarımsal üretime dayalı üstünlüğünü gözden kaçırıyordu. Dolayısıyla hem sanayileşme hem de tarımdan sanayiye doğru üretimi çeşitlendirmek gereksizdi. Gelişmekte olan sanayilere ve ithal ikamesine dayalı modernleşme stratejilerine karşıydı; olması gereken ihracata dayalı, gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde sanayileşmeydi.²⁵⁹ 1950'den başlayarak Chicago Üniversitesi ve Mont Pélerin Topluluğu'nun neoliberalizmin gelişmesinde izlediği yol Gramsciyan mevzi savaşı kavramına uygundu.²⁶⁰

1970'lere kadar Mont Pelerin ve Chicago Boys etkisizdi. Britanya'da *Institute of Economic Affairs* ve ABD'de *Heritage Foundation* gibi kuruluşların desteği ile Mont Pelerin Cemiyeti'nin bilinirliği artmaya başladı. Hayek'in 1974'te, M. Friedman'nın 1976'da ekonomi alanında Nobel Ödülü almasıyla neoliberal teorilerin akademik itibarı arttı. Neoliberalizm tüm dünyada devletlerin kamu maliyesini etkilemesi, 1979'da ABD ve İngiltere'de uygulanması ile oldu.²⁶¹ 1960'larda Theodore Lowi, ABD'de uygulanan sistemi daimi ödeme sistemi (state of permanent receivership) olarak adlandırdı. Buna göre hükümet vergi gelirleri ile değersiz girişimlerin ayakta kalmasını sağlarken, kalıcı finansal açıklar yaratıyordu. Devlet, sürünen sosyalizm ve ekonomik düşüş ya da ekonomiyi canlandıracak neoliberal ilkeler arasında seçim yapmalıydı. Amaçlanan ayrıcalıkların sonra erdirilerek, piyasa yaratıcılığı yoluyla Amerikan kapitalizminin tekrardan canlandırılmasıydı. Neoliberalizm, 1970'lerden beri görülen ABD hükümetlerinin yaşadığı kamu otoritesinin krizini çözmek için bir araçtı.²⁶²

1970'lerde yaşanan stagfasyondan (durgunluk içinde enflasyon) sermayenin yeni alanlara açılması ile çıkılırken, zafer şirketlerin ve spekülâtörlerin belirlediği neoliberal ekonomi politikaların oldu.²⁶³ 1970'lerdeki kriz sol temelli politikaları güçlendirebilirdi

²⁵⁹ Ibid. ,s.247-248.

²⁶⁰ Ibid. ,s.269.

²⁶¹ Harvey, op. cit., s.30.

²⁶² Gill, op. cit., s.98.

²⁶³ Dowd, op. cit., s.212-213.

fakat Britanya’da Margaret Thatcher, ABD’de Ronald Reagan ile sağ muhafazakâr siyaset güç kazandı. Milton Friedman ve benzeri akademik kadrolar bu dönemden itibaren uygulamaya konan, neoliberal politikalar olarak adlandırılan devletin ekonomiden çekilmesini ve serbest piyasanın genişlemesini savunan teorileri ile yeni düzeninin doktrinlerini ortaya koydu. Milton Friedman’ın Adam Smith’in serbest piyasa tezlerinin yenilenmiş hali olan ‘Kapitalizm ve Özgürlük’ 1962’de yayınlandığında bir kısım iktisatçılar tarafından gülünç bulundu. Fakat 1980’lerde Friedman’ın tezleri uygulamaya konulmuştu. Friedman, şirketlere konulan vergilerin, artan oranlı gelir vergisinin, halka sağlanan ücretsiz eğitimin, sosyal güvenliğin, gıda ve ilaçlara yönelik devlet düzenlemelerinin, postacılık hizmetleri tekelinin, sosyal devlete ilişkin işsizlik ödeneklerinin, asgari ücretin kaldırılmasını savunuyordu. Bunlara ilave olarak devletin mülkiyet haklarına dair düzenleyici görevi dışında kalan alanlar ile ulusal savunma dışındaki her tür müdahaleciliğini sona erdirmesi gerektiğini belirtiyordu.²⁶⁴

Dünya Bankası ve IMF’ye bu noktada düşen görev 1970’lerde görülen ekonomik krizlerin G-7 ülkelerinde görülmesini engelleyerek bu tür krizlerin gelişmiş kapitalist ekonomilerden diğer ülkelere ihraç etmektir. Küresel anlamda birbirine benzer üretim yapıları yerine kârlılığı korumak ve iş gücünün direncini kırmak için uzmanlaşma dünyaya yayıldı. Artık her ülkede devlet, vatandaşlarının taleplerine daha az kulak verirken, merkez bankalarının taleplerini daha çok yerine getirmeye başladı.²⁶⁵ Kurumsal kârların faiz kazançlarına oranı değişen ekonomini ve sermaye hareketlerine sağlanan serbestliğin göstergesiydi. Kurumsal kârlar, 1949’da faiz kazançlarının yaklaşık on katıyken, 1959’da bu oran beş kattan büyüktü. 1969’da yaklaşık 2,5 kat indi. 1989’dan beri kurumsal kârlar net faiz kazançlarının altındadır.²⁶⁶

²⁶⁴ Ibid. ,s.217-218.

²⁶⁵ Ibid. ,s.236.

²⁶⁶ Ibid. ,s.239.

3. Finans-Kapitalin Yükselişİ

1970'lerde ABD'de mali sektör, Kongre ve Beyaz Saray denetimindeydi. ABD firmaları arasındaki ticaret, yılın genelinde, gayri safi milli hasıladan yalnızca birkaç dolar azdı. 1990'larla birlikte 24 saatlik finansal işlemler sayesinde finans sektörü reel ekonomiden 30-40 kat daha fazla ciro yapar hale geldi. ABD'de bulunan birkaç finans kurumunun her ay elektronik ortamda gerçekleştirdiği döviz alım-satımı, türev araçlara dayalı işlemler, tahvil-hisse senedi alım-satımı gibi finansal işlemlerin toplamı ABD gayri safi milli hasılasından daha fazla hale geldi.²⁶⁷

Borçlu ülkelerin IMF'den aradıkları destek arttı. IMF, borç verilebilir kaynaklarını arttırarak, yeni finansal araçlar yaratarak ve borç vermek şartlarını ağırlaştırarak yanıt verdi.²⁶⁸ Böylece IMF, gelişmekte olan ülkelere daha ağır şartlar dayatırken, ülkelerin içişlerine karışabilme fırsatı buldu. IMF, ülkelere kaynak sağlarken ülke kotalarını arttırmak yerine IMF dışı kaynak bulma yöntemini izlemesi hem fonlamanın maliyetini arttırmış hem de kredilerin kullanım şartlarını ağırlaştırmıştı. Gelişmekte olan ülkelerin aldığı borçların büyük kısmı uluslararası bankalardan olması nedeniyle bankaların, IMF'nin borçlu ülkelere yönelik kredi değerlendirmesi önem kazandı.²⁶⁹

IMF kurulurken borçlu Avrupa ülkeleri, IMF kredilerinin şarta bağlanmasına karşıydı. 1950'lerde IMF, ABD'nin mali desteği için şartlılık ilkesine razı oldu. 1969'da Avrupa ülkeleri dış borç ödemeleri düzenleyip, sermaye ihraç eder hale geldikten sonra şartlılık ilkesi IMF Temel Sözleşmesi'nde yer aldı. 1979'da Şart Koyma Kuralları, IMF Temel Sözleşmesi'nin değişikliğiyle, kredi isteyen ülkenin siyasal ve toplumsal durumu,

²⁶⁷ Ibid. ,s.239.

²⁶⁸ Ibid. ,s.312.

²⁶⁹ Türel, op. cit., s.323.

neden borç krizi yaşadığının göz önünde bulundurulması ve borçlarını nasıl ödeyeceğinin dikkate alınmasına dayalıydı. IMF, 1970'li yıllardan itibaren bu anlayışa zıt kararlar almaya başladı fakat IMF'nin telkinleriyle kredi şartlarının görece yumuşatıldığı örnek olaylarda oldu.²⁷⁰

1973 Petrol Krizi'nden başlayarak ABD'nin temel ekonomi politikası 1974-1975 ekonomik krizini aşarak ekonomisini canlandırmaktı. 1978-1979 arasında doları değersizleştiren ve doların rezerv para niteliğini tehdit eden spekülasyon hareketlerinden sonra ABD'nin başlıca amacı enflasyonu kontrol altına almak oldu. 1979'da ABD'de enflasyon %13 civarındaydı. Bu dönemde New York Merkez Bankası başkanı olan Paul Volcker, ABD Merkez Bankası (FED) başkanı oldu.²⁷¹ Volcker'ın ABD Merkez Bankası başkanı olması aynı zamanda merkez bankalarının enflasyonla mücadeleyi her şeyin önüne koyan politikalarının da başlangıcıydı.²⁷²

ABD Merkez Bankası yönetim kuruluna başkanlık eden Paul Volcker'dan adını alan, 1979 *Volcker Şoku* hareketiyle ABD Merkez Bankası (FED) faiz oranları aniden arttırdı. 1979'da %11 olan bankalar arası faiz oranı, aşamalı olarak 1981'e kadar %20'ye çıkarıldı. Banka kredilerinin faiz oranları aynı dönemde %9'dan %19'a çıkarıldı. Bu politikaların sonucu olarak ABD'de, 1980-1982 arasında GSYH artışı %0,2 düşerken, işsizlik %10'a yaklaştı. Enflasyonu düşürmek için önce durgunluğa, ardından işsizlik ve ücretlerin düşürülmesine yol açan bu ekonomi politikalar, neoliberal politikalar açısından bir temeldi. Bunun sonucunda ABD dolarının değeri arttı. İki petrol şoku ardından ham petrolün varil fiyatı arttı ve petrol ithal eden Güney ülkeleri petrol talebini karşılamak için ülkeler daha değerli ABD doları kullanmaya başladı. Sonuç bu ülkeler için yıkım oldu. ABD'den alınan kredilerin ödenmesi ve petrol talebi karşılamak için dolar olarak olan ihtiyaç Güney'in refahının yok olmasına neden oldu; borç yükü en yüksek 15 ülkenin borç

²⁷⁰ Ibid.,s.324.

²⁷¹ Ibid.,s.288.

²⁷² Harvey, op. cit., s.9.

seviyeleri, 1972 yılında GSMH'nin %10'unun biraz altındayken, 1987'de bu oran %50 civarına çıkmıştı. Dolayısıyla Güney, ürettiği refahın büyük kısmını Küresel Kuzey'e, özellikle ABD'ye aktarıyordu. Volcker politikalarının yansıması ilerleyen yıllarda neoliberal ekonomi politikaların temelini oluşturacaktı. Merkez bankasının parasal büyüklüğü belirleyerek piyasaları yönlendirebilecek güçte olduğu inancı, faiz oranlarını belirlemek yerine parasal büyüklük hedefli, kısıtlayıcı parasal politikalar yerine merkez bankası bağımsızlığına dayalı, enflasyon hedefli politikalara geçişi sağladı.²⁷³

Plaza ve Louvre Anlaşmaları yanında diğer düzenlemeler ile ABD, 1985-1992 arasında uluslararası para sistemine 17 kere müdahale etti. Bu müdahaleler ile ABD sermayesini daha rekabetçi hale getirmek için doların değerini düşük tutmayı hedefliyordu. 1995'te Meksika Pesosu krizi yaşanınca bu sefer ABD doların değerini yükseltmeye dönük arayışlara girdi. Kriz nedeniyle ABD, Meksika'ya yardımını sonlandırınca ABD dolarının değeri düşmeye başladı. ABD'nin özellikle imalat sanayisinde rekabetçi konumunu korumak amacıyla doların düşüşüne müdahale etmemesi, en büyük ticari rakibi olan Japonya'da yenin değer kazanmasına neden oldu. Aşırı değerli yen nedeniyle Japonya'da üretim sekteye uğrarken, ekonomik büyüme durdu. Uzun vadede bu durum küresel bir ekonomik krize yol açacağı ve ABD ekonomisine zarar vereceği için olumsuzdu. ABD, doların tekrar değer kazanması ve Japon Yeni ile Alman Markının değerinin düşmesi için 'Tersine Plaza Anlaşması' adı verilen düzenleme ile Louvre ve Plaza Anlaşmaları'nın avantajlarını bıraktı. Bu politikalar 1997 Asya Krizi'ne kadar gidecek olan Uzakdoğu ekonomilerinin bunalımının başlangıcı oldu.²⁷⁴

1970'lerden itibaren klasik anlamda Bretton Woods sistemi çökerken, 1978'de ABD dünyada dolaşan sermayeyi kendine çekebilmek için faiz oranlarını arttırdı. Petrol

²⁷³ Adam Hanieh, **Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf**, (çev. Bahadır Ahıska, Sevgi Doğan), Ankara, NotaBene Yayınları, 2015, s.103; Türel, op. cit., s.288-289.

²⁷⁴ Bedirhanoğlu, "Uluslararası Ekonomik Örgütlerin ...", s.110.

şokları ile başlayan sermaye sıkıntıları artık kıtlığa dönmüştü. 1985'te ABD Hazine Müsteşarı James Baker uluslararası borç krizi için çözüm planı oluşturdu. Buna göre borçlu ülkelerin talepleri düzenlenirken arz da artmalıydı. Bunun için gerekli olan ülkelerin borç durumlarına ağırlık vermeden ekonomik büyümelerinin sağlanmasıydı. Bu durum ancak bankaların borçlu ülkelere kredi sağlamasıyla mümkündü. Bankaların borçlu ülkelere alacakları bu ülkelerde yatırım yapacak çokuluslu şirketlere devretmesiyle yöntem sonuçsuz kaldı. Baker Planı yerine ABD, 1989'da Brady Planı olarak adlandırılan, borçların hükümet tahvilleri satarak silinmesini ve tahvil teminatıyla yeni borç alınmasını öngörüyordu. Alacakların %35'i IMF ve ABD Hazinesi teminatlı tahvillere dönüşürken, kalan miktarın ödenmesi garanti altına alındı. Böylece kredileri verenler 1 dolara karşılık 65 cent almayı kabul etti. 1994'te 18 ülke, yaklaşık 60 milyar dolar borca af getiren anlaşma sağladı. Borçların azaltılması ile ekonominin tekrardan iyileşmesinin sağlanması ve ilerleyen yıllarda borcun ödenmesi hedefleniyordu. Bu borç affına karşılık ülkeler neoliberal politikaları uygulamak zorunda kaldı.²⁷⁵ Planı uygulamaya koyan ABD, diğer ülkelere de bunu dayattı fakat ekonomileri güçsüz olan ülkelerin kısa süreli ertelenen borçlarının birikmesi borç sarmalı yaratarak 1990'larda Asya, 1995 Meksika, 1998 Brezilya ve 2001'de Arjantin'de ekonomik krize yol açacak borç sarmalının temelini oluşturdu.²⁷⁶

Devletin neoliberal ilkeler çerçevesince dönüşümünün küresel boyutta yansıması olan küresel yönetim, Washington Uzlaşısı'nın bir diğer sonucudur. Küresel yönetim Komisyonu, küresel yönetimi gerçekleştirmede en etkili araçlar olarak BM, IMF ve Dünya Bankası'nı sayar. Küresel yönetim ile hedeflenen ekonomik organizasyonlar eliyle sermaye hareketleri garanti edilirken, devletin neoliberal ilkeler doğrultusunda dönüşümünün toplumsal güçler tarafından denetlenmesidir.²⁷⁷

²⁷⁵ Harvey, op.cit., s.83.

²⁷⁶ Bedirhanoğlu, "Uluslararası Ekonomik Örgütlerin ...", s.113.

²⁷⁷ Ibid., s.121.

IMF tarafından hazırlanan stand-by anlaşmaları yanında ‘telafi edici ve beklenmedik durumlara karşı finansman anlaşmaları’, ‘genişletilmiş fon anlaşmaları’, ‘yapısal uyum ve artırılmış yapısal uyum anlaşmaları’, ‘sistemik dönüşüm anlaşmaları’ ve ‘acil kredi anlaşmaları’ ile IMF ekonomik hayatın yanı sıra toplumsal hayatın tamamına müdahale eder hale geldi.²⁷⁸

Ekonomide görülen yapısal değişimlerle birlikte toplumsal ve siyasi yapı da neoliberal ilkeler doğrultusunda değişti. Bu değişim IMF-Dünya Bankası eliyle ve her iki kurumun yakın denetimiyle gerçekleşti.

4. Ekonomi ve Toplumda Yapısal Dönüşüm

1970’lerde dünya ekonomisinde yaşanan bunalımlar neoliberalizme giden yolu açtı, neoliberalizm de hegemonik proje için yeniden yapılandırma ve şekillendirme rolü üstlendi. Sınıf oluşumu ve sınıf çatışmaları *kapsayıcı kontrol mekanizmaları* tarafından şekillendirildi.²⁷⁹ Burjuvazinin hegemonyasını yansıtan kapsayıcı kontrol mekanizmaları, Gramşiyen anlamda, sermayenin tarihsel olarak düzenlenmesinin hegemonik biçimidir.²⁸⁰

Pax Britannica döneminin kapsayıcı kontrol mekanizmaları devlet ilişkilerini vurgular ve idealize ederken, normallik ve genel çıkar soyut bir şekilde evrensel nakdi sermaye perspektifinden tanımlanıyordu. Bu dönemin hegemonik genel kavramı liberal uluslararasıdıktı, ulusal sınırlar içinde üretici sermaye etkiliyken, hegemonik kontrol kavramı devlet tekerciliğiydi.²⁸¹

²⁷⁸ Ibid., s.125-126.

²⁷⁹ Henk Overbeek, ”Global Governance, Clas, Hegemony: A Historical Materialist Perspective”, *Working Papers Political Science*, No.2004/01, February, 2004, s.2-3.

²⁸⁰ Ibid., s.4.

²⁸¹ Ibid., s.6.

II. Dünya Savaşı ardından Atlantik'in iki kıyısında sanayi genişlemeye başladı. Uluslararası alanda tekrardan başlayan liberalleşme, refah devleti kavramı ve üretimin yaygınlaşması, üretken sermayeyi nakdi sermayeye üstün kıldı. Normalliği ve genel çıkarı tanımlayan kavram bu dönemde devlet liberalizmiydi (corporate liberalism).²⁸²

ABD'de otomobil sanayisinin gelişmesi, tarihsel bloğun yeniden yapılanarak New Deal'e gidecek olan alternatif kavramların gelişmesine neden oldu. Avrupa'ya Marshall Planı ile geçen bu kavram devlet liberalizmiydi (corporate liberalism). Devlet liberalizmi, Amerikanlaşmış liberal uluslararasılık ve ulusal boyutta devlet tekelciliğine dayalı, üretime vurgu yapan New Deal projesinin, ABD tarafından Marshall Planı aracılığıyla Batı Avrupa'ya uygulanmasıydı. Fordist üretim teknikleri ve işyerinin yeniden yapılandırılması bu düzende birikim rejiminin temeliydi.²⁸³ Sanayiler arası ilişkilerin yeniden yapılandırılması, otomobil üretiminin artışı beraberinde demir-çelik sanayilerinin ve çelik tüketen diğer sanayilerin denetim altına alınması gerektirdi. ABD'de tekelci, devlet tarafından belirlenmiş fiyatlar, İngiltere'de millileştirme hamleleri, Kıta Avrupası'nda kurulan Kömür ve Çelik Topluluğu bu amaca hizmet ediyordu. Bu yapıda hâkim olan diğer düşünce işçinin satın alma gücünün artırılarak üretimi karşılayacak kadar talep yaratılmasıydı. Avrupa'da 1970'lere kadar uygulanan New Deal uzantısı olan refah devleti uygulamaları sosyal korunmayı sağlarken, toplumda kâr dağıtımını işlevi görüyordu. Keynesyen talep yönetimi yatırımcıların geçici isteklerini engellerken, mali fonların ya da finans kapitalin gücünü azaltıyordu. 1930-1970 arasında, kâr dağılımında finansal sektörünün payının asla %11'i geçmemesi bu politikaların bir sonucuydu.²⁸⁴

1970'lere gelindiğinde gelişmiş kapitalist ülkelerde çalışan işçilerin artan gücü, Üçüncü Dünya'da başlayan isyanlar, büyük merkezler arasında çok uluslu şirketlerin

²⁸² Idem.

²⁸³ Ibid., s.11.

²⁸⁴ Ibid., s.12.

genişlemesi nedeniyle yaşanan rekabet ve ABD'nin Vietnam Savaşı yenilgisi savaş sonrası ortaya çıkan uzlaşımın sonunu getirdi. 1960'lardan itibaren Keynes'in öngördüğü kısıtlamalardan kurtulan nakdi sermaye, yeniden yapılandırılan dünya sisteminin başlangıcı oldu.²⁸⁵

1970'lerden başlayarak ortaya çıkan krizi tek bir olaya bağlamak imkânsızdır. Üretimin toplumsal ilişkileri, tarihsel bloğun oluşumu, kontrol kavramları, devletin rolü, uluslararası düzen ortaya çıkan krizden etkilendi. Ortaya çıkan bu organik krizin aşılması için yeni niteliklerin kendiliğinden ortaya çıkması değil, yaratılması zorunluydu. 1970'lerin organik krizinden çıkış reçetesi olarak 'yaratılan' bu kavram, yeni kontrol düşüncesini yansıtan neoliberalizmdi. Bu kavram, aynı zamanda yeni sağ (the New Right), yeni muhafazakârlık (neo-conservatism) ya Thatcherizm olarak tanımlanabilecek kimi zaman birbiriyle çelişen, liberal ve muhafazakâr kavramların birleşimiydi.²⁸⁶

Irving Kristol'a göre kapitalizm her zaman ekonominin işleyişini tamamlamak için belli bir ahlaka dayanıyordu. Daha aşağıda yer alan sınıflar için Protestan ahlakı, küçük iş insanları için Darwinci ahlak ve son dönemde baskın olan, yönetici çağın ahlakı teknokratik ahlakı.²⁸⁷

Neoliberal dönemle birlikte toplumsal ve ekonomik yapılar serbest piyasa mantığı çerçevesince dönüşüme uğradı ve teknokratik ahlak toplumun bütün yapısını etkiledi. Gill, yeni dönemin özellikleri piyasa toplumu, disipline edici neoliberalizm, yeni anayasacılık kavramlarıyla inceledi. Gill'e göre bunlar hegemonik nitelikte olmayıp, ABD'nin diğer devletlere karşı olan üstünlüğünün devamı amacıyla kullanılmış olsa da ABD hegemonyasının yenilenmesini sağladı.²⁸⁸

²⁸⁵ Ibid., s.13.

²⁸⁶ Ibid., s.14-15.

²⁸⁷ Ibid., s.17.

²⁸⁸ Morton, "Social Forces in the...", s.165.

ABD hegemonyasının geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşüm çerçevesince küresel ekonomik, toplumsal ve siyasi yapıların yaşadığı değişimde kimi kavramlar önemlidir. Bu kavramlardan *piyasa toplumu (market civilisation)*, *düzenleyici neoliberalizm (disciplinary neoliberalism)* ve *yeni anayasacılık (new constitutionalism)* Stephen Gill gibi düşünürlerce ortaya konurken, *küresel yönetim (global governance)*, *şartlılık ilkesi (conditionality)* kavramları IMF-Dünya Bankası tarafından geliştirildi.

5. Piyasa Toplumu (Market Civilisation)

Günümüzde dünya düzeni liberal ekonomik kurallarla işlerken, tarihsel yapılar sermayenin yeniden yapılandırmasıyla metalaştı ve kapitalist norm ve uygulamalar bu dönemin temel özelliği haline aldı.²⁸⁹ 1970'lerin ortasından itibaren sistem, Susan Strange'in kumarhane kapitalizmi (casino capitalism) olarak adlandırdığı spekülasyon sermaye hareketlerine dayalı, yüksek risk ve yüksek kazanç içeren yapıya evrildi. Üretimin yeniden yapılandırılması ve küreselleşen finansal hareketler, 1970'ler ve 1980'lerde devlet yapılarını dönüşüme uğrattı ve ulusalcı-refah devleti ilkelerine dayalı ekonomik yapıları tasfiye etmeye başladı. Yatırımcıya daha çok kazanç vadeden yasal düzenlemeler rekabet devletini yarattı. Ortaya çıkan toplum yapısı disipline edilmiş/düzenleyici neoliberalizmdi. Devlet, uluslararasılaştı, ulusaşırılaştı ve küreselleşti.²⁹⁰

Gill, ortaya çıkan bu yeni toplumsal biçimi, gelişen piyasa toplumu (emerging market civilisation) olarak adlandırır. Neoliberal düzenlemeler hukuksal bir çerçeveye otururken kültürel kodlarla desteklenen bireycilik, tüketim kültürü, eğitim sistemi aynı

²⁸⁹ Stephen Gill, "Globalisation, Market Civilisation and Disciplinary Neoliberalism", *Millennium: Journal of International Studies*, 1995, vol.24, no.3, s.399.

²⁹⁰ Stephen Gill, "Economic Globalization and the Internationalization of Authority: Limits and Contradictions", *Geoforum*, Vol.23.No.3, pp.269-283,1992, s.273 ve 275-276.

zamanda sistemin rızaya dayanan boyutunu oluşturur. Ortaya çıkan yapı Gramsci'nin pasif devrimini andırır. Eski yapı restore edilirken, yeni yapı var olan sistemin üstünde şekillenir.²⁹¹

Piyasa toplumu (market civilization) kavramı ile Gill, kapitalist gelişmenin kültürel, ideolojik ve mitsel normlarıyla birlikte ulus aşırı kapitalin gücünü şekillendiren piyasaların artan entegrasyonunu, genişleyen sermaye birikim yapılarını, yasallık, tüketim kültürü ve çalışma ilişkilerini inceler. Piyasa toplumu aynı zamanda sosyal ayrışmaları, dışlamaları ve hiyerarşik sosyal ilişki kalıplarını barındırır. Piyasa toplumunun bakış açısı tarih-dışıdır; ekonomik açıdan indirgemeci, materyalist, ben-merkezci ve ekolojik açıdan yıkıcıdır. Piyasa toplumunun çerçevesi neoliberalizmin küreselleşmesi ile çizilir, serbest girişim ve devlet arasında sağlanan uyumla piyasa disiplini sağlanır. Neoliberal küreselleşme, endüstriyel kapitalizmin geldiği bir aşamadır.²⁹²

6. Düzenleyici Neoliberalizm (Disciplinary Neoliberalism) ve Yeni Anayasacılık

Stephen Gill tarafından geliştirilen bu kavramlar, hegemon gücün çıkarları doğrultusunda neoliberalizm yarattığı toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşümleri inceler.²⁹³ Gill'e göre uluslararası kapitalist hâkim sınıf, pasif devrim benzeri yapıyla küresel düzeyde hegemonyasını istikrara kavuşturmak için çaba gösterir.²⁹⁴ Neoliberal tarihsel bloğun ulus devlet içinde ve devletler arasında kurduğu politik üstünlüğe dayalı

²⁹¹ Stephen Gill, "New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy", *Pacifica Review: Peace, Security & Global Change*, Vol.10, No.1, Feb. 1998, s.31.

²⁹² Stephen Gill, "Globalisation, Market Civilisation...", s.399-400.

²⁹³ Stephen Gill, "New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy", *Pacifica Review: Peace, Security & Global Change*, Vol.10, No.1, Feb. 1998;

²⁹⁴ Gill, "New Constitutionalism, Democratisation...", s.401; Stephen Gill, "Globalisation, Market Civilisation and Disciplinary Neoliberalism", *Millennium: Journal of International Studies*, 1995, vol.24, no.3.

yapı günümüzde küreselleşmenin baskın güçlerini oluşturur.²⁹⁵ Gill, neyin küreselleşmesi, nerede ve kim için sorularıyla küreselleşme kavramını sorgular. II. Dünya Savaşı sonrasındaki üretimdeki artış ve zaman-mekân sıkışmasıyla günümüzdeki küreselleşme kavramının farklılığını vurgular. Küreselleşme ile köylü sınıfı ortadan kalkarken, şehir nüfusu arttı ve dünya ekonomisi piyasa merkezli hale geldi. Tarihte ilk kez entegrasyonu artan, evrensel biçim almış, devletlerarasında ve devlet ideolojilerinin ötesinde işleyen bir dünya ekonomisi ortaya çıktı. Bu anlamda küreselleşme, devlet ve sivil toplumun, ekonomi politiğin ve kültürün yeniden yapılanmasıdır; politik olarak, OECD ülkelerindeki etkili azınlıkların, şehirli elitlerin ve üçüncü dünya ülkelerindeki yeni orta sınıfın bakış açılarını yansıtır.²⁹⁶

Sosyal bilimlerde disiplin kavramı birbirinden farklı anlamlarda kullanılır. Max Weber, disiplini, belirli bir toplumsal organizasyon içinde güç kullanma biçimi olarak tanımlar. Emile Durkheim, sağlıklı kişilik için mantıklı davranışlar geliştirme olarak adlandırır. Disiplin kavramı, Foucault tarafından bilginin dayanaklarını, toplumsal ve bireysel kontrol mekanizmalarını anlamakta kullanılır. Aydınlanma Çağı hem özgürlüğü hem de disiplini keşfetmiştir.²⁹⁷

Gill ise disiplin kavramını geniş kapsamlı kullanır; sermayenin yapısal gücü, siyasi partiler, yönetici sınıflar, kurumlar arasında ve içinde, birlik ve itaat oluşturarak ulusaşırı kapitalle ilişkili sınıf oluşumları yaratır. Düzenleyici neoliberalizm, yapısal ve davranışsal iktidarın somut biçimidir. Sermayenin en küçük alanlara bile işleyen ve her şeyi denetleyen gücüyle işlev kazanır. Disiplinin neoliberal yapısı ne evrenseldir ne de tutarlı. Fakat bürokratik bir yapıda olup, kurumsallaşmıştır. Kamusal alanda ve özel

²⁹⁵ Gill, "Globalisation, Market Civilisation...", s.402.

²⁹⁶ Ibid., s.404-405.

²⁹⁷ Ibid., s.411.

alanda farklı yoğunluklarda işler, iktidarın hem ulusaşırı hem de yerel boyutunu yansıtır.²⁹⁸

Düzenleyici neoliberalizm (disciplinary neoliberalism), düzenlenmiş liberalizm (embedded liberalism) kavramının bir anlamda zıttıdır. Düzenlenmiş liberalizmde devlet ekonominin neredeyse her alanını kontrol eder. Devletin rolü, piyasaların kontrolünü sağlayarak II. Dünya Savaşı sonrası oluşturulmuş düzeni korumaktır. Düzenleyici liberalizm ise disipline eder; sadece piyasaları değil aynı zamanda devletlerin de siyasal yapılarını dönüştürür ve düzenler.

Düzenleyici neoliberalizm, devleti ve uluslararası politikayı yeni anayasacılık kavramıyla yeniden yapılandırır ve kendini yasal zemine oturtur. Yeni anayasacılığın ileri sürdüğü tezler kesin değildir, yoruma açıktır fakat genel olarak işler bir piyasa, disiplin, güven, ekonomi politikalarında güvenilirlik ve tutarlılık, demokratik karar alma mekanizmalarının sınırlanmasına vurgu yapar. Yeni anayasacılığın ilkeleri, maliye politikaları, para politikaları, ticaret ve yatırım politikaları bağlayıcı sınırlamalar olarak dayatılır.²⁹⁹

İdeoloji ve piyasa dinamikleri neoliberal yapılanma için yeterli değildir. Yeni anayasacılık demokratik temsiliyeti daraltır, mülkiyet haklarına ve ulus sınırlar içinde devletin kontrolünde olan sermaye hareketlerine karşı devlet müdahalesini kısıtlar. Bu mekanizma, ‘uygun politika’ adı verilen uluslararası kurumların ve kredi derecelendirme kuruluşları gibi ekonomik yapıların gözetleme sistemiyle uyumludur. Dış kredi ihtiyacı olan hükümetlerin, IMF ve Uluslararası Ödemeler Bankası (Bank for International Settlements-BIS) gibi kurumlara veri sağlaması istenir. Böylece ulusal ekonomi ve politika uluslararası ekonomik aktörlerin gözetimine girer.³⁰⁰

²⁹⁸ Ibid., s.412.

²⁹⁹ Idem.

³⁰⁰ Ibid., s.412-413.

ABD, yeni piyasalara sorunsuz bir şekilde ulaşabilmek için yeni anayasacılık ilkelerini diğer ülkelere dayatır fakat kendisine uygulamaktan şiddetle kaçınır. Bu nedenle ABD merkezli küresel neoliberalizm, ekonomi ve politikanın birbirinden ayrılmasını şart koşar. Böylece siyasi temsil ve demokratik seçenekleri kısıtlar. Yeni anayasacılık ve yönetim küresel ekonomi politiğin iki temel dayanağıdır.³⁰¹

Her şeyi gören anlamındaki Antik Yunan kökenli panoptikon kelimesi, modern siyasette Jeremy Bentham ve Michael Foucault tarafından yaygın kullanılmıştır. Gill, bu kavramı IMF ve Dünya Bankası tarafından oluşturulan, yeni anayasacılık ilkeleriyle desteklenen dünya ekonomisi için kullanır. Buna göre devletlerin ekonomileri uluslararası ekonomik aktörler tarafından en ince ayrıntısına kadar gözetim altında tutulur.³⁰²

Neoliberal reformları hukuksal zemine kavuşturmak için kullanılan anayasal revizyon 1990'ların özelliğidir. Bu anlayış yatırımcı özgürlüğünü ve uluslararası girişimlerin mülkiyet hakkını güvenceye alır. Düzenleyici neoliberalizm, yeni anayasacılıkla birlikte ortaya çıkan yönetim söylemiyle şekillenir. Hâkim ekonomik güçlerin demokratik kurumlardan ve hesap verme sorumluluğundan izole olmasını sağlayan yeni anayasacılık, demokratik güçleri azaltır, onları seçer ve belli bir biçime sokar. Ekonomik liberalizmden geri dönmeyi engelleyecek hukuki yapıları oluşturarak alternatif sosyo-ekonomik yapıların ortaya çıkmasını engeller.³⁰³

IMF 1997 yılında dünya ekonomisini genel olarak değerlendirdiği (World Economy Outlook) raporunda *disiplinin* ekonomik boyutunu açıklar. Buna göre, küresel üretim disiplini ve finansal piyasalar sadece politikada karar alıcılarla yürütülmez, aynı zamanda özel sektörün baskısıyla çalışma hayatı şekillendirilir. Piyasa güçleri kendi

³⁰¹ Ibid., s.415.

³⁰² Idem.

³⁰³ Stephen Gill, "New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy", *Pacifica Review: Peace, Security & Global Change*, Vol.10, No.1, Feb. 1998, s.23-24.

disiplinini dayatarak piyasalarda istenmeyen -yüksek maaş artışları gibi- faktörleri dizginlerken, sermaye yanlı mekanizmaları işler kılar.³⁰⁴

Buradan hareketle Gill, günümüzde işleyen dünya ekonomik sistemini düzenleyici neoliberalizm olarak adlandırır. Bu yapıda piyasaya özellikle sermaye piyasasına dayanır, ekonomik faktörler böylece disipline edilir. Sermayenin yapısal gücü, yatırımcı için uygun ortam yaratmaya çalışır. Toplum kontrol eden devlet gücü, hukuksal mekanizmaları ile işler piyasayı kurar. Sermayenin kazanımları yeni anayasacılık sayesinde hukuksal yapıya kavuşur, bu kazanımlar topluma dayatılır. Böylece yeni anayasacılık ile devlet aygıtı şekillendirilir.³⁰⁵

Yeni anayasacılık üç farklı şekilde toplumlara şekillendirir:

Öncelikle devlet aygıtlarını yeniden şekillendirecek önlemler alınır. Böylece devlet, piyasa ilkeleri ve disiplinine uygun olarak işler. Ekonomik olanın siyasi olandan ayrılması sürecin ilk aşamasıdır. Serbest piyasa kazanımları hukuksal güvence altına alınırken, sermayenin hesap verilebilirliğinin önüne geçilir.

Bağımsız merkez bankaları ve teknokratik bürokratlar sistemin diğer ayağıdır. IMF, Uluslararası Ödemeler Bankası gibi uluslararası kurumlar ile Moody's ve Standarts and Poor gibi uluslararası kredi derecelendirme kurumların devletleri izleme mekanizmaları güç kazanır 1994-1995 Meksika Krizi ardından uluslararası kurumlar gözetim mekanizmalarına daha çok önem verir hale geldi. Artan açıklık, yatırımcılara bilgi sağlar, sermayenin artan gücü devletleri kredibilitelerini kanıtlamak için sermaye lehine reformlar yapmaya zorlar. Bu süreci Gill, Bentham ve Foucault'dan aldığı *panoptikon* kavramıyla tanımlar.³⁰⁶ Sermaye, hükümetlerin neoliberal politikalar doğrultusunda hareket edip etmediğini gözetler.

³⁰⁴ Ibid., s.25.

³⁰⁵ Idem.

³⁰⁶ Ibid., s.26.

Ardından piyasanın etkin bir şekilde işlemesi için gerekli önlemler alınır. Hükümetler sadece serbest piyasa politikalarını benimsemekle kalmaz aynı zamanda mülkiyet hakkını güvenceye almak için hukuksal ve siyasi yapılar oluşturur. Sermayenin kazanımlarının korunması yeni anayasacılıkla başlayan sürecin temelidir. Özelleştirilen devlete ait varlıkların tekrardan millileştirilmemeleri için Dünya Bankası ve IMF düzeyinde baskı mekanizmaları kurulur.³⁰⁷

Yeni anayasacılık, 1980'lerden itibaren gücünü arttıran uluslararası şirketlerle yakından ilişkilidir. Yeni anlayış, hem sosyalist dünyanın hem de Soğuk Savaş'ın sonucu olan iki kutuplu dünya düzeninin sonuna işaret ediyordu. Dünya Bankası'nın 1997'de yayınladığı 'Değişen Dünyada Devlet' konulu kalkınma raporu neoliberal süreci kavramsallaştırır. Ortodoks piyasa temelli maliye ve para politikasına ilave olarak ticaret, iş gücü piyasası ve sanayileşme politikaları piyasa temelli kurullarla birlikte devletin ekonomideki rolü yeniden tanımlanır. Uluslararası ticaret ve yatırım anlaşmaları IMF tarzı yapısal uyum programlarını güçlendirir. Uluslararası, ulusal ve yerel politikalar neoliberal düzenlemeleri hukuksal yapıda sabitlemek için devleti yeniden şekillendirir. Bu reformlar yatırımcı dostu ortam yaratmak için ülkenin kredibilitesini artırma adına yapılır.³⁰⁸

Devlet, istenilen biçimde küresel düzen yaratmak ve kurumsallaştırmak için hayati görülür. Dünya Bankası'na göre bu devlet biçimi piyasa güçlerini kurumsallaştırmak, ekonomik liberalleşmeyi desteklemek, kamu-özel girişimini arttırmak ve yolsuzlukları önlemek için gereklidir.³⁰⁹

Dünya Bankası hukukun üstünlüğüne ve demokrasiye vurgu yapar fakat kastedilen yasalar önünde eşitlik, demokratik süreçlere katılım ve işler bir demokratik

³⁰⁷ Ibid., s.25-27.

³⁰⁸ Ibid., s.30-31.

³⁰⁹ Ibid., s.31.

yapı değildir. Kuvvetler ayrılığına dayalı, mülkiyet, patent ve fikri hakları koruyan hukuksal yapı, piyasa öncülüğünde büyümeyi destekleyen ve yoksulluğu azaltan sistemin temeli olarak görülür. Dünya Bankası, rekabetçi piyasalarda devletlerin kazançlı olması için ekonomik istikrara vurgu yapar. Bunun için tasarruf sahiplerinin birikimlerini ve yatırımcıların kazançlarını silen yüksek enflasyonla mücadele edilmelidir. Dünya Bankası raporuna göre devletler ekonomik yaşamın bir kısmından çekilerek, yerlerini özel girişime bırakmalıdır. Böylece özelleştirmeler ile daha ucuz hizmet sağlanabilirken, özel sektöre yeni fırsatlar yaratılacaktır.³¹⁰

II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilerde İngiltere hegemonyası yerini ABD hegemonyasına bırakırken, ABD'nin kurumsal yapısı da uluslararası alanda etkili oldu. Bunun yansıması yeni-anayasacılık kavramının temelinde yatan kavramlarda görülebilir. ABD anayasasının üç temel özelliği uluslararası finansal kurumları etkiler. Bu kavramlar aynı zamanda neoliberalizm kazançlarını hukuksal temelde korumak için kullanılır.³¹¹

Bağımsız ve etkili bir yargı, yasama ve yürütmenin sınırlarını çizer, onlara hukuksal sorumluluklar yükler. Böylece devletin uluslararası alanda kredibilitesi artarken, güvenli bir yatırım ortamı sağlanır. Dünya Bankası'nın klasik anayasal mekanizma olarak adlandırdığı güçler ayrılığı ilkesi aynı zamanda neoliberal kazanımların korunması için en güçlü araçtır.³¹²

Dünya Bankası, bu yapıya ek olarak kısıtlama mekanizmaları sıralar. Uluslararası anlaşmalar bu mekanizmalardan biridir. Bu anlaşmalar bağlayıcılık taşıırken, anlaşmalardan geri dönülmesi uluslararası dışlanma tehdidi taşır.³¹³ Böylece

³¹⁰ Ibid., s.33.

³¹¹ Ibid., s.34.

³¹² Idem.

³¹³ Idem.

makroekonomik politika yapımında ekonomi ve siyaset birbirinden ayrılır, demokratik sorumluluk azalır.³¹⁴

Dünya Bankası, sivil toplum adını verdiği özel sektör ve hükümet dışı kuruluşların özelleştirme süreçlerinde daha etkin rol oynamasını ister. Böylelikle makroekonomik politikalar bu kesimlerce belirlenir, kamuoyu hatta parlamento denetiminin önüne geçilir.³¹⁵

Kırılgan olanın korunması, Dünya Bankası politikalarında dikkat edilen bir özelliktir. Esas olan devletin mali krize girmemesidir. Aynı zamanda sosyal güvenlik-sosyal destek arasındaki farkı ortaya koyar. Sosyal güvenlik, dönemsel işsizlik gibi kısa süreli ödemelerdir. Yapısal işsizliğe vurgu yapılmaz. Sosyal destek ise kendine yardım edemeyecek kadar fakirlere yapılan yardımlardır. Dünya Bankası'na göre refah devleti bu iki kavram arasındaki farkı yok eder, emeklilik ödemeleri gibi uygulamalar finansal kriz yaratır, ekonomik büyümeyi engeller.³¹⁶

Yeni anayasacılık ile yatırımcının siyasi temsili ve hakları artarken, dünya çapında sermayenin gücü artar Düzenleyici neoliberalizm, uluslararası finansal kuruluşlar ve ulusaşırı şirketler eliyle dünya genelinde piyasa toplumunu politik ve hukuksal olarak yeniden yaratır. Neoliberal dünyada dominant politik figür haline gelen yatırımcı, sosyal ve ekonomik hayatta de facto ve kimi zamanda yasal olarak siyasi olarak bağımsızlaşır. Demokratik katılım süreçleri bilinçli bir şekilde kısıtlanır.³¹⁷

Dünya Bankası, kadınların demokratik süreçlere katılmasını ve eğitim, çevrenin korunması gibi alanlarda aktif olmasını destekler. Bu durum, liberal bir şekilde kadınların özgürleşmesini, eğitimi ve demokratik gelişmeyi desteklemekten öte ekonomik etkinliği arttırmak, daha fazla açıklık ve şeffaflık sağlayarak Dünya Bankası'na geribildirim

³¹⁴ Gill ,”New Constitutionalism...” , s.35.

³¹⁵ Ibid. ,s.36.

³¹⁶ Ibid. ,s.37.

³¹⁷ Idem.

mekanizmaları sağlamada kullanılır. Yeni anayasacılık neoliberal küreselleşmeyi yasalaştırmanın aracıdır.³¹⁸

7. Küresel Yönetişim (Global Governance)

Günümüz küresel ekonomi politikasında özelleştirme ve uluslararasılaştırmaya karşılık gelen yönetim, devlet aygıtı yanında ve devleti aşan bir şekilde resmi ve resmi olmayan otorite ve egemenlik yapılarının yaratılmasını ifade eder.³¹⁹

Dünya Bankası'nın 1990'larda benimsediği iyi yönetim, sürdürülebilir kalkınma gibi yaklaşımlar modernleşme ve ekonomik büyüme ilişkin Avrupa-merkezli bakış açısının yeni kavramlarla ifade edilmesidir.³²⁰ 1970'lerde yapısal uyum programları ile amaçlanan planlı, devlet öncülüğünde sanayileşmeden piyasa yanlısı, neoklasik, moneterist ve devlet faaliyetlerinin asgariye indiği ekonomik yapılanmaya geçiştir.³²¹ 1980 ve 1990'lar Dünya Bankası için söylem değişikliği yılları oldu. Banka bu dönemde yapısal uyum programları yerine iyi yönetim ilkesini benimserken, gerçekleşen gündemin ekonomiden politikaya genişlemesiydi.³²²

1980'lerin başlarından itibaren IMF ve Dünya Bankası'nın kredi isteyen ülkelere dayattığı yönetim, daha önce kapsamadığı alanları da kapsamaya başladı. Başlangıçta yerine getirilmesi istenen şartlar makroekonomi alanına ilişkin olup belirli ekonomik sektörleri kapsarken, 2000'lere doğru yönetim kavramı hukukun üstünlüğü, yargısal reformlar, yolsuzluk gibi çok daha geniş alanları kapsamaya başladı. Böylelikle ülke

³¹⁸ Ibid. ,s.38.

³¹⁹ Henk Overbeek, "Global Governance, Class, Hegemony: A Historical Materialist Perspective", *Working Papers Political Science*, No.2004/01, February, 2004, s.13-15.

³²⁰ Boas, op. cit., s.50.

³²¹ Ibid., s.60.

³²² Ibid., s.63.

içindeki politik hayatın büyük kısmı etkilenirken, bireyler, gruplar, kurumlar da yönetim kavramından etkilenmeye başladı.³²³

Küresel Yönetişim Komisyonu hazırladığı raporda küresel yönetişimi, kurumların ve bireylerin, özel ve kamunun ortak ilişkilerinin yönetim biçimi olarak görür. Küresel yönetişim ile farklı ve birbiriyle çatışan ilişkiler uzlaştırılır. Kavram kimi sorunlu noktalara sahiptir. Öncelikle güç ve dominantlık arası doğal bağı yok sayar. Somut tarihsel bağlamdan kopuktur, küresel yönetişimi tüm zamanların genel-geçer kavramı olarak görür. Overbeek kavramı potansiyel olarak dünyayı oluşturan bütün yapıları etkileyen, çeşitli sosyal değerlerin siyasi arenada otoriter olarak yayılması, ekonomik ve sosyal düzenleme biçimi olarak görür.³²⁴

Overbeek, küresel yönetişimi, küreselleşme çağında yönetim olarak tanımlar. Çok farklı şekillerde tanımlanan küreselleşme kısaca metalaşmadır. Nesnelere ve faaliyetlerin pazarda satılabilecek ürün ve hizmetlere dönüşümünü ifade eder. 1970'lerden beri artan, görülmemiş şekilde derinleşen metalaşmanın yansımaları şunlardır;

- Uluslararası ticaret ve finansın büyümesi
- Kapitalist ekonomilerde daha önceden ticarete konu olmayan alanların piyasaya açılması (ör: devlet varlıklarının özelleştirilmesi)
- Yeni politik-coğrafi alanların kapitalist dünya pazarına ve bu pazarın metalaşma ağına bağlanması (SSCB'nin dağılması ve Çin gibi ülkelerin planlı, sosyalist ekonomiden liberal ekonomiye geçmesi)

³²³ Ngaire Woods, Amrita Narlikar, "Governance and the Limits of Accountability: The WTO, the IMF, and the World Bank", *International Social Science Journal*, 53, 170, December 2001, s.570.

³²⁴ Overbeek, "Global Governance, Class, ... ", s.1-2.

- Piyasa güçlerinin insan faaliyetlerini ve insanın var oluşunu baskı altına alması (genetik mühendisliği ile genlere müdahale edilmesi, fikri mülkiyet hakları, geleneksel tıbbın ticari tıp tarafından baskılanması).³²⁵

Sermayenin sabit ve dolaşımda olan iki farklı yapısı dünya sistemini belirler; üretimde kullanılan sermaye, sabit sermaye olarak adlandırılırken, finans kapital ya da nakdi sermaye olarak adlandırılan sıcak para sürekli dolaşım halindedir. Sermayenin bu ayrımı sınıfları, çıkarları ve ortak deneyimleri şekillendirir. Belirli grupların çıkarları, sınıf mücadelesi ve devletin uyguladığı sermaye birikim rejimi bu farklılığın yansımasıdır.³²⁶

Sermayenin küresel yönetim biçimine karşı gelebilecek bütün yaklaşımlar gerçek dışı görüldü, neoliberal reformlar normalleştirildi. Küresel sistemin yeni yapısı ve neoliberal küresel yönetim, Cox tarafından, devletin uluslararasılaşması olarak kavramsallaştırıldı.³²⁷

Dünya genelinde ekonomi politikaları ve sosyal politikalar yatırımcıların baskınlığını yansıtır. OECD, IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar ve G-7 üyesi dominant devletler düzenleyici neoliberalizmi siyasi ve hukuki olarak yeniden üretir. Düzenleyici, izleyici ve politika yapıcı mekanizmalar ile düzenleyici neoliberalizm yasal güvence kazanır. Dünya ekonomisinin merkezindeki ülkelerde disiplin, gönüllülük şekline bürünür. Rekabetçi programlar ve önlemler, Avrupa Para Birliği istikrar paketleri veya Dünya Ticaret Örgütü serbestleşme rejimi altında uygulanır.³²⁸

³²⁵ Ibid., s.4.

³²⁶ Ibid., s.5.

³²⁷ Ibid., s.11.

³²⁸ Ibid., s.12.

8. Şartlılık İlkesi (Conditionality)

Dünya Bankası kredi verme süreci her zaman belirli koşullara bağlıydı. 1980'lerden itibaren yapısal uyum programları ile Banka'nın istediği koşulların kapsamı genişledi. Koşullar proje bazlı olmaktan çıkarak ödemeler dengesini ve ekonomik büyümeyi sağlayacak şekle büründü. Artık belirli bir sektör ya da alt sektörler yerine, ulusal boyutta, makroekonomik reformlar isteniyordu. Yapısal uyum programlarının altında yatan mantık, ekonomik liberalleşmenin kalkınma için gerekli olduğuydu.³²⁹ Yapısal uyum programları ise beraberinde kimi olumsuzları getirdi. Bu programların kimisi gereğinden fazla koşul içeriyordu (overload). Ortalama bir yapısal uyum programı 10-20 arasında şart içerirken, bazısında bu sayı 100'e kadar ulaşıyordu. Banka'nın ilgili bölümleri, kendi içsel önceliklerini yansıtan yeni şartlar ekliyordu. Haliyle istenilen şartların yerine getirilmesi zorlaşıyordu.³³⁰

IMF tarafından kredi isteyen ülkelere dayatılan şartlılık ilkesi (conditionality) gereği devletin ekonomideki rolünün değiştirilmesi hedeflenir. Bu ilkelerin detayları ülkeden ülkeye değişkenlik gösterir. Ulusal paranın devalüasyonu, piyasa temelli kur rejimi neredeyse her IMF programında sabit olarak bulunur. Devalüasyon, cari bütçe ve ticaret dengesinin sağlanması için hayati görülür. Enflasyonu önleyici, talep yönetimini düzenlemeye yönelik uyum programları hazırlanır. İstikrar ve uyum programlarının temelinde para arzını azaltan, maaş kısıntıları öngören hükümetin mali düzenlemeleri yer alır. Hükümet harcamaları kısmak için kamu kesiminde işten çıkarmalar olur. Ekonominin restorasyonu için fiyat kontrolleri, gıda, enerji ve eğitim gibi sosyal harcamalarda sübvansiyonlar kaldırılır. Rekabetçi piyasa koşulların sağlanması için gümrük tarifeleri düşürülür ya da kimi ürünlerde tamamen kaldırılır, kambiyo rejimi

³²⁹ Boas, op. cit., s.64.

³³⁰ Ibid. ,s.67.

liberalleştirilerek üzerindeki kontroller kaldırılır. İşler bir piyasa ekonomisinin sağlanması ve yolsuzlukların önlenmesi için kamu varlıkları özelleştirilir. Bu yolla özel sektörün üretimde etkinliğinin artacağı savunulur. Amaçlanan IMF ve Dünya Bankası programları eliyle devletin ekonomideki etkisinin denetim altına alınmasıdır.³³¹

Devletin özel sektör-işçi-işveren-sermaye arasındaki arabuluculuk rolü, IMF tarafından dayatılan istikrar ve uyum programları döneminde de devam eder. Bu aşamada devletin ağırlığı çalışanlar aleyhine sermaye tarafına yönelir. Özelleştirmeler ve piyasa odaklı politikalar aracılığıyla ekonomide devletin üretim süreci üzerindeki izleme ve bilgi edinmesi azalır.³³²

1980'lerden itibaren küresel ekonomi politiğin maddi yapısındaki değişimle birlikte gelişmekte olan uluslararası tarihsel bloğun temel fikirleri ve çıkarları doğrultusunda küresel ekonomi politik uluslararasılaştı ve liberalleşti. Buna paralel şekilde devlet kurumları düzenlendi ve devlet ulusaşırı bir hal aldı.³³³

Yeni düzende bankacılık kompleksleri olarak adlandırılabilen özel ve merkez bankalarının oluşturduğu ağ yapısı, diğer finansal kurumlar, politikada karar alıcıları etkileyebilecek güce sahip olan düşünce kuruluşları (think tank), kimi üniversiteler ve ekonomi-finans alanına dönük medya aygıtları önem kazandı. Yeni düzenin aygıtları olan üniversiteler ve medya, Gramsci'nin organik aydınlarına uygun şekilde aydınlar var olan kapitalist düzeni kavramsallaştırırken, yeni düzenin ideolojik düşünceleri yaygınlaştırdı. Pek çok organik aydın sistemle uyumlu şekilde bankacılık kompleksinin içinden, ulusaşırı finansal kurumlardan, IMF, Dünya Bankası, merkez bankaları, FED gibi kurumlar içinde yetişiyordu.³³⁴

³³¹ Thomas J.Biersteker, "Reducing the Role of the State in the Economy: A Conceptual Exploration of IMF and World Bank Prescriptions", *International Studies Quarterly*, Vol.34, No.4, December 1990, pp.484-486.

³³² Ibid.,s.487-488.

³³³ Gill, op. cit., s.261.

³³⁴ Ibid., s.266.

Uluslararasılaşma süreci 1945'ten 1970 ortalarına kadar sermayenin ABD'den Batı Avrupa'ya doğru hareketiydi. Özellikle 1980'lerden itibaren sermaye hareketleri tersine dönerek, Batı Avrupa ve Japonya'dan ABD'ye yöneldi.³³⁵

Böylece II. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan Bretton Woods Sistemi içinde yer alan, sermayenin kontrol edildiği düzenlenmiş liberalizmden (embedded liberalism); sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırıldığı ve sermayenin güç kazanarak yasal mevzuatı ve toplumsal yapıyı belirlediği disipline edici (disciplinary liberalism) döneme geçiş başladı. Küreselleşme olarak adlandırılan bu dönemde neoliberal politikalar evrensel nitelik kazandı ve toplumları dönüştürdü. IMF ve Dünya Bankası'na bu aşamada düşen rol, ABD hegemonyasının, herhangi savaş ya da sistemik kriz yaşanmadan devamının sağlanmasıydı. Bu amaçla sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi, kredi isteyen ülkelere dayatılan neoliberal reformların gerçekleştirilmesi ve uygun bir iş yapma ikliminin sağlanmasında IMF-Dünya Bankası denetleyici ve yönlendirici rol üstlendi.

C. NEOLİBERALİZMİN LABORATUVARI: ŞİLİ

1970'lerde dünya ekonomisinin yaşadığı yapısal sorunlar beraberinde siyasal hayatta da köklü değişimleri getirdi. Savaş sonrasında Keynesyen uzlaşmaya dayalı Fordist üretim biçimi yerini Post-Fordist ekonomik modele bırakırken, ülkeler neoliberal ilkeler doğrultusunda yapılanmaya başladı. Bu yapılanma sadece ekonomik anlamda değildi; eğitim, sağlık, alt yapı hizmetlerinden siyaset alanına kadar toplumun her katmanı yeni dönemde değişim geçirdi. Bu değişim neoliberal ilkeler doğrultusunda serbest piyasayı hedeflerken, devletin hayatın her alanından çekilmesi temel amaç haline aldı. Neoliberal

³³⁵ Ibid. ,s.259.

ilkeler doğrultusunda yönetici seçkinler eliyle tüm toplum yeniden yapılandırıldı. Bu yeniden yapılanma ülke bazında ilk olarak Şili’de görüldü. Şili’de yaşananlar ilerleyen yıllarda neoliberalizmin izleyeceği yol içinde ipuçları taşıyordu. Fakat neoliberalizmin ilk olarak uygulanması ve toplumsal yapıyı yeniden şekillendirmesi ABD/ New York’ta gerçekleşti. Burada tecrübe kazanan sermaye ve yönetici elitler daha sonra politikalarını önce Şili’de, ardından küresel düzeyde uygulamaya başladı.

1.Şili’den Önce New York

Sadece ekonominin değil, toplumun tamamının piyasa ekonomisi temelinde dönüştüğü neoliberal politikaların denemesi Şili’den önce ABD’de yapıldı. 1971’de Nixon’ın Anayasa Mahkemesi üyeliğine düşündüğü Lewis Powell, ABD Ticaret Odası’na mektup göndererek, ABD’nin serbest girişimciliğe karşı eleştirisinin sınırları aştığını belirtti. Bu duruma karşı iş dünyası bireysel mücadeleyi bırakmalı ve tüm kaynakları ile kolektif şekilde mücadele ederek bireylerin düşünce tarzı değiştirilmeliydi. Powell’a göre iş dünyasının kolektif tavrı ve araçların tek elde toplanması ile iş dünyasının hâkimiyet kazanması mümkündür.³³⁶

Bu amaçla neoliberal politikaların kitlelerce benimsenmesi ve dünya genelinde uygulanabilmesi için şirketlerin desteği ile Heritage Foundation, Hoover Enstitüsü, Center for the Study of American Business, American Enterprise Institute, National Bureau of Economic Research (NBER) gibi kitleleri yönlendiren, gerektiğinde akademik ve siyasi tartışmalar ile gündemi belirleyen düşünce kuruluşları oluşturuldu.³³⁷ Böylelikle iş dünyasının ‘mevzi savaşı’ ile hegemonyasını kurmasına yardımcı olacak organik

³³⁶ Harvey, op. cit., s.51.

³³⁷ Ibid., s.52.

aydınlar için zemin hazırlanırken, ortaya çıkacak yeni tarihsel bloğun da ideolojik temeli atıldı.

Powell'ın yapmaya çalıştığı devletin alanını genişletmek değil; iş dünyasının çıkarlarını savunacak şekilde devlet aygıtını şekillendirmektir. İş dünyası gerekli durumlarda, kendi çıkarına uygun düşecek şekilde, zor yoluyla ve kararlı şekilde devleti çıkarları doğrultusunda şekillendirmeliydi. 1970'lerin başında New York'un yaşadığı mali krizle iş dünyası bu fırsatı buldu. 1960'lardan itibaren kent, hızlı sanayisizleşme ile ekonomik tabanını kaybetti. Yaşanılan krize çare olarak federal ödeneklerin desteği ile kamusal istihdam ve kamunun yükümlülükleri arttı. Kısa süreliğine ekonomik sorunlara çözüm olan bu politika, 1970'lerin başında Nixon'ın kentsel krizlerin sona erdiğini belirterek fonları kesmesi ile son buldu. New York'un borçlarına ilave olarak, ekonomik krize paralel şekilde gelir-gider dengesi iyice bozuldu. Bankalar bir kurtarma planıyla kenti kurtarmaya hazırды fakat 1975'te Citibank'ın öncü olduğu bir grup yatırım bankası borcun vadesini uzatmayı kabul etmedi ve şehir teknik olarak iflas etti. İflas sonrası oluşturulan kurtarma planına göre şehir bütçesinin yönetimi için yeni kurumlar oluşturuldu ve şehrin vergi gelirleri üzerinde tahvil sahipleri öncelik hakkına sahip oldu. Bu kurumlar eliyle önce tahvil sahiplerinin alacakları ödenmeli, gelirlere artı kalan para temel hizmetler için harcanmalıydı.³³⁸

İlerleyen yıllarda IMF ve Dünya Bankası tarafından kredi isteyen ülkelere dayatılacak olan neoliberal politikaların temeli böyle oluşturuldu. Alacaklıların borçlarını tahsil etmesi öne çıkarken, temel insani ihtiyaçlar geriye itildi. Finans alanı, II. Dünya Savaşı ardından oluşturulan düzende dizginlenmişti ve üretici sermayeye bağlıydı fakat 1970'lerden itibaren finans alanı öne çıktı ve spekülasyon hareketleri önem kazandı. Yeni düzende önemli olan iş çevrelerinin çıkarlarıydı.

³³⁸ Ibid., s.52-53.

New York örneğinde belediye sendikaları pazarlık gücünü yitirdi, maaşlar donduruldu, kamuda işten çıkarmalar olurken, eğitim, sağlık, ulaşım gibi kamunun yaptığı sosyal harcamalarda bütçe kesintileri oldu. Belediye sendikalarının emeklilik fonları zorla şehir tahvillerine yatırıldı. İlerleyen dönemlerde yaygınlaşacak olan hizmetten yararlananın bedel ödemesini öngören kullanıcı bedelleri (user's fee) uygulamaları başlatıldı. Bu doğrultuda New York Üniversitesi'nde harç uygulaması başladı.³³⁹ Yeterli bütçe olmadığı için şehrin fiziki altyapısı çöktü. Çalışan kesimler haklarının çoğunu kaybetti ve işçiler dayatılan şartları kabul etmek zorunda kaldı. Ford'un Hazine Bakanı olan William Simon'un tavsiyesi ile merkezi hükümet New York'u kurtarmak için destek sağlamadı.³⁴⁰

Bu şartlara rağmen yatırım bankaları New York'u terk etmedi ve kendi çıkarları doğrultusunda iktidarı şekillendirdi. Hedeflenen uygun bir iş ortamı yaratmaktı. Bu amaçla şirketlerin sağlıklı şekilde işleyebilmesi için telekomünikasyon alanı gibi kimi alt yapı yatırımlarına öncelik verildi, büyük işletmelere vergi kolaylığı ve sübvansiyonlar sağlandı. Şehirde tüketim kültürünü destekleyici kültürel faaliyetler arttı ve ünlü 'I Love New York' logosu oluşturuldu. Yatırım bankaları, medya ve finans alanında yürüttükleri faaliyetler, kentsel dönüşüm projeleri ile şehrin ekonomisini yeniden oluşturdu. Yerel yönetimde demokratik katılım ve temsiliyet zayıfladı.³⁴¹

Neoliberal politikalar çerçevesi böylece çizildi. Finans kurumları ve alacaklılar öncelik hakkına kavuştu ama yurttaşların çıkarı ve refahı arka plana itildi. Hükümetlere düşen rol, sermaye için uygun bir iş ortamı sağlamaktı. 1970'lerde önce New York'ta ardından Şili'de denenen neoliberal bu model ilerleyen yıllarda küresel ölçekte uygulanmaya başlandı. İş dünyası tekil olarak çıkarı peşinde koşmayı bıraktı ve mücadelesini kolektif şekilde yürütecek ortak bir model geliştirdi. İş dünyası artık iş

³³⁹ Ibid., s.53.

³⁴⁰ Ibid., s.54-55.

³⁴¹ Ibid., s.55.

kanunu reformu, vergi düzenlemeleri gibi yasal düzenlemeler ile kazanımlarını korumak için ortak mücadele etmeye başladı.³⁴²

2. Pinochet Öncesi Şili

Şili'nin neoliberalizme giden süreçte yaşadığı kriz, dünya ekonomisinde görülen birikim krizinin uzantısıydı. II. Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisinde temel üretim biçimi olarak benimsenen ithal ikamesine dayalı üretim hem ekonomileri hem de toplumların sosyal yapılarını biçimlendirdi. Şili'de ise toprak sahibi geleneksel oligarşik sınıflar güçlerini kaybetti, devletin desteği ile sanayi burjuvazisi ve şehirli orta sınıf gelişti.³⁴³

Şili'de devlet aynı zamanda temel gıda maddelerine uyguladığı subvansiyonlar, maaş iyileştirmeleri ve refah devleti uygulamaları ile ekonomiye müdahalede bulundu.³⁴⁴ Eduardo Frei'nin başında olduğu Hristiyan Demokrat hükümet döneminde (1964-1970) devletin ekonomiye müdahalesi arttı. 1970'lere girilirken dünya ekonomisinin yaşadığı krizden Şili'de etkilendi. Bu dönemde Şili, ithal ikamesine dayalı sanayileşme anlayışını benimsemişti; sanayi üretiminde kullanılan girdileri ithal ederken, döviz kazanabilmek için hammadde ve tarımsal ürün ihraç ediyordu.³⁴⁵

1970 yılında Allende iktidara geldiğinde kapitalizm içinde devlet sosyalizmi anlayışını benimseyerek önemli alanlarda millileştirmelere başladı. Tam istihdam uygulaması ve ekonomide yeniden dağıtım uygulamaları nedeniyle ülke tamamen krize girdi. Sağın politik güçleri, yerel burjuvazi ve yabancı firmalar Allende'nin uyguladığı

³⁴² Ibid., s.56.

³⁴³ Marcus Taylor, "Success for Whom? An Historical-Materialist Critique of Neoliberalism in Chile", *Historical Materialism*, vol.10:2, 2002, s.47-48.

³⁴⁴ Ibid., s.48.

³⁴⁵ Ibid., s.49.

programı tehdit olarak gördü. Dolayısıyla hegemon olan sınıf ve hegemonyaya rıza gösteren sınıflar arasında uzlaşma bozulmaya başladı. Bozulan bu uzlaşmanın tekrardan sağlanması Pinochet darbesi ile ‘manevra savaşı’ yoluyla gerçekleşti.³⁴⁶

3. Neoliberalizme Hazırlık Süreci

Chicago Boys olarak bilinen, ABD’de Chicago Üniversitesi’nde eğitim görmüş neoliberal ekonomistlerin iki temel amacı vardı. Açıkça gözettilen ve teknik olan ilk amaç; devlet varlıklarının özelleştirilmesi ve ticaretin serbestleştirilerek sanayinin verimliliğinin artmasıydı. Açıkça dile getirilmeyen diğer amaç ise toplumsal güçler arasında iktidarın yeniden dağıtılarak toplumun dönüştürülmesiydi. Bu nedenle Chicago Boys ekonomistleri sadece teknokrat değil, aynı zamanda ulusun radikal olarak ideolojik ve maddi dönüşümünü gerçekleştirecek ‘devrimcilerdi’.³⁴⁷ Bu ekonomistlerin uyguladığı neoliberal projeler benzer planlamaya sahip olsa da uygulanmaları, ortaya çıkardığı kurumlar, sosyal etkileri ve diğer sonuçlar değişik biçimler aldı.³⁴⁸

Neoliberal projenin Şili’de uygulanması devlet ve sivil toplumun yeniden inşa edilerek Hayek’in öngördüğü piyasa toplumu tarzında gerçekleşti; güçlü kapitalist elit sınıf, devlet ve sivil toplum üzerinde hegemonyasını kurarken diğer yanda bireycilik, özelleştirme ve sivil toplumun serbest piyasa koşullarına bağlanması gerçekleşti.³⁴⁹

Şili aynı zamanda II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ekonomik düzende neoliberal düşüncenin ulusaşırı değişiminin ve devlet eliyle modernleşmeye, ithal

³⁴⁶ Ibid., s.50.

³⁴⁷ Timothy David Clark, “Rethinking Chile’s ‘Chicago Boys’: Neoliberal Technocrats or Revolutionary Vanguard? ”, Third World Quarterly, 2017, s.1.

³⁴⁸ Ibid., s.2.

³⁴⁹ Idem.

ikamesine dayalı büyüme modeline de karşıtlığın simgesi oldu.³⁵⁰ Latin Amerika üniversitelerindeki ekonomi eğitiminin modernleştirilmesi amacıyla 1950'lerden itibaren ABD tarafından sağlanan destekle pek çok Latin Amerikalı öğrenci ABD'de eğitim görmeye başladı. Amaçlanan kalkınma söylemi içindeki Marksist düşünceleri saf dışı bırakmaktı.³⁵¹ Walt Rostow'un geliştirdiği 'modernleşme paradigması' bu açıdan neoliberal düşünce için temel oldu.³⁵²

Birleşmiş Milletler Latin Amerika Komisyonu'nun (ECLA) merkezi 1948 yılında Şili'de kurulmuştu ve ECLA genel sekreterinin savunduğu ekonomik kalkınma modeli ithal ikamesine dayalı büyüme modeliydi. Bu model yeni sanayileşmekte olan ülkelerin kalkınmak için dünya pazarlarından görece çekilmesini ve bölgesel ekonomik işbirliğini öngörüyordu.³⁵³

ABD'nin Dört Nokta programı çerçevesince, 1956'da Chicago Üniversitesi ve Şili Santiago Katolik Üniversitesi arasında anlaşma imzalandı. Chicago Üniversitesi'nden ekonomistler Şili Projesi (Project Chile) kapsamında Şili'ye gelerek eğitim verdi. 1956-1964 arasında yaklaşık 30 Şilili ekonomist Chicago Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1964'te 'Şili Projesi' sona erdi fakat Chicago Üniversitesi Ekonomi Bölümü, AID, Ford ve Rockefeller Vakfı ve Şili Planlama Ofisi (ODEAPLAN) tarafından sağlanan fonlarla Şilili ekonomistler Chicago Üniversitesi'nde eğitim görmeye devam etti. 1960'lar boyunca Şilili Chicago Üniversitesi mezunları Latin Amerikalı öğrencilerin yaklaşık 1/3'ünü oluşturuyordu. Dünya sistemleri ve bağımlılık teorilerinin revaçta olduğu bu dönemde Şili özel öneme sahipti. Eğitim gören ekonomistler büyük şirketlerde ya da Katolik Üniversitesi'nde işe başladı. 1960'larda E.Frei başkanlığı ve

³⁵⁰ Philip Mirowski, Dieter Plehwe (ed.), **The Road from Mont Pelerin Pelerin - The Making of the Neoliberal Thought Collective**, Karin Fischer, "The Influence of Neoliberals in Chile – Before, During and After Pinochet", Harvard University Press, 2009, s.308.

³⁵¹ Ibid., s.308-309.

³⁵² Ibid., s.309.

³⁵³ Idem.

Hristiyan Demokrat Parti döneminde eğitim görmüş neoliberal ekonomistler merkez bankası, bütçe ajansı ve planlama ofisinde (ODEAPLAN) önemli görevler üstlenmeye başladı. Askeri darbenin ardından ODEAPLAN neoliberal politikaların yürütüldüğü bir üs halini alacaktı.³⁵⁴

Şilili ekonomistlerin ABD’de eğitim alarak ülkelerine dönmeleri ve neoliberal politikaları uygulamaları Gramşiyen pasif devrime uygundu. 1960’lardan başlayarak Şili’de çeşitli görevlerde bulunan neoliberal ekonomistler darbenin ilk yıllarında etkili değildi. Bu ekonomistlerin ve neoliberal politikaların etkili olması Milton Friedman’ın Pinotche’yi ziyaretinden sonra 1975’te başladı. Neoliberal politikaların etkinlik kazanarak toplumu dönüştürmesi ‘mevzi savaşı’ yöntemiyle aşamalı şekilde gerçekleşti.

Allende’nin 1964’te başkan olmaması için ülkede bulunan sağ kanat, Hristiyan Demokrat E.Frei’yi destekledi, aynı zamanda Katolik Üniversitesi içinde *gremialista hareketini* oluşturdu. Hareket, darbe yanlıları için buluşma yeri idi; kurucularından Katolik Üniversitesi’nde hukuk profesörü olan Sergio Guzman askeri darbenin entelektüel liderliğini yapacaktı.³⁵⁵

Büyük iş çevreleri ya Chicago Üniversitesi’nde eğitim görmüştü ya da burada eğitim gören ekonomistlerle yakın ilişkileri vardı. Bu güçlü gruplar özel sektörü kazanmak için Sanayiye Geliştirme Federasyonu’nu (SOFOFA) kurdu. Chicago’da doktora yapmış olan Agustin Edward, El Mercurio Gazetesi ile neoliberal politikaların kamoyunda tanınmasını sağladı. *Edward Grup* sadece medya sektöründe değil, kâğıt, paketleme, finans, madencilik, tüketim mallarının üretim sektöründe de faaliyetleri vardı. Agustin Edward aynı zamanda Şili’nin ilk neoliberal düşünce kuruluşu olan CESEC

³⁵⁴ Ibid., s.311.

³⁵⁵ Ibid., s.311-312.

(Center for Social and Economic Studies) kurdu ve o zaman iş çevrelerinde hala etkili olan karma ekonomi ilkelerine saldırıya girişti.³⁵⁶

Şili’de kurulan Edwards Group ülkedeki diğer iş çevrelerinden daha fazla politiki ve ABD ile oldukça yakındı. Sanayi dışında finans ve medya alanında faaliyetleri olan bu grup Şili’de neoliberal düşüncenin ilk ve en radikal destekçisi oldu. Grup kaynaklarını kullanarak Şili’de ilk neoliberal düşünce kuruluşu olan Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Merkezi’nin (the Center for Social and Economic Studies-CESEC) kurulmasını sağladı. Aynı zamanda ülkenin en etkili muhafazakâr günlük gazetesi olan El Mercurio’da ekonomi sayfaları Chicago Üniversitesi’nden davet edilen ekonomistler tarafından hazırlandı.³⁵⁷

Ortodoks neoliberal teknokratlar olarak Chicago Boys’un amacı devletin ekonomiden çekilmesi değil, devlet gücüyle devlet yapısının ve toplumun dönüştürülmesiydi. Deregülasyon ile devlet ve toplumun kurallardan arındırılması yerine düzenlemeler ve yeni kurallar ile ekonomik ve siyasal faaliyetlerin yönetilmesi amaçlanıyordu. Çalışma yasaları, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık reformları alanlarında hedeflenen değişiklikler Milton Friedman’ın ekonomi teorilerinden çok, Friedrich Hayek’in ‘Büyük Toplum’ olarak adlandırdığı sosyal teorilerine uygundu.³⁵⁸

Devletin neoliberal politikalar doğrultusunda güçlenmesi için uygulamaya konulan ODEAPLAN uygulamalarında Chicago Boys baskın rol oynadı. 1960-1973 dönemiyle kıyaslandığında askeri rejimin olduğu 1974-1989 arası dönemde hükümet harcamaları arttı. Bu harcamaların amacı devlet ve toplumun neoliberal politikalar doğrultusunda dönüştürülmesiydi.³⁵⁹ Gerçekleştirilen özelleştirmeler ve finansal

³⁵⁶ Ibid., s.313.

³⁵⁷ David Clark, “Rethinking Chile’s ...”, s.2-3.

³⁵⁸ Ibid., s.5.

³⁵⁹ Ibid., s.6.

reformlar ile Chicago Boys ile bağlantılı, sivil toplumda neoliberal politikaları destekleyen firmalar devlet varlıklarına sahip oldu.³⁶⁰

1970 öncesinde ekonomik elit parçalı bir yapıdaydı ve devlet aygıtı içinde sektörel temel ayrıcalıklarını savunuyordu. İş dünyasında, medyada, düşünce kuruluşlarında Chicago Boys etkisinin artmasıyla özel sektör dönüşerek tek bir topluluk olarak çıkarını savunmaya başladı.³⁶¹ 1990'larda artık Şili, Latin Amerika ülkeleri içinde en güçlü, organize, ideolojik olarak tutarlı kapitalist sınıfa sahipti.³⁶²

4. Neoliberal Uygulamalar

Şili'nin neoliberalleşmesi, bir toplumsal gücün, ülke dışından başka bir toplumsal güç (ABD) ile ittifak yaparak, ülke içinde kurulmuş olan toplumsal gücü devirmesiyle gerçekleşti. Şili'de çalışan kesimlerin kazanılmış haklarını yok eden sınıflar arası bu ittifak, Gill'in belirttiği uluslararası sınıf ittifakıdır. Şilili üst sınıfların, Amerikalı üst sınıfların ve ABD hükümetinin desteklediği askeri darbe ile Pinochet iktidarı başladı ve Şili'de yeni bir tarihsel blok kuruldu.³⁶³

Gramsci'nin ortak sağduyu olarak tanımladığı, benimsenen ortak anlayış ile halk kitleleri arasında siyasi rıza inşa edildi.³⁶⁴ Rızanın oluşumunda Gramsciyan anlamda genişletilmiş devlet etkili oldu.³⁶⁵ Rızanın oluşturulması sadece hegemonyanın zor aracı olan askeri darbe ile gerçekleşmedi; organik aydınlar olarak tanımlanan ABD'de eğitim görmüş iktisatçılar, medya ve kilise rızanın oluşumunda etkin rol oynadı.³⁶⁶

³⁶⁰ Idem.

³⁶¹ Ibid., s.8-9.

³⁶² Ibid., s.9.

³⁶³ Harvey, op. cit., s.47.

³⁶⁴ Ibid., s.47.

³⁶⁵ Stephen Gill, op.cit., s.42-43; Bates, "Gramsci and the Theory of Hegemony...", s.353.

³⁶⁶ Ibid., s.48.

Şili askeri darbeden önce de Chicagolu ekonomist T.Schultz tarafından laboratuvar olarak görülüyordu.³⁶⁷ Fakat Neoliberal para ve maliye uygulamaları ancak Chicago Boys grubunda da yer alan Sergio de Castro'nun maliye bakanı olması ve Nisan 1975'te M. Friedman'nın Şili'yi ziyareti ardından Pinochet'ye 'şok terapi' tavsiye eden mektubu ardından gerçekleşti.³⁶⁸

Darbeden iki yıl sonra, 1975'te Chicago Üniversitesi'nde eğitim görmüş, neoliberal düşünceye sahip ekonomistler Şili yönetiminde önemli yerlere geldi ve küresel rekabet sağlayabilmek adına gümrük tarifelerini kaldırarak, ithal ikamesine dayalı ekonomik model yerine ihracata dayalı ekonomiyi tercih ettiler. Ekonominin yeniden organize edilmesi aynı zamanda sermaye, devlet, iş gücünün de yeniden organizasyonunu beraberinde getirdi. Yeni düzeni kalıcı hale getirmek için son aşamada neoliberal ekonomi ilkeleriyle uyumlu yeni anayasa hazırlandı.³⁶⁹

Neoliberalizmin, Şili'yi bir çalışma sahası olarak kullanarak, dünyada uygulanmasında teorinin ardında yatan bilimsel ve teknokratik bilgi etkili oldu. Cox'un belirttiği gibi amaçsal ve bir grubun çıkarına dayalı olan teorileri toplumsal bağlamından bağımsız düşünmek hatalıdır. Chicago Boys eliyle neoliberalizmin uygulanışı da değerlerden bağımsız bir teorinin uygulanışı değildi. Bu açıdan neoliberalizm sadece ekonomiyi değil aynı zamanda toplumların sosyal yapısını da yeniden biçimlendirdi.³⁷⁰

Pinochet darbesi başlangıçta neoliberal karaktere sahip değildi, Allende iktidarına karşı olan toplumun birçok kesimi darbeyi destekledi.³⁷¹ 1975-1978 arası dönem

³⁶⁷ Philip Mirowski, Dieter Plehwe (edt.), **The Road from Mont Pèlerin Pèlerin - The Making of the Neoliberal Thought Collective**, "The Influence of Neoliberals in Chile – Before, During and After Pinochet", Harvard University Press, 2009, s.305.

³⁶⁸ Ian Coelho, de Souza Almeida, "The 'Chicago Boys' Intellectual Transfer: A Gramscian Interpretation", Anais do XLIV Encontro Nacional de Economia [Proceedings of the 44th Brazilian Economics Meeting], ANPEC, 2018 [Brazilian Association of Graduate Programs in economics].
<https://EconPapers.repec.org/RePEc:anp:en2016:16>, s.8.

³⁶⁹ Karin Fischer "The Influence of Neoliberals..." s.306.

³⁷⁰ Ibid. ,s.307.

³⁷¹ Ibid. ,s.317.

neoliberal ekonomistlerin etkinliğini arttırdığı dönem oldu. Darbe sonrası makroekonomik politikada istikrar sağlanamadı, fiyatların serbest bırakılmasına rağmen yüksek enflasyon devam etti. Bu durum ise Şili'ye yurtdışından sermaye girişini engelledi. İç talebin ve kamu harcamalarının azalmasına bağlı olarak fiyatlar düşüşe geçti. Bakır ihracatının azalması ve artan petrol fiyatları nedeniyle dış ticaret açığı arttı.

1974'te Friedman'nın Pinochet'yi ziyareti, 1975'te ekonominin hala resesyonda olması ve Pinochet'nin çevresindeki neoliberal düşünürlerin etkisini arttırmasıyla neoliberal dönüşüm için gerekli koşullar yaratılmış oldu.³⁷² Devam eden ekonomik kriz Şili'yi yabancı yatırımlara bağımlı hale getirdi. Askeri rejimin insan hakları ihlalleri nedeniyle Paris Kulübü gibi çok uluslu kreditorler Şili'ye yatırıma karşıydı. Bu noktada devreye Chicago'da eğitim görmüş, ekonomi alanında görevleri olan akademisyenler girdi ve entelektüel aracılık yürüterek hükümet ile IMF arasında arabuluculuk yaptı.³⁷³

Şili aslında 1974'te IMF ile stand-by anlaşması imzaladı fakat IMF'nin istediği şartların çok az kısmını yerine getirdi. IMF, enflasyonla daha sıkı mücadele, fiyat istikrarı ve dış bütçe dengesi istiyordu. Pinochet'nin şok tedaviye ve moneterizme dayalı ekonomi politikası izlemesiyle IMF ile daha iyi ilişkiler kurulurken, rejimin insan hakları ihlalleri nedeniyle dışarıdan borç bulma sorunu da aşılmış oldu. Pinochet'nin radikal şok tedavi yöntemini uygulamaya koymasıyla ODEAPLAN (Planlama Ofisi) neoliberal politikaların yürütüldüğü merkez haline geldi.³⁷⁴

İlk neoliberal şok tedavi paketinde serbest ticaret rejimi, finansal faaliyetlerin deregülasyonu, devletin elinde bulunan kârlı ve geleneksel kuruluşların özelleştirilmesi vardı. Dış krediye ulaşım imkânının artmasıyla özelleştirmelerin getirdiği, pezonun aşırı değerlenmesine bağlı artan ithalat, ithalat rekabeti nedeniyle sanayisizleşme ve hızla artan

³⁷² Ibid. ,s.319.

³⁷³ Ibid. ,s.320.

³⁷⁴ Ibid. ,s.320-321.

işsizliğin etkileri gizlendi.1976'dan başlayarak ekonomik iyileşme başladı. Neoliberal ekonomistlere göre başarının ardında yatan neoliberal ekonomi politikaların uygulama konulmasıydı. Fakat asıl neden Şili'nin ihraç ettiği bakırın uluslararası piyasada yükselen fiyatı ve artan ihracatın ödemeler dengesini düzeltmişti.³⁷⁵

1979-1981 dönemi neoliberal ekonomi politikalarında ikinci aşamayı oluşturdu. *Yedi Modernleşme* olarak adlandırılan bu dönemde neoliberal düzenlemeler toplumsal hayatın tamamını kapsar hale geldi. 1978'de Pinochet temel ekonomik yeniden yapılanmanın tamamlandığını duyurdu ve yeni reform paketi açıkladı. Yeni anayasanın hazırlanması, iş hayatının, eğitim ve sağlık hizmetlerinin kurumsal reformu, bölgesel âdemi merkezîyet, tarım ve adalet reformu yeni paketin içindeydi. Ülkenin toplumsal yapısını deney sahası olarak kullanan neoliberaler, marjinal fayda ve rasyonel tercih politikaları doğrultusunda Şili'yi şekillendirmeye başladı. Bu programda Guzman ve *gremialista* hareketinin imzası vardı.³⁷⁶

1982'den itibaren Şili ekonomisi yeni bir krize girdi. Krizin etkisiyle Pinochet ekonomi politikalarını değiştirirken rejimin iç yapısında da değişiklik yaptı.³⁷⁷ Gramşiyen anlamda gerçekleşen hegemon gücün ekonomik yeterliliğini kaybetmesi sonucu tarihsel blokta meydana gelen değişimdi. Bu dönemde görülen ekonomik krizin altında yatan, Şili'de uygulanan neoliberal ve dünya ekonomisinde görülen değişimlerdi. Bakır fiyatlarının düşmesi Şili'nin en büyük ihracat gelirini olumsuz etkilerken, kontrolsüz finansal liberalleşme ülkeyi sermaye çıkışına karşı korunmasız hale getirdi. Şirketlerin artan borcu en çok bankacılık sektörünü etkiledi; ülkenin en büyük iki bankası kamulaştırılırken bu dönemde özel sektörün borcu devlete aktarıldı.³⁷⁸

³⁷⁵ Ibid. ,s.312.

³⁷⁶ Ibid. ,s.324.

³⁷⁷ Ibid. ,s.329.

³⁷⁸ Idem.

Şili 1982’de IMF, 1983’te uluslararası kreditorler ile görüşmelere başladı. Görüşmelere başlanmasında uluslararası kreditorlerin alacaklarını güvence altına almak istemeleri etkili oldu. Şili’nin uluslararası kreditorlerle görüşerek borçlarını yapılandırdığı *ihtilaf yerine görüşme politikası* (negotiations instead of confrontation), borca karşılık teminat (debt swap), ve yapısal uyum programları ilerleyen yıllarda Meksika, Venezuela, Arjantin ve Brezilya için de örnek oluşturdu. Pinochet rejiminin üst düzey bankacılık görevlisi olan ve 1983-1988 arasında Şili adına uluslararası kreditorler görüşmeler yürüten Hernan Somerville Şili’nin borç yapılandırma planlarını Brady Planı’nın taslağı olarak adlandırdı. Dolayısıyla Şili neoliberal politikaların uygulamaya konulduğu ve etkilerinin gözlemlendiği laboratuvarı.³⁷⁹ Ekonomik krizin etkileri geçtikten sonra, kriz zamanı kamulaştırılan özel sektöre ait varlıklar tekrar özelleştirildi ve bunlara ilave olarak devlete ait çelik, şeker, kimya, havacılık, enerji ve telekomünikasyon alanında yeni özelleştirmeler başladı. Kriz döneminde görülen kamulaştırmaların neoliberal ekonomik modeli kurtarmak için olduğu böylece açığa çıktı.³⁸⁰

Askeri rejimin ardından seçimlerin yapılarak demokratik düzene geçilmesiyle neoliberallerin çok büyük kısmı devletteki görevleri terk ederken, ekonomik kariyerleri şirketlerde ve sivil toplumda önemli görevler üstlenmeleriyle devam etti. Üniversiteler, medya, uluslararası danışmanlık şirketleri, düşünce kuruluşları devlet görevinden ayrılan neoliberal ekonomistler için yeni iş sahaları oldu. Böylece neoliberallerin askeri darbe ardından mevzi savaşı ile kurdukları hegemonya farklı kurumlar aracılığıyla yenilenerik devam etti.³⁸¹

Şili’nin neoliberal ekonomi politikalar doğrultusunda yeniden şekillendirilmesi, neoliberalizmin düz bir çizgi izlemediğinin de göstergesidir. Şili’de neoliberalizm, dönemin koşullarını etkilediği kadar aynı koşullardan da etkilendi. 1950 ortasından

³⁷⁹ Ibid. ,s.331-332.

³⁸⁰ Ibid. ,s.333.

³⁸¹ Ibid. ,s.336.

1960'ların sonuna kadar olan dönem Şili'de neoliberalizmin yeşermeye başladığı, erken neoliberalizm olarak tanımlanan dönemdir. Bu dönemde neoliberal düşüncenin temel amacı sosyalist düşünceler ve ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeliyle mücadele idi. Üniversitelerde, düşünce kuruluşlarında ve medyada organize neoliberaler hegemonya tesis etmeye uğraşıyordu.³⁸²

1973-1975 arası neoliberal uygulamaların başladığı dönem oldu. Bu dönemde planlı ekonomi ve ekonomiye devlet müdahalesini düşüncesi bastırılırken askeri yönetim desteğiyle neoliberal düşünceye karşıt muhaliflerin geri püskürtüldü (rollback). 1975'ten itibaren neoliberalizm için yayılma (rollout) dönemi başladı. Chicago Üniversitesi'nde eğitim görmüş ekonomistler bu dönemde devlet yönetiminde aktif rol almaya başladı.³⁸³

1975-1978 aşırı neoliberal (ultraorthodox) uygulamaların başladığı dönem oldu. Ekonominin temel yapısı değiştirildi, serbest ticaret rejimi, finansal deregülasyonlar yapıldı. 1978-1981 arası neoliberalizmin Şili'de derinlik kazandığı dönem oldu. 1981-1983 arasında ekonomik krizin etkisiyle neoliberal uygulamalarda yavaşlama olsa da 1983-1990 neoliberalizmin Şili'de tekrar canlandığı yıllardı.³⁸⁴

Pinochet dönemi ardından gelen Aylwin (1990-1994), Frei (1994-1999) ve Lagos (2000-2005) dönemleri teknokratik yönetimlere sahip oldu. Bu dönemlerde Pinochet döneminde kurulan neoliberal düzenin tekrardan inşa edildiği ve neoliberal projeden sapmaların olmadığı, dolayısıyla hegemon düzenin sürekli kendini yenilediği dönemler oldu.³⁸⁵

Şili'de sol ve sosyalist ekonomik model Pinochet'nin askeri darbesi ile tasfiye edildi ve ülkede aşamalı olarak neoliberal politikalar hayat buldu. Neoliberal fikirlerin iktidara gelişi başlangıçta, Gramşiyen manevra savaşı kavramına uygun düşecek şekilde

³⁸² Ibid. ,s.337.

³⁸³ Ibid. ,s.337.

³⁸⁴ Ibid. ,s.337-338.

³⁸⁵ Taylor, "Succes for Whom?..." ,s.57.

zor yoluyla gerçekleşirken; kurulu düzen, pasif devrim şeklinde, Chicago niversitesi'nde eğitim görmüş elitler aracılığıyla tepeden değiştirildi. 1975'ten itibaren ise mevzi savaşı kavramına uygun şekilde, neoliberal ekonomi-politikalar toplumda yönetici elitler tarafından yerleştirilerek yayıldı. Uygulanan politikalar sadece ekonomik yapıyı değil aynı zamandan eğitimden sağlığa toplumun tüm alanını neoliberal ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandırdı. IMF ve Dünya Bankası yapılanları yakından izliyor ve gerekli yönlendirmeleri yapıyordu. Dolayısıyla her iki kurumun değişen görevleri şili ile somutlaşmış oldu.

Uygulanan politikalar 1982'de ağır bir ekonomik krize neden oldu. IMF, şili'nin ekonomik krizi atlatması için değil şili'nin borçlu olduğu uluslararası kreditörlerin borcunu sorunsuz şekilde tahsil edebilmesi için çaba gösterdi. Yeni dönemde ülkelerin refahı ya da krizleri atlatması önemli değildi.

Sonuç olarak şili rneği IMF-Dünya Bankası'nın değişen rolünün somut rneği oldu. şili'de askeri darbe ardından neoliberal yapının inşası ve ekonomik-siyasi krizler ilerleyen yıllarda başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelerde yaşanacaklarında habercisi oldu. Neoliberal dönemde IMF-Dünya Bankası'nın rolü artık krizleri önlemek, ekonomik krize giren ülkeye yardımcı olmak ve toplumsal refahı sağlamak değildi. Ülkelerin dünya ekonomisine eklenmesini sağlayacak neoliberal reformları ne ölçüde gerçekleştiği IMF-Dünya Bankası tarafından yakından izlenirken, gerekli hallerde her iki kurum müdahalede bulundu. IMF-Dünya Bankası'nın rolü artık alacaklı tarafın -ülkeye yatırım yapan yabancı sermaye ya da kredi veren taraf- çıkarının korunması, ekonomik krizin sermayenin çıkarları doğrultusunda ynetilmesiydi.

şili rneği neoliberal uygulamaların ilk rneği ve ilk başarısızlığı olurken, neoliberal politikalar dünya genelinde uygulanmaya devam etti. 1970'ler ve 1980'ler boyunca şili'de deneyim kazanan neoliberal politikalar 1997 Asya Krizi ardından Doğu ve Güneydoğu Asya'da uygulamaya konuldu.

IV. KÜRESELLEŞMENİN KRİZLERİ-DÜNYA BANKASI VE IMF'İN ETKİLERİ

Tezin bu bölümü IMF ve Dünya Bankası programlarının etkilerini iki alt başlık halinde ele almaktadır. 1997 Asya Krizi alt başlığı, Doğu ve Güneydoğu Asya'da 1997'de başlayan ve domino etkisi göstererek Rusya, Türkiye, Arjantin, Brezilya ve ardından ABD'yi etkileyen krizde IMF ve Dünya Bankası'nın rolünü ABD hegemonyası bağlamında değerlendirmektedir. Krizin çıkmasında ülkelerin uyguladığı hatalı ekonomik politikalar olmakla birlikte, ABD'nin hegemonik çıkarları doğrultusunda IMF ve Dünya Bankası kullanması da krizi tetikleyen unsurdu. Dolayısıyla yaşanan kriz hegemon gücün geçirdiği ekonomik ve finansal değişim de bir uzantısıydı.

'IMF ve Dünya Bankası'nın Vitrin Ülkesi: Türkiye' alt başlığı, Türkiye'nin her iki kurumla olan ilişkilerini ve küresel ekonomideki dönüşümle birlikte geçirdiği değişimi tarihsel bir süreçte ele almaktadır. Her iki kurum politikalarının Türkiye'de yarattığı ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümlerle birlikte, IMF programlarının ardı ardına krizleri nasıl tetiklediği de incelenmektedir.

A.1997 ASYA KRİZİ

1997 Asya Krizi genellikle, bölge devletlerinin makroekonomik görünümünün ve yatırımcıların piyasa beklentilerinin kötüleşmesiyle, ulusal ve uluslararası yatırımcıların borsada yaptığı panik satışla açıklanır. IMF ve uluslararası finans

kurumlarının izlediği hatalı politikalar yatırımcıların yaşadığı paniği sadece arttırmıştır.³⁸⁶

Düzenleyici kuralların yetersizliği ve kamu-özel sektör arasındaki yakın bağlar krizi derinleştirirken, şirketlerden kaynaklı sorunlar, finansal nitelikler ve uluslararası dinamikler Asya Krizi'nin yapısını birlikte belirledi. Devletin özel şirketleri yüksek ekonomik büyüme için zorlaması, özel girişimin yaptığı projelere verilen devlet garantisi, doğrudan sübvansiyonlar, ayrıcalıklı sektör ve firmaların doğrudan kredilerle desteklenmesi, özel sektörün üretim, plan ve stratejilerinin risk ve maliyetleri gözardı eden yatırımları ve kronik bütçe açıkları Asya Krizi'nin altında yatan faktörlerdir.³⁸⁷ Dolayısıyla krizin nedenleri olarak; politik belirsizlikler, bölge devletlerinin yapısal reformlar konusunda isteksizliği, sıcak paranın bölgeden çıkışı bölge ülkelerinin paralarının çöküşünü ve yatırımcı paniğini beraberinde getirmesi gösterilir.³⁸⁸

Bölge devletlerinin neredeyse tamamında görülen siyasi istikrarsızlık ve belirsizlikler, finans sektöründe bilançoların iyi olmamasıyla birleşince krize giden süreç hızlandı. Tayland'da kabine değişimleri ardından gelen hükümetin çökmesi, Malezya başbakanının uluslararası yatırımcılar hakkındaki söylemleri, Endonezya'da artan siyasi gerilim, başkan Suharto'nun sağlığına ilişkin spekülasyonlar, Güney Kore'de başkanlık seçimi için girilen siyasi kampanya bölge genelinde görülen ekonomik krizin alt yapısını oluştururken aynı zamanda yatırımcıların kaçışını hızlandırdı.³⁸⁹ Kriz boyunca devletlerin izlediği politikalara ilişkin yatırımcıların güvensizliği, politik belirsizliklerin

³⁸⁶ Giancarlo Corsetti, Paolo Pesenti, Nouriel Roubini, "What Caused The Asian Currency and Financial Crisis? Part I: A Macroeconomic Overview", *NBER Working Paper Series*, NBER Working Paper No. 6833, December 1998, s.1; Aşırı borç, artan risk ve yatırımcıların kaçışı üzerine 'Minsky Anı' teorisini temel alan bir analiz: Philip Arentis, Murray Glickman, "Financial Crisis in Southeast Asia: Dispelling Illusion the Minskyan Way", *Cambridge Journal of Economics*, 26, 237-260, 2002.

³⁸⁷ Ibid. ,s.1-2; Bölge devletlerinin aşırı borçluluğu üzerine: Gabriel Palma, "Three and Half Cycles of 'Mania, Panic, and [asymmetric] Crash': East Asia and Latin America Compared", *Cambridge Journal of Economics*, 22, 789-808, 1998.

³⁸⁸ Ibid. ,s.5-6.

³⁸⁹ Ibid. ,s.23.

devam etmesi ve hükümetlerin IMF ile anlaşma imzalamasına rağmen bu programları uygulamakta isteksiz oluşu krizi derinleştirdi.³⁹⁰

Sadece Doğu ve Güney Doğu Asya değil, aynı zamanda Latin Amerika ve Orta Avrupa'da bankacılık ve finans sektörünün özelleştirilmesi krizi hem derinleştirdi hem de krizin küreselleşmesine de neden oldu. Bankacılık sektörünün yurt dışından aldığı kredileri ulusal ekonomilere akıtması, bu fonların dağıtımında sektörel ve kurumsal risklerin gözetilmemesi, finans sektörünün şaibeli yapılanması ve dağıtılan kredilerin kayırılan sektör ve firmalara gitmesi kriz zamanı ekonominin yıkımını beraberinde getirdi.³⁹¹

Kur krizinden en çok etkilenen ülkeler aynı zamanda yurt dışından en çok borçlanmış olan Filipinler, Tayland ve Malezya gibi ülkelerdi.³⁹² Tayland yurtdışından aldığı kredileri inşaat sektöründe kullanırken³⁹³, Kore verimsiz ve yüksek borçlu aile işletmelerini (chaebol) finanse etmek için kullandı.³⁹⁴

Tayland, Malezya, Endonezya ve Filipinler'de merkez bankaları ulusal paraların değer kaybetmesini önlemek için parasal sıkılaştırma izleyemedi. Faiz oranlarının artırılarak, parasal sıkılaştırma izlenmesi halinde ekonomik durgunluğun ve iflasların artacağı endişesi merkez bankaların hareket etmesini engellerken, yabancı yatırımcıların kaybolan güveni devalüasyonları arttırdı.³⁹⁵

Bu tezlerin ortak noktası 1997 Asya Krizi öncesinde ABD'nin yaşadığı ekonomik ve politik değişimle birlikte IMF ve Dünya Bankası'nın yeniden yapılanmasını gözden kaçırmalarıdır. Her iki tez hatalı olmamakla birlikte eksik ve tek taraflıdır. Bu nedenle

³⁹⁰ Ibid. ,s.23-24.

³⁹¹ Ibid. ,s.24-25,28.

³⁹² Ibid. ,s.26.

³⁹³ Giancarlo Corsetti, Paolo Pesenti, Nouriel Roubini, "What Caused the Asian Currency and Financial Crisis? Part II: The Policy Debate", *NBER Working Paper Series*, NBER Working Paper No. 6834 , December 1998, s.4.

³⁹⁴ Ibid. ,s.6.

³⁹⁵ Ibid. ,s.9.

Volcker Şoku ardından gelen finansal hareketlerin önemini ve etkilerini kavramakta yetersiz kalır. Sermaye hareketlerinin serbestliğinin yarattığı etkiden, IMF'nin yeni dönemde kendine biçilen rolden bağımsız değerlendirmeler, ekonomi politik değişimi yakalayamaz ve yaşanan krizi sadece ekonomiye indirger. Bu nedenle 1997 Asya Krizi'nin yeterince anlaşılabilmesi için 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında ABD ve dünya siyasetinin geçirdiği dönüşüm ele alınmalıdır.

1.Kriz Öncesi Doğu ve Güney Doğu Asya

Doğu ve Güney Doğu Asya'da yeni büyüme merkezleri olan Çin, Güney Kore, Tayvan'nın ortak noktası; benzer kalkınma modelini takip etmeleri ve 1970'lerde başlayan yeni uluslararası rejimde hayatta kalabilmeleriydi. Bu ülkeler ABD pazarına ulaşarak New York'tan sıcak para ve Japonya'dan üretken sermaye çekebildi.³⁹⁶

1990-1994 arasında gelişmekte olan ekonomilere yılda yaklaşık 120 milyar dolar sermaye girdi. Bu rakam 1995'te 190 milyar dolara, 1996'da 240 milyar dolara ulaştı. Asya'ya sermaye akışı ise bu süreçte 40 milyar dolardan 110 milyar dolara yükseldi. Bölgede özellikle Almanya ve Fransa kökenli bankalar etkili olurken, bankalar arası borçlar hisse senedi yatırımlarına göre daha yaygındı. 1997'de Asya Krizi başladığında bölge borçlarının yarısından fazlası Japon bankalarındaydı.³⁹⁷

1980'lerin başında, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda dışında kalan bölge, dünya üretiminin yaklaşık %20'sini oluşturuyordu ve 1990'ların ortasında satın alma gücü paritesi bakımından dünya GSHS'nin yaklaşık çeyreğini oluşturuyordu. Trendin devam etmesi halinde, yaklaşık 2005 yılında bölge, dünya üretiminin 1/3'ünü tek başına

³⁹⁶ Gowan, op. cit., s.51.

³⁹⁷ Leo Panitch, Sam Gindin, **Küresel Kapitalizmin Oluşturulması – Amerikan İmparatorluğunun Siyasal İktisadı** (çev. Ümit Şenesen), Yordam Kitap, Ankara, 2019, s.254.

üretiyor olacaktı. Bu denkleme Japonya'yı kattığımızda yaklaşık 500 yıldır ilk kez güç, Atlantik'ten tekrar Asya'ya kaymış olacaktı.³⁹⁸ Bu trendi tersine çeviren, bölge ülkelerini ekonomik, sosyal ve ekolojik olarak etkileyen 1997 Asya Krizi oldu. Krizin etkileri sadece Doğu Asya ve Güneydoğu Asya bölgesiyle sınırlı kalmayarak önce Rusya'ya ardından Türkiye, Arjantin, Meksika ve ABD'ye yayıldı.

2.ABD Finans Sistemi ve Etkileri

ABD finans sisteminin parçalanmış yapısı da dünya genelindeki finans ve bankacılık hareketlerini etkiledi. ABD'de oluşturulan yatırım fonları şirketlere bankalardan borç almak yerine alternatif oluştururken, aynı zaman fonlar yatırımcılara banka faizlerinden daha yüksek getiri sağlıyordu. Amerikalı çalışanların ve diğer sınıfların tasarrufları piyasalardaki fiyat hareketlerine bağlı hale geldi. Yatırım bankaları ve ticari bankalar arasında farkın kalkmasıyla bankalar kendi yatırım fonlarını oluşturdu. Bu fonların borsalarda işlem görür hale gelmesi beraberinde büyüklüklerini arttırdı. Geliştirilen mortgage, türev araçlar, tezgâh üstü piyasalar (OTC- Over the Counter) gibi nispeten düzenlenmemiş piyasalara sahip menkul kıymetler artan finansallaşmanın işaretiydi. Hedge fon adı verilen piyasalar ile ülkelerin sermaye piyasaları ve bankacılık sistemleri finansal krizlere açık hale geldi. Bu menkul kıymetlerin dünyaya yayılmasıyla ABD kökenli finans kurumlarının etkisi arttı ve ABD hükümetleri, ülkeleri sermaye hareketlerini daha çok serbestleştirmeye zorladı.³⁹⁹

Bu noktada akla gelen soru, krizlere rağmen neden artan finansallaşmanın kontrolsüz biçimde devam edebildiğidir. ABD eski Hazine Bakanı Robert Rubin'nin

³⁹⁸ Gowan, op. cit., s.52.

³⁹⁹ Ibid. ,s.52-55.

kariyeri borsalarda işlem yaparak geçmiş ve Goldman Sachs'tan ayrılarak bakanlık görevini üstlenmişti. FED Başkanı Alan Greenspan'da benzer kariyere sahiptir. FED Yönetim Kurulu üyeliği-Washington-sermaye piyasalarından oluşan döngüsel hareket yönetici elitin kariyerini oluşturur. Dolayısıyla resmi görev üstlenenler aynı zamanda spekülasyon hareketlere dayalı finansal sermayenin çıkarını yansıtır. ABD'de seçim kampanyası için adayların şirketlerden aldıkları bağışlar meselenin diğer yanını oluşturur. Çalışanların tasarruflarını, maaşlarını ve emeklilik ödemelerini finansal sisteme getirmeleri var olan finansal piyasaları genişletir.⁴⁰⁰

3.1990'larda ABD'de Değişen Ekonomi

DWSR'nin oluşturulmasından yaklaşık 20 yıl sonra 1993'te göreve başlayan Clinton döneminde ABD'de ekonomi iyi değildi. GSYH 1970 yılıyla aynı seviyedeydi ve 1970'lerde olmayan yeni ekonomik sorunlar vardı. Sorunların temeli ABD'nin ödemeler dengesi idi. 1970'lerde bütçe açıklarının kaynağı, Vietnam Savaşı ve Batı Avrupa'ya akan ABD sermayesi gibi yapısal olmayan nedenlerdi fakat 1990'larda bütçe açıklarının kaynağı yapısal bir hal aldı.⁴⁰¹

ABD o dönemde sadece gelişmiş diğer ülkelerin siyasi rekabetiyle mücadele etmiyordu. Soğuk Savaş döneminde hinterlandı olarak gördüğü Doğu Avrupa, Doğu Asya ve Güneydoğu Asya üzerinde ekonomik çıkarlarının güvencesi olan politik üstünlüğünü yeni dönemde kaybederken, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle dış tehdit tehlikesi üzerlerinden kalkan ülkelere karşı, ABD'nin Soğuk Savaş diplomasisinin etkinliği yok oluyordu.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Ibid. ,s.55-56.

⁴⁰¹ Ibid. ,s.68-70.

⁴⁰² Ibid. ,s.82.

Reagan ve Bush dönemlerindeki finansal serbestlik Clinton yönetiminde daha da arttı. Bu dönemde ABD, IMF'yi kullanarak sermaye hareketlerinin, ülkelere girip-çıkan fonların tamamen serbest olması gerektiğini ülkelere dayattı. IMF-Dünya Bankası'nın 1997 Hong Kong toplantısında, IMF'nin kuruluş anlaşmasında değişiklik yaparak bu yönde köklü adım attı. Aynı yıl Dünya Ticaret Örgütü eliyle küresel finansal hareketler tamamen serbestleştirildi. OECD bünyesinde yapılan değişiklik ile sermaye hareketleri üzerindeki denetimler kaldırılırken, OECD üyeliği için finans alanında liberalleşme zorunlu oldu.⁴⁰³

ABD yönetimi küresel sermaye hareketlerinin serbestleşmesi için sert bir tutum izledi. Tayland, Endonezya ve diğer Doğu-Güneydoğu Asya gibi kimi ülkelerin/bölgelerin finansal hizmetler alanını serbestleştirmesini, aksi takdirde Dünya Ticaret Örgütü'nden çekilerek kendi liberal finansal hizmetler piyasasını oluşturacağı tehdidinde bulundu.⁴⁰⁴

ABD 1980'lerden itibaren Güneydoğu Asya'yı finansal deregülasyonlara zorlamaya başladı. Güney Kore, OECD'ye katılarak sermaye hareketleri üzerindeki kontrolleri kaldırdı, yabancıların şirketlerde sahip olacağı hisse tavanını önce azalttı sonra tamamen kaldırdı. Böylece Güney Kore piyasaları yabancılara açıldı. 1996'dan başlayarak Tayland, Endonezya, Malezya benzer finansal liberalleşme politikaları izledi fakat ABD'nin istediği gibi finansal piyasalarını tamamen serbestleştirmede. ABD kökenli büyük fonlar bu ülkelere serbestçe girip çıkamıyordu ve ülkelerin ulusal fonlarıyla eşit haklara da sahip değildi. ABD, Tayland ve Endonezya'nın finansal sektörleri tamamen liberalleştirmesini aksi halde tüm Dünya Ticaret Örgütü mekanizmasını bloke edeceğini duyurdu. 1997 baharında Batı Avrupa hükümetleri adına İngiltere devreye girerek, ABD'nin şartlarını yumuşatması için arabuluculuk rolü üstlendi

⁴⁰³ Ibid. ,s.85.

⁴⁰⁴ Ibid. ,s.88.

fakat ABD'yi ikna edemedi. Clinton yönetimi için bu ülkeler ve sermaye piyasalarındaki finansal deregülasyon kilit rol oynuyordu.⁴⁰⁵

1997'de Asya ekonomilerinin durumu böyleydi. Pazarlık masasına yeni bir aktör olarak ABD'li hedge fonlar geldi ve Tayland piyasalarını sarsmaya başladı. ABD'nin isteği niceliksel bir kazanç değil ekonomik sistemin dönüşümüyle beraber organik, uzun süreli, niteliksel kazançtı. Bu kazancı sağlayabilmek için 'küreselleşme' argümanını kullandı. Buna göre, Asya piyasalarının liberalleşmesi sadece ABD'nin isteği değildi ve deregülasyonlar sadece ABD'nin çıkarını yansıtmıyordu. Küreselleşme sonucu değişen ekonomik sistemin getirdiği ve tüm ülkelerin bundan kazançlı çıktığı yeni sisteme tüm ekonomiler uyum sağlamalıydı.⁴⁰⁶

1990'ların başlangıcında ABD Hazinesi, doların Japon Yeni'ne karşı değerini düşük tuttu. 1995'te Hazine Müsteşarı Larry Summers'ın göreve başlamasıyla ABD bu politikasından vazgeçti. Politika değişimin anlamı Doğu Asya ülkelerinin üzerine oluşan ihracat baskısı ve ABD'den bölgeye akan sıcak paraydı. Bu dönemde ABD'de düşen faiz oranlarıyla birlikte daha fazla getiri arayan fonlar, Doğu Asya'ya akmaya başladı. 1996'da Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland'a sıcak para girişi %43 arttı. Bu anlamda 1997 Asya Krizi'nin ön koşulu doların hareketi ve bölgede artan finansal serbestleşmeydi. Finansal krizi başlatacak olan hedge fonlardı.⁴⁰⁷

Hedge fonların hareketleri DWSR'ne uygun olarak 1970'lerden itibaren artmaya başladı. Başlangıçta döviz kurlarında sert iniş-çıkışlara karşı sigorta amacıyla kullanılan bu fonlar daha sonradan spekülasyon amaçlı para kazanmanın birer aracı haline geldi. 1990'larda yaşanan pek çok büyük kur krizinde bu fonlar vardı. 1990 İtalyan

⁴⁰⁵ Ibid. ,s.88-89.

⁴⁰⁶ Ibid. ,s.89-90.

⁴⁰⁷ Ibid. ,s.92-93.

Lireti,1992 İngiliz Poundu,1993 Fransız Frankı, 1994 Meksika Pezosu krizlerinin arkasında ABD kökenli büyük kaynaklara sahip birkaç hedge fon bulunuyordu.⁴⁰⁸

IMF'ye göre fonlardan kat kat büyük olan piyasalar manipüle edilemeyecek şekilde işliyordu. Gerçekleşen fiyat hareketleri yatırımcıların davranışları sonucu olan, doğal, ekonominin dinamiklerinden kaynaklanan değişimlerdi. Fakat kaldıraçlı işlem yapan bu fonlar gerek ulaşabildikleri sermaye kaynakları gerekse kullandıkları işlem kaldıraçları nedeniyle ciddi tehlike yaratıyordu. IMF bu tür fonların 20 kat kaldıraç kullanmasını tavsiye ediyordu. Ünlü fon yöneticisi George Soros 50 kat kaldıraçla işlem yaparken, LTCM gibi büyük fonlar 250 kat kaldıraç kullanabiliyordu. Bir kaç büyük fon birlikte çalıştığında ekonomik büyüklükleri ve yaratacakları etki inanılmaz boyutlara ulaşırken, toplayabildikleri fonlar orta büyüklükte bir OECD ülkesi olan Avustralya'nın gayri safi milli gelirini aşıyordu. Asya Krizi'nde hedge fonların ilk saldırısı, finansal yapısı bölge ülkeleri içinde en liberal olan ve emlak sektöründe balon olan Tayland'da oldu. 1997 Mayıs ayında başlayan spekülasyon hareketlerinden 1 ay sonra ABD Başkanı Clinton Tayland ve Endonezya'nın finans sektörünü ABD'li yatırımcılara tamamen açmasına dönük kampanya başlattı.⁴⁰⁹

Malezya Başbakanı Mahatir fonların yaptığı spekülasyon saldırıya şiddetli tepki gösterdi fakat ana akım Anglo-Amerikan medyaya göre bu başbakanın paranoyak düşüncesi idi. IMF yöneticileri arasında da daha önce görülmedik şekilde hedge fonların yaptıkları hareketler sorgulanmaya başlandı. Doğu ve Güneydoğu Asya hükümetlerinin baskısıyla IMF Genel Müdürü Camdessus, fonların hareketlerini incelemek için araştırma başlattı. İnceleme için ana akım Amerikalı ekonomistler seçildi. Bu ekonomistlerin hazırladığı rapora Camdessus katılırken, diğer IMF yöneticileri katılmadı, onlara göre rapor yetersizdi ve hedge fonların rolünü hafife alıyordu. Rapora katılmayan üyeler

⁴⁰⁸ Ibid. ,s.95-96.

⁴⁰⁹ Ibid., s.96-99.

Camdessus'un bu görüşünü IMF'nin 1998 Washington Konferansı'nda kamuoyuna duyurmasını istedi.⁴¹⁰

1997 Asya Krizi Temmuz 1997'de Tayland'da ortaya çıktı ve ardından Endonezya ekonomisini etkiledi. Krizin, bölgenin en büyük ekonomilerinden olan Güney Kore'yi de etkilemesiyle bölgesel bir hal aldı.⁴¹¹ Krizin etkisiyle Avrupa ve Japon bankaları, Kore bankalarının kısa vadeli borçlarını yenilemeyi durdurunca Tayland'da başlayan kriz Güney Kore'ye sıçramış oldu. OECD'nin en yeni üyelerinden ve dünyanın en büyük 11. ekonomisi olan Güney Kore'nin krize girmesi aynı zamanda küresel finans sistemi için tehditti.⁴¹² Finansal hareketlerin serbestliğinin yaratacağı sorunlar⁴¹³ krizle birlikte bir kez daha gözler önüne serilirken, ilerleyen yıllarda Türkiye, Rusya ve Latin Amerika'da yaşanacak ekonomik krizler için ipucu taşıyordu.

Hedge fonların ve yatırım fonlarının ülke paralarına yaptığı saldırı etkisini ilk Tayland Bahtı'nda, ardından Endonezya Rupisi'nde gösterdi. Ekonomik büyüme döneminde bölge ülkelerin akan fonların ellerindeki varlıkları satarak (ellerinde olmayan varlıkları da açığa satarak) ülkeden çıkışıyla birlikte ülkelerin ulusal paraları çöktü. Bu çöküşün başlangıçta iki büyük etkisi oldu. Yerel bankalar, Batılı kurumlardan borç alamadığı için dolar yükümlülüklerini yerine getiremediler ve ulusal paraların devalüe olmasıyla dolar yükümlülükleri arttı. Bu duruma paralel olarak yerel bankalar, sanayi şirketlerin faaliyetlerini finanse etmek için istediği kredileri vermedi ve şirketler iflas riskiyle karşı karşıya kaldı.⁴¹⁴

Ekonomilerini piyasa dinamikleri doğrultusunda şekillendirerek, finansal piyasalarını serbestleştiren bölge ekonomileri en büyük yıkıma uğrarken, sermaye

⁴¹⁰ Ibid., s.99.

⁴¹¹ Ibid., s.103.

⁴¹² Panitch, Gindin, op. cit., s.257.

⁴¹³ 1996'da Tayland'ın net özel sermaye girişi, GSYH'nin yaklaşık %10'ı iken, 1997'de net çıkış yaklaşık %11'di. (Panitch, Gindin, op. cit., s. 255).

⁴¹⁴ Idem.

kontrollerinin devam ettiği Çin, Tayvan, Vietnam ve Hindistan yabancı fonların manipülatif etkilerinden korundu.⁴¹⁵

Bölge devletlerinin izlediği yanlış makroekonomik politikalara eşlik eden yabancı fonların kur saldırısıyla kriz çıktı. Fakat gerekli önlemlerin alınması halinde nispeten daha az hasarla atlatılabilecekken, Anglo-Amerikan liderlerinin söylemleri ve izlediği politikalar, Batı medyasının propoganda faaliyetleri yürüterek Asya tipi büyüme modelinin başarısızlığını vurgulamaları ve Anglo-Sakson kapitalizmi yüceltmeleri krizin hem yayılmasını hem etkilerini arttırdı. Wall Street'in finansal gücü ve Washington'nun siyasi irade ve becerisi bu aşamada belirleyici oldu. ABD'de beklenti Doğu Asya'dan kriz nedeniyle çıkacak fonların ABD'ye gelerek ABD'de kredi maliyetlerini düşürmesi, borsanın yükselmesi ve iç tüketimin artmasıydı. Fakat sonuç Robert Rubin, Larry Summer ve Alan Greenspan'nın beklentileri gibi olmadı.⁴¹⁶

ABD Hazinesi ve maliyesinin yanılmasında en önemli etken, dünya ekonomisinin 1970'lerden beri artan eklemelenmesiydi. Bu eklemelenme, teknolojik atılım ve serbest piyasaların yaygınlığı dünyanın bir noktasında çıkacak krizi kısa sürede küresel hale getirecekti. 1997 Asya Krizi, ulusal ekonomilerin kırılmalıklarının nasıl bir küresel etki yaratacağı konusunda en sert örnek oldu.

Asya Krizi'ne paralel şekilde emtia fiyatlarının düşüşü, Doğu Asya'da krizden etkilenen devletlerin bölgedeki diğer devletlerden yardım istemesi, ABD'nin krizi kendisi için fırsat olarak görerek IMF'nin müdahalesini engellemesi krizi ağırlaştırıcı unsurlar oldu. Tayland'ın IMF delegasyonun gelmesine dönük çağrılarına ABD, finans piyasalarının daha fazla liberalleşmesi gerektiği koşulunu sundu.⁴¹⁷

⁴¹⁵ Ibid. ,s.104.

⁴¹⁶ Ibid. ,s.105.

⁴¹⁷ Ibid. ,s.104-105.

Bu aşamada bölgenin en büyük ekonomilerinden olan Japonya ikileme düştü. Bölge ülkelerinden gelen yardım çağrılarına cevap vererek ABD hegemonyası ve ABD çıkarları ile ters düşecek ya da ABD'nin isteği doğrultusunda müdahalede bulunmayacaktı. Japonya tarafından Asya Para Fonu (Asian Monetary Fund) kullanılarak Tayland ekonomisini kurtarma girişimi ABD'nin müdahalesiyle sonuçsuz kaldı. ABD Hazinesi'ne göre bu plan sadece kötü bir fikir değil, aynı zamanda bölgedeki ABD çıkarlarına dönük tehditti.⁴¹⁸

Bu şartlar altında IMF, Kasım 1997'de Endonezya ekonomisini kurtarma paketini açıkladı ve paketin bölgedeki finansal çöküşü engelleyeceğini ilan etti. Fakat kurtarma paketinin ilan edildiği sıralarda Güney Kore ve Japonya finansal panikten etkilenirken, kriz küresel bir hal alıyordu. Güney Kore ekonomisi, Tayland, Endonezya ve Malezya ekonomilerinin toplamından daha büyüktü. Kasım ve aralık ayında Güney Kore ekonomisi krize girdi, Endonezya ve Tayland'ı kurtarmaya dönük paketler de işlevsiz hale geldi. Yaşanılan güven bunalımı, piyasalardaki paniğin yayılması Doğu Asya krizini Rusya, Latin Amerika ve Batı'nın finansal merkezlerine taşıyarak küresel hale getirdi. Bu aşamada ABD Hazinesi ve merkez bankası kritik bir rol oynayarak IMF'nin Güney Kore'yi kurtarmasını engelledi. Onlara göre IMF artık 50 yıldır yürüttüğü şekilde işleri halletmemeli, 21. Yüzyılın gereklerine uyarak yeni yöntemler benimsemeliydi. Kore, bu yeni politikaların uygulanacağı ilk yer olacaktı. Kurtarma planı ne yatırımcı güvenini yeniden tesis etmeye ne de ekonominin temel işletmelerini hareket ettirmeye dönüktü.⁴¹⁹

İki hafta kadar süren görüşmelerden sonra IMF ile Güney Kore arasında anlaşma imzalandı. ABD Merkez Bankası başkanı Alan Greenspan'a göre Asya Krizi, devlet tarafından yönetilen büyük miktardaki yatırımlara artık özel sektörün katılımını sağlayacaktı. Bu söylem Kore tarzı kapitalizm yerine Batı tarzı neoliberal piyasa

⁴¹⁸ Ibid. ,s.106.

⁴¹⁹ Ibid. ,s. 107-108.

kapitalizmine geçişi ifade ediyordu. ABD ve IMF tarafından hazırlanan Kore ekonomisini kurtarmaya d6nük ‘21. Yüzyıl krizine uygun 21. Yüzyıl ç6zümü’ ABD Hazine Müsteşi Larry Summer tarafından detaylandırıldı. IMF tarafından daha kolay şartlarla müzakere edilen paketi ABD Hazinesi engelliyordu. Kore’nin sadece ekonomisini değil, toplumsal hayatını da değiştirecek olan ve ABD tarafından hazırlanan/dayatılan kurtarma paketi iki temele dayanıyordu. Uluslararası finansal sisteminin ve borç verenlerin çıkarlarının korunması planın ilk aşamasıydı. Kore’nin ekonomik yönetimi ve toplumsal dönüşümü planın diğer aşamasını oluşturuyordu. Kore tipi Asya Kalkınma Modeli yıkılırken, Kore kapitalizminin kurumları yeniden düzenlendi ve sistemli bir şekilde liberalleştirildi. *Chaebols* adı verilen, devlet planlaması ile tek bir ailenin belirli sektörlerde faaliyet yürüttüğü işletmeler Batılı tarzda kapitalist işletmelere dönüştü. Bu işletmeler için kısa vadeli karlar, hisse halka arzları ve yatırımcılar önemli hale geldi. Bankalardan alınan borçların azalması ve değişen sahiplik yapısı şirketleri sermaye piyasalarına bağımlı hale getirdi.⁴²⁰

IMF ve Güney Kore arasında imzalanan paketin yarattığı olumlu hava sadece bir gün sürdü. Detayların kamuoyuna duyurulmasıyla uluslararası yatırımcıların Kore’den çıkışı hızlandı ve ülkenin ulusal parası Won %15’in üzerinde değer kaybetti. Bu düşüşün sebebi, IMF paketinin Kore’nin kısa vadeli borç çevrimini düzeltmemesiydi. ABD Hazinesi ise oluşan panik ortamını beklediğini ve kısa vadede güvenin düzelmesinin beklenmediğini belirtti. ABD Hazine müsteşi Rubin, yeni dönemde IMF’nin rolünü belirleyen açıklamalar yaptı. Rubin’e göre kurtarma paketinin imzalandığının duyurulması eskiden ekonomideki ödeme güçlüklerinin üstesinden gelirken, planın uygulamaya konması daha sonraki aşamayı oluşturuyordu. Yeni dönemde ekonomik istikrar ancak kurtarma paketindeki ilk şartların yerine getirilmesi ve Kore ekonomisinin dönüşümü ardından gerçekleşecekti. Dolayısıyla Rubin’e göre IMF programı ve

⁴²⁰ Ibid. ,s.108-111.

uygulanması krizden çıkış için hayati önemdeydi. Eğer Kore, IMF'den daha fazla borç isteyecekse önce reformlarını yerine getirmeliydi.⁴²¹

Bu noktada Asya Krizi'ni kontrol çıkaran Kore ve Endonezya'daki gelişmeler oldu. Kore, IMF ile yürüttüğü müzakerelerden çekilerek özel sektöre olan borçlarını ödemeyeceğine ilişkin söylentiler ve Endonezya Rupisi'nin IMF-Kore anlaşmasının hemen ardından bir günde %11 hafta boyunca %22 düşüşü Asya Krizi'ne ilişkin korkuları Wall Street ve Londra'ya taşıdı. Kriz artık küresel finans sistemine sıçramıştı. Asya Krizi'nin küresel yayılma riski ABD Hazinesi'nin panikleyerek '21.yüzyıl çözümü'nden vazgeçmesine neden olurken, IMF, Kore'ye yeni bir mali yardım paketini değerlendirmeye aldı. IMF yetkilileri, Kore hükümetinin talebinine cevap verdiklerini belirtiyordu fakat Kore'nin IMF'den herhangi bir talebi olmamıştı. Gerçekte olan ABD'nin IMF yardım paketlerini engellemeye son vermesiydi.⁴²²

Krizin ardından piyasa fiyatları dolar bazında oldukça düşmüş olan Kore ve diğer bölge ülkelerinin şirketleri Batı sermayesi tarafından oldukça ucuza satın alındı. Şirket satın almalarında ABD'nin yanı sıra İngiltere, Almanya ve Hollanda'da oldukça geniş yer kaplarken, bankacılık ve finans satın almaların yoğunlaştığı sektörler oldu.⁴²³ IMF ile imzalanan niyet mektubunda aynı zamanda banka özelleştirmelerine yardımcı olması için dışarıdan uzman zorunluluğu vardı. Gerekli mevzuatın hazırlanmasında ve satın alma-birleşme konularında danışmanlık işini ABD'li firmalar yürütürken, Goldman Sachs, J.P.Morgan, Lehman Brothers, Merrill Lynch ve Morgan Stanley gibi yatırım bankaları önemli konumdaydı.⁴²⁴

ABD'nin büyük yatırım bankaları Rubin ve Summers tarafından yönlendirilmekten rahatsızlık duydu. Rahatsızlığın nedeni basitti: Rubin'in sert tavrı

⁴²¹ Ibid. ,s.112.

⁴²² Ibid. ,s.112-113.

⁴²³ Ibid. ,s.115.

⁴²⁴ Panitch, Gindin, op. cit., s.260.

uluslararası finans sisteminin merkezinde panik yaratırken, Endonezya'daki kriz Wall Street'teki kimi spekülörü iflas noktasına getirmişti.⁴²⁵

Krizi tetikleyen unsurlardan biri olarak gösterilen sermaye hareketleri bugün ile paralellik göstermektedir. 1997 öncesinde, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere 6 yılda 6 kat artan sermaye hareketi gözleniyordu. Yerel para birimlerinin hızlı ve sert düşüşü ardından yabancı sermayenin ülkeyi terk etmesi ile krizin etkileri derinleşti. 1997 Krizi sırasında uluslararası finansal yapının tekrardan düzenlenmesine dönük talepler vardı. Fakat gerek ABD hazinesi gerekse IMF tarafından reform talepleri kabul edilmedi. Örnek olarak, Arjantin krizi ardından IMF tarafından tavsiye edilen 'Uluslararası İflas Prosedürü' ve OECD tarafından önerilen 'banka hesaplarının gizliliğinin kısıtlanması anlaşması' ABD tarafından veto edildi. Hindistan ve Çin, sıkı maliye ve para politikaları ile piyasalar üzerindeki devlet denetimi nedeniyle 1997 Asya Krizi'nden neredeyse etkilenmedi.⁴²⁶

Asya Krizi'nin bir sonucu olarak IMF, Körfez ülkelerine, devlete ait varlıkları özelleştirerek, menkul kıymetler borsasında yabancı yatırımcıya açma çağrısında bulundu.⁴²⁷ Böylelikle kapitalist sistemde atıl duran para sisteme dâhil oldu.

1980 askeri darbesi ardından Türkiye'de nasıl sermaye sınıfı kazançlı çıkmışsa, 1997 Asya Krizinin'den de Güney Kore'nin sermaye sınıfı kazançlı çıktı. *Chaebollar* üzerinde devletin yönetim ve yönlendirmesi sona ererken, sermaye sınıfı hem yurtdışında ucuz krediye ulaşabildi hem de radikal işçi hareketleri bastırıldı ve grevler sona erdirildi.⁴²⁸

⁴²⁵ Idem.

⁴²⁶ Joseph Stiglitz, "The Asian Crisis 10 Years Later", The Guardian, Yayın tarihi: 02/07/2007, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2007/jul/02/theasiancrisis10yearslat> (erişim tarihi 11/01/2018).

⁴²⁷ Adam Hanieh, op.cit., s.236.

⁴²⁸ Panitch, Gindin, op. cit., s. 257-258.

Asya Krizi'nde IMF gerekli krediyi vermek için Tayland'a 70, Güney Kore'ye 90, Endonezya'ya 140 yapısal uyum koşulu dayattı. IMF ile imzalanan niyet mektubunda aynı zamanda banka özelleştirmelerine yardımcı olması için dışarıdan uzman zorunluluğu vardı. Gerekli mevzuatın hazırlanmasında ve satın alma-birleşme konularında danışmanlık işini ABD'li firmalar yürütürken, Goldman Sachs, J.P.Morgan, Lehman Brothers, Merrill Lynch ve Morgan Stanley gibi yatırım bankaları önemli konumdaydı. IMF'nin ABD'den ek paket almasında ve bu paketin ABD Kongresi tarafından onaylanmasında, krizin küresel bir hal alarak ABD'nin ihracat kaybına uğrayacağı endişesi vardı.⁴²⁹

Asya Krizi ardından yapılanlar kadar yapılmayanlar da hem ABD hegemonyasının hem de küresel kapitalizmin geleceği için önemliydi. Krizin ardından gelişmekte olan ülkelerin sermaye hareketlerini kısıtlayıcı kurallar koymamaları ve finansal serbestleşmede tersine dönüş yaşanmaması küresel kapitalizmin geleceği için hayatiydi.⁴³⁰

Küresel olarak finansın yayılımı, küresel emek işbölümünde üretimin mekândan bağımsız ağ yapısı ve tüm bu yapı içinde ABD ekonomisinin merkezi konumu küreselleşmenin belirleyicisi oldu. Küresel Güney'da 1970'lerin sonu ile başlayan finansallaşma ve finansal serbestlik, bu ülkelere sermaye çıkışını da kolaylaştırdı. Merkez Bankası rezervlerinin önem kazanması beraberinde Merkez Bankaları'nın güvenli liman olarak ABD Hazine tahvilleri almasını getirdi. Sonuç olarak finansal serbestlik piyasaları sermaye hareketlerine açtı fakat beraberinde finansal krizleri getirdi. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu krizlerden korunmak amacıyla ABD tahvillerine yönelmeleri ABD'ye doğru sermaye akımı başlattı.⁴³¹

⁴²⁹ Ibid., s.260 ve 264.

⁴³⁰ Ibid., s.278.

⁴³¹ Ibid., s. 281, 283.

Sonuç olarak yaşanan kriz, izlenen kötü ekonomik politikaların ve sermaye hareketlerinin sonucuydu. Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri üzerinde ABD'nin ekonomik hegemonyasını tekrardan kurmak istemesi ve bu nedenle IMF'nin bölgedeki krize geç müdahalesi krizi derinleştiren faktör oldu. Krizin ülke bazından çıkarak önce bölgesel, ardından küresel bir hal alması neoliberallerin ekonomik büyüme için sıklıkla savundukları sermaye hareketleri serbestliğinin ne kadar yıkıcı olabileceğinin göstergesi oldu. Krizin bir diğer etkisi de Kore gibi geleneksel, büyük aile işletmelerine dayalı ekonomik yapıların tasfiyesiydi. Ulusal pek çok şirket ABD'li şirketler eliyle yürütülen aracılık faaliyetleri neticesinde çoğunluğu Avrupa merkezli çokuluslu şirketlere satıldı. Böylece Doğu ve Güneydoğu Asya, IMF-Dünya Bankası'nın belirlediği planlar doğrultusunda neoliberal dünya ekonomisine eklemlendi.

B. IMF VE DÜNYA BANKASI'NIN VİTRİN ÜLKESİ: TÜRKİYE

Türkiye ile IMF-Dünya Bankası ilişkileri, dünya ekonomisinde görülen değişimlerin yansımasıdır. Savaş sonrası kurulan, ABD hegemonyasını yansıtan Bretton Woods sistemine Türkiye'nin ulusal parasını devalüe ederek katılması, ilerleyen yıllarda da ilişkilerin nasıl olacağına ipucuydu. Başlangıçtan itibaren Türkiye için IMF-Dünya Bankası tarafından çizilen yol bir çevre ülke olarak Batı'ya eklemlenmesi, bu eklemlenmeyi de sanayileşme yerine hammadde ve tarımsal ürün üreterek gerçekleştirmesiydi. İki savaş arasında dünyada yaşanan gelişmelerin etkisiyle kapalı bir ekonomik model izleyen, II. Dünya Savaşı sonrasında liberal bir çizgiye dönen Türkiye ekonomisi, 1950'li yılların ortalarından itibaren yaşadığı ekonomik krizlerle tekrardan kapalı bir ekonomik modele yöneldi. 1960 yılından itibaren dünyada kalkınma iktisadının ağırlık kazanmasıyla Türkiye de IMF-Dünya Bankası desteği ile ithal ikameci sanayileşme modeli izlemeye başladı.

İthal ikameci sanayileşmeye dayalı ekonomik modelinin 1974'ten itibaren derin bir krize girmesi beraberinde 1980 Askeri Darbesine kadar götürecektir siyasi istikrarsızlık dönemi yarattı. Türkiye'nin ekonomik şartları ile uyumsuz bu model, 24 Ocak 1980 Kararları ve ardından gelen 12 Eylül 1980 Darbesi ardından yerini Türkiye'nin liberal dünya ekonomisine eklenmesine dayalı yeni bir ekonomik modele bıraktı.⁴³² Bu yeni ekonomik model, Türkiye'nin özellikle finans ve bankacılık sistemini 1990'a kadar dönüştürürken, 1990'larda ve 2000 yılı başında görülecek iki ekonomik krizde önünü açtı.

IMF eliyle Türkiye'ye dayatılan serbest piyasa ekonomisi gerekli kurumlar ve yasal mevzuat hazırlanmadan uygulamaya konuldu. Gramşiyen pasif devrim kavramına karşılık gelen bu değişim beraberinde belli aralıklarla ortaya çıkacak ekonomik krizleri ve bu krizlerin tetiklediği siyasi krizleri yarattı. İthal ikamesine dayalı sanayileşme modelinin 1980'de tamamen iflas etmesinin ardından, 1994 Krizi de IMF programlarının bir diğer iflası oldu. 1998'de IMF ile Türkiye arasında imzalanan ve 2008'de sona ermesi öngörülen Yakın İzleme Anlaşması ve bu anlaşmada uygulamaya konulan 'kur çıpası modeli' 2000 ve 2001 yılında çok derin iki ekonomik ve siyasi krize neden oldu. 2001 Krizi, Türkiye'de o güne kadar uygulanmakta olan IMF programlarının toplamının bir bileşkesiydi ve dolayısıyla neoliberal modelin de iflası anlamına geliyordu. Fakat yaşanan bu krizler Türkiye'de büyük sermayenin ve kapitalist modelin yenilenmesini sağladı; ülkeye yabancı sermaye girişi artarken yerli sermaye uluslararası ve ulusaşırı sermayeye eklemlendi. 2001 Krizi ardından 2002'de AKP'nin tek başına iktidara gelmesiyle birlikte IMF-Dünya Bankası ve Türkiye ilişkileri yeni bir evreye geçti. 1990'lı yıllarda koalisyon hükümetleri döneminde IMF-Dünya Bankası tarafından istenen fakat

⁴³² İthal ikameci sanayileşme modelinin detaylı bir analizi ve bu modelin Türkiye'de neden krize neden olduğu, 1979 krizinin toplumda ve ekonomide yarattığı dönüşüm üzerine: Melda Yaman Öztürk, **Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi**, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2008.

gerçekleştirilemeyen özelleştirmeler ve ekonomik deregülasyonlar AKP döneminde yapıldı. Şili'ye benzer şekilde Türkiye'nin de tüm toplumsal yapısı IMF-Dünya Bankası politikaları doğrultusunda şekillendi.

1. Türkiye ve IMF-Dünya Bankası İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye, 7 Eylül 1946'da açıklanarak, 9 Eylül 1946'da yürürlüğe giren 7 Eylül Devalüasyonu⁴³³ ile Batı'nın siyasi, ekonomik ve askeri sistemine eklemlendi.⁴³⁴ Bu devalüasyonun ardından 2008 yılına kadar geçen zamanda, IMF ile imzalanan 20 stand-by anlaşması Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal yapısını belirledi.⁴³⁵

1947 yılında IMF'ye katılmakla Türkiye, tüm sektörlerin ve öncelikli olarak sanayinin geliştiği kalkınma modeli yerine serbest pazar koşulların getirdiği uzmanlaşmaya dayalı sanayileşme izlemeye başladı. Bunun sonucunda özel girişimin önem kazandığı, tarım, ulaştırma ve enerji sektörlerinin öne çıktığı sanayileşme süreci başladı.⁴³⁶

Türkiye'nin IMF'ye katılarak Batı'nın daha doğrusu ABD'nin savaş sonrası belirlediği ekonomik sisteme dâhil olması ve Marshall Planı'ndan yararlanması ülke içinde uygulanacak olan ekonomi politikalarını da belirledi. Bu çerçevede Türkiye'nin sınai kalkınma için hazırladığı II. Sanayi Planı (1947-1951)'na Marshall Planı'ndan mali ve siyasi destek bulamadı. Marshall Planı'ndan faydalanacak ülkelerin şartlarını

⁴³³ Türkiye, IMF'ye katılabilmek için Türk Lirası'nın değerini yeniden tespit etmeliydi; aksi halde, liranın değerinin belirlenmesi IMF'ye bırakılıyordu. Bu nedenle 1 dolar = 1 TL olan kur devalüe edilerek 1 dolar = 2,80 TL'ye düşürüldü. (Nazif Ekzen, **Türkiye Kısa İktisat Tarihi - 1946'da 2008'e İliştirilmiş Ekonomi IMF-Dünya Bankası Düzeninde 62 Yıl**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 9.)

⁴³⁴ Ekzen, op. cit. s.2; Türkiye, IMF ve Dünya Bankası'na 19 Şubat 1947'de katıldı. (Yasin Çoban, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, İkinci Sayfa, 2007, s.251.).

⁴³⁵ Ekzen, op. cit., s.3.

⁴³⁶ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, İstanbul, İmge Kitabevi, 2006, s.97-98.

inceleyerek değerlendiren komisyonların hazırladığı Thornburg Raporu ve Baker Raporu neticesinde Türkiye'nin talepleri reddedildi. Thornburg raporu, I. Sanayi Planı ile kurulmuş olan bütün sanayi işletmelerinin kapatılmasını önerip, Türkiye'nin sanayileşme hamlelerine şiddetle karşı çıkıyordu. Baker Raporu varolan sanayi işletmelerinin kapatılması yerine özelleştirilmesini, kalkınmada ağırlığın tarım ve hammadde üretimine verilmesini, devletçiliğin tasfiye edilerek özel sektöre tüm iş kollarının açılmasını ve yabancı sermayenin serbestçe girebilmesi için yasal değişiklikler istiyordu. Raporlara göre Türkiye aynı zamanda 1932'den itibaren uyguladığı 5-8-10 yıllık yeni sanayi yatırımlarını da bırakmalıydı.⁴³⁷ Türkiye'den istenen sanayileşerek Avrupa ve ABD'ye rakip olması yerine, hammadde ve tarım ürünleri üreterek dünya ekonomisine eklemlenmesiydi. Bu nedenle Batı Avrupa ülkeleri Marshall Yardımı'ndan faydalanırken Türkiye bu plandan faydalanamadı.⁴³⁸

1954-1961 dönemi savaş sonrasının liberal politikalarının terk edildiği ve korumacı dış ticaret politikalarının izlenmeye başladığı dönem oldu. Dönem sonuna doğru 4 Ağustos 1958'de yapılan devalüasyon ile Türkiye, ABD ve diğer Batılı devletlerden dış borcun ertelenmesi ve yeni kredi konusunda anlaşma sağlarken, Türkiye ekonomisi içe dönük kalkınma yerine dış kaynak girişlerinin ekonomi üzerinde önem kazandığı yapıya evrildi.⁴³⁹

1954 yılından itibaren Demokrat Parti, döviz yokluğu nedeniyle o zamana kadar uygulamakta olduğu liberal ekonomi programında kısıtlamaya gitti. İthalatın kısıtlanmasının yanı sıra 1956'dan itibaren Milli Korunma Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koyarak piyasaları etkin şekilde denetlemeye başladı. Bu önlemlerin döviz açığına çare

⁴³⁷ Ekzen, op. cit., s.23-27,109; O dönem kapatılması istenen sanayi tesislerinden Karabük Demir-Çelik, 1994 Krizi ardından zarar ettiği gerekçesiyle yine kapatılmak istendi fakat özelleştirilerek kamu sahipliğinden çıkarıldı. (Ibid., s.28.) .

⁴³⁸ Ibid., s.30-32.

⁴³⁹ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, op. cit., s. 107 ve 110-111.

olmaması nedeniyle 1958’de Türkiye vadesi gelmiş 256 milyon dolar borcunu ödeyemeyerek moratoryum ilan etti.⁴⁴⁰

1960’lara girerken iktidarla birlikte Türkiye’nin izlediği ekonomik model de değişti. Bu dönemde dünyadaki ekonomik gelişmelere paralel şekilde Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme modeli ya da içeriye dönük birikim modeli olarak adlandırılan IMF-Dünya Bankası’nın da destek verdiği kalkınmacı ekonomi politikalar izlendi.

2.Türkiye’de İthal İkameci Politikalar

1958’de Menderes hükümeti yeni bir devalüasyon ile daha önce izlediği politikalar yerine ABD-OECD-IMF tarafından çerçevesi çizilen planlı ekonomik kalkınma ve ithal ikamesi izlemeye başladı. Devalüasyon kararı aslında 1954’e kadar uzanıyordu. Türkiye ödemeler dengesi açıklarını kapatmak için 1953 yılında ABD’den askeri ve ekonomik anlaşmaların arttırılmasını talep etti. ABD’ye göre sorunun çözümü Türkiye’nin uluslararası ekonomiye daha çok eklemelenmesi, yatırımları kısması ve Türk Lirası’nı devalüe etmesiydi.⁴⁴¹

27 Mayıs 1960 sonrası ile özdeşleşen planlı ekonominin temelleri 1958’e dayanıyordu⁴⁴² fakat başbakan Adnan Menderes ve Ankara’da ABD-OECD ile koordinasyondan sorumlu heyet arasındaki uyuşmazlıklar nedeniyle Menderes taahhüt edilen dış yardımları alamadı ve planlı ekonomi uygulaması askeri rejime kaldı.⁴⁴³ Planlı ekonomi ve ithal ikamesi ile Türkiye’den istenen gelişmiş merkez ekonomilerine hammadde ve tarım ürünü sağlayarak ülke içinde montaj sanayisini geliştirmesiydi.

⁴⁴⁰ Çoban, *op. cit.*, s.67-68; Kazgan, *op. cit.*, s. 74.

⁴⁴¹ Ekzen, *op. cit.*, s.38-39,42-45.

⁴⁴² Kazgan, *op. cit.*, s.72.

⁴⁴³ Ekzen, *op. cit.*, s.41.

Dolayısıyla ithal ikamesine dayalı sanayileşme Türkiye'nin gerçek anlamda sanayileşmesini engelledi ve dış ticaret açığını da arttırdı.⁴⁴⁴

22 Ağustos 1960 yılında Milli Birlik Komitesi devalüasyon ile 1 Dolar = 9 TL olacak şekilde ayarladı. 1961-1969 arasında birer yıllık stand by anlaşmaları ile dönem boyunca IMF'nin gözetimi sürdü. Uygulanan ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin uzantısı olan montaj sanayisi, 1960'ların sonunda Türkiye'nin dış borcunu gittikçe arttırdı. Dönem sonunda montaj sanayisinde stok miktarı artarken, kapasite kullanım oranı gittikçe düştü. Özellikle dayanıklı tüketim malları sanayisinde stok artışının nedenleri; Türkiye'de iç tüketimin yeterli olmaması, koruyucu gümrük duvarları ve kalite düşüklüğü nedeniyle bu ürünlerin ihraç edilememesiydi. Bunlara ek olarak 15-16 Haziran 1970 İşçi Grevleri, Ağustos 1970 Devalüasyonu'nu beraberinde getirdi.⁴⁴⁵ Böylece ABD-IMF-OECD tarafından 1958'de Menderes hükümetinden istenen ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin de sonu geldi. IMF programının ülke ekonomisini getirdiği nokta yıllarca sürecektir kronik dış borç sorunuydu.

1970'ler dünya ekonomisinde köklü değişikliklere sahne olurken, Türkiye yaşanan bu değişimlerden ekonomik ve siyasi olarak etkilendi. 1977'den itibaren Türkiye aradığı dış borçları bulamazken, ülke hem siyasi hem ekonomik çıkmaza sürüklenmeye başladı.

1970 başında Türkiye yaptığı devalüasyonla birlikte iç ve dış kaynak bulmakta sıkıntı çekmezken döviz rezervleri yaklaşık 2 milyar dolar ve büyüme oranı yıllık %7 civarındaydı. Yurtiçi tasarruf oranının yeterli olduğu ve dış açığın olmadığı bu dönem, 1973'te I. Petrol Şoku, afyon ekiminin serbestleşmesi nedeniyle ABD'nin uygulamaya koyduğu ekonomik ambargo ve 1974 Kıbrıs Müdahalesi ardından gelen askeri ambargo ile bozuldu. 1974-1977 arasında IMF dışında neredeyse borcu olmayan Türkiye, 1977'de

⁴⁴⁴ Ibid. ,s.67.

⁴⁴⁵ Ibid. ,s. 57,73, dipnot 58.

yaklaşık 12 milyar dolar dış borca ulaştı ve dış açık GSMH'nin yaklaşık %6'sına geldi. Ödemeler dengesi sorunları yapısal bir hal aldı ve devalüsyonlar da ödeme dengesinde etkisiz kaldı.⁴⁴⁶

Bu dönemde dünyada savaş sonrası uygulanan uluslararası Keynesçilik, devletlere dış kredi ve yardım bulma konusunda kolaylık sağladı ve siyasi partilerin çalışan kesimlerin taleplerini göz önünde bulundurarak politik ve ekonomik çeşitli ödünler vermesine neden oldu. Egemen blok aleyhine olan bu durumun düzelmesi dünya genelinde neoliberal politikaların hayata geçirilmesi ve Volcker Şoku ile olurken, Türkiye ve Şili'de rejim dışı yollar (askeri darbe) ile gerçekleşti.⁴⁴⁷

1962-1976 döneminin ekonomi politikaları ilerleyen yıllarda Türkiye'nin izleyeceği ekonomi politikaların da temeli oldu. 1960-1980 arasında hizmetlerin payı yaklaşık %15,5'ten %30'a artarken, bu oran sanayi için yaklaşık %10'dan 12,5'e artış şeklinde oldu. Dolayısıyla ekonomik büyüme istihdam yaratamadı ve sanayileşme de kentleşme oranının gerisinde kaldı.⁴⁴⁸

3.IMF-Dünya Bankası Politikalarının Türkiye'de Uygulanması ve Sonuçları

IMF ve Dünya Bankası tarafından dayatılan ithal ikamesine dayalı sanayileşme 1962-1976 yılı sonunda Türkiye'de siyasi ve iktisadi istikrarsızlığa yol açtı. Türkiye'nin ithal ettiği ara mallarının mamul mallara çok yakın olması ihracatı sınırlarken, döviz kısıtlamaları büyümenin sınırlarını belirledi. Dış kaynak bulunamaması sebebiyle ekonominin yaşadığı durgunluk işçi dövizleri ve Döviz Çevrilebilir Mevduat aracılığıyla

⁴⁴⁶ Ibid. ,s.79-81; Kazgan, op. cit., s.85.

⁴⁴⁷ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, op.cit., s.122-123.

⁴⁴⁸ Ibid. ,s.131.

1973-1976 arası idare edildikten sonra 1977'den itibaren şiddetli bir ekonomik krize neden oldu.⁴⁴⁹

Ekonomik büyüme için tüm kaynaklarını zorlayan, yüksek faizli krediler ve Dövizle çevrilebilir Mevduat gibi araçları kullanan Türkiye 1977'de ağır ekonomik krizle karşılaştı. 1970'lerde dünya ekonomisi ve siyasetinde yaşanan bozulma Türkiye'nin ekonomi politikasında belirleyici oldu. 1973 ve 1977 yaşanan iki petrol şoku ve kredi kaynaklarının tükenmesi Türkiye'nin yaşadığı krizi ağırlaştırdı. Bu dönemde Ecevit'in Avrupalı sosyal demokrat hükümetlerden talep ettiği kredinin IMF ile Türkiye arasında imzalanacak istikrar programı önkoşuluna bağlanması dünyada değişen ekonomi politikası yansıtıyordu.⁴⁵⁰

1978'de CHP hükümeti vadesi geçmiş 2 milyar dolar dış borcun yapılandırılması için uluslararası kurumlarla görüşmeye başladı ve 1978-1982 dönemini kapsayan IV. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanması 1 yıl kaydırılarak 1979-1983 dönemine getirildi. Mart 1978'de 2 yıllık stand-by anlaşması imzalandı ve %30 devalüsyon oldu. Aynı zamanda ekonomik istikrarın sağlanması için faiz oranları yükseltildi ve Merkez Bankası kaynaklarının kullanımına dair kısıtlamalar konuldu. Fakat uluslararası kuruluşlara göre Türkiye'nin IV. Sanayi Planı gerçekten uzaktı ve kur politikası konusunda sabit kurdan ayrılmaya dönük adımlar bekliyordu.⁴⁵¹

Türkiye Mart 1978'de imzalanan stand-by anlaşmasını Eylül ayında uygulayamayacağını ilan etti ve aralık ayında IMF ile karşılıklı olarak anlaşma sonlandırıldı. Dünyada aynı dönemde meydana gelen ekonomik şoklar neticesinde Türkiye'ye dış kaynak akışı durdu ve borç çevrim sorunu ortaya çıktı ve ekonomik sorunlar siyasi bir hal almaya başladı.⁴⁵²

⁴⁴⁹ Ibid. ,s.134-135.

⁴⁵⁰ Ibid. ,s.140-141.

⁴⁵¹ Ekzen, *op. cit.*, s.48-19.

⁴⁵² Ibid. ,s.47-51.

1954-1960 arasında Demokrat Parti'ye ABD ve IMF tarafından dayatılan sanayisizleşme şimdi Ecevit hükümetine dayatılıyordu. Türkiye'de ekonomik planlamacılara göre dış kaynak sorunu kısa vadeliydi ve sanayileşme planı hızla devam etmeliydi ancak IMF ve Dünya Bankası, Türkiye'den orta-uzun vadeli programla dış ödemeler dengesi sorununu çözmesini ve IV. Beş Yıllık planı terk etmesini istiyordu. 1979'dan itibaren IMF ve Dünya bankası IV. Beş Yıllık Plan'a ilişkin eleştirilerini arttırırken, Türkiye'den istenen yeni uluslararası işbölümüne eklenmesi için uygun ekonomi politikalar izlemesi ve piyasalarını liberalleştirmesiydi. Bunun için sabit kur politikasından vazgeçilmesi, yurtdışı tasarrufların arttırılması, kamu yatırımlarının azaltılması ve hükümetin üretim sektörüne müdahale etmemesiydi.⁴⁵³

Dünya Bankası Gelişme Ekonomisi Bölümü'nde Kemal Derviş ve Selma Robinson'nun 1978 ortasında hazırladığı *'The Foreign Exchange Gap, Growth and Industrial Strategy in Turkey: 1973-1983'* isimli çalışma 1978 Krizi sırasında Türkiye'nin gündemine geldi. Dünya Bankası'nın bu çalışması Türkiye'nin IV. Beş Yıllık Planı'na alternatif oluşturuyordu ve ticaret-sanayileşme politikalarını hedef alıyordu. Buna göre Banka, Türkiye'ye dış ticarete dayalı büyüme ve iktisat politikalarında değişim öneriyordu. Çok sektörlü genel denge büyüme modeli/Dış Taleple Büyüme Modeli (CGE) adlandırılan bu program 1980'li yıllardan itibaren Dünya Bankası'nın yapısal uyum programları dâhilinde ilk önce Yugoslavya (1981-1985)'da kullanıldı. Ardından Mısır, Fildişi Sahili, Tayland ve Kamerun'da uygulandı.⁴⁵⁴

Türkiye'den istenen ya da dayatılan eklenme biçimi, iç tüketimi karşılamaya dönük ithal ikamesi politikalarını terk ederek dış ticarete dayalı, ekonominin dış ticaret dengesini orta ve uzun dönemde sağlayacak, ekonominin rekabet gücünün arttığı ve fiyatın serbest bir şekilde olduğu yapısal uyumdu. Dünyada II. Dünya Savaşı sonrası

⁴⁵³ Ibid. ,s.52-53.

⁴⁵⁴ Ibid. ,s.87, 107, dipnot 64.

uygulanan Keynesyen ekonomi, dış ticaret dengesi sağlamak için devletten devlete yapılan yardımlar ve uzun vadeli borçlar yerini özel fonların kredi sağladığı yapıya bırakmıştı. Küresel ekonomik sistemde görülen yapısal değişim dolayısıyla Türkiye’de de ekonomik sistemin değişimini dayatıyordu.⁴⁵⁵

O döneme kadar orta vadeli dış destekli uyum programı IMF ve Dünya Bankası ortaklığıyla uygulanmamıştı. 1970’lerden itibaren IMF kısa vadeli fonlar yerine orta vadeli programlara yönelirken, Dünya Bankası sektörel krediler vermeye başladı. Latin Amerika’da uygulamaya konulan yapısal uyum programları ise sadece IMF eliyle yürütülüyordu fakat 1978-1979’da Türkiye’ye önerilen yapısal uyum programında IMF ve Dünya Bankası birlikte hareket edecekti. Peter Wolff’a göre uluslararası finans kurumları orta vadeli yapısal uyum programları için kullanılacak yöntemleri 1970’lerin ortasında ancak bulmuştu. Türkiye bu açıdan, IMF ve Dünya Bankası’nın birlikte uygulayacağı orta vadeli uyum programının etkilerinin gözlemleneceği ilk ülke daha doğrusu deney ülke oldu.⁴⁵⁶

1979 Ağustos ayında IMF-Türkiye arasında tüm anlaşma kapıları kapanırken Türkiye dış ticaret açığının finansmanı için uluslararası alandan dışlandı. Türkiye’nin borcunu yapılandırabilmesi ve yeni kredi bulabilmesi ancak IMF tarafından dayatılan uyum programının kabulü ile mümkün hale geldi. 24 Ocak 1980 Kararları olarak bilinen, ihracatın özendirilmesi ve idari müdahaleler yerine piyasaya güveni esas alan programla birlikte Türkiye’nin uluslararası liberal ekonomiye tamamen eklenmesi başladı. Dünya’da kalkınma iktisadı ve Keynesyen ekonomi sona ererken bunun Türkiye’ye yansımaları pek çoğu Devlet Planlama Teşkilatı İktisadi Planlama Dairesi’nde olan 29 planlama uzmanı çıkarılması şeklinde oldu.⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ Ibid. ,s.92-93.

⁴⁵⁶ Ibid. ,s.94.

⁴⁵⁷ Ibid. ,s.54,97.

4. Türkiye'nin Neoliberal Dünya Ekonomisine Eklemlenmesi ⁴⁵⁸

1976'dan 1980 Darbesi'ne kadar yaşananlar 12 Eylül Darbesi sonrasında politikalarında belirleyici oldu. Sendikaların sermayeye karşı güçlü olması, ücret-kar oranının sermaye aleyhine gitmesi, işyerlerinde yaşanan eylem ve grevler nedeniyle işverenlerin işyerlerindeki kontrolü kaybetmesi, iktidarın IMF'nin istediği yapısal uyum programını uygulayacak gücünün olmaması hem 1980 askeri darbesini hazırladı hem de 24 Ocak kararları olarak adlandırılan serbest piyasa ekonomisi öngören kararları sertleştirdi. ⁴⁵⁹

24 Ocak Kararları'nın temel çerçevesi daha 1979'da dönemin başbakanı Demirel'e rapor şeklinde sunuldu. Buna göre Türkiye uygulanmakta olan yüksek ücretlerle ihracat yapamayacak ve batacağı. Dolayısıyla ücretlerin kontrol altına alınması zorunluydu. Rapor, sermayenin çıkarlarını ve IMF'nin 1977'den beri Türkiye'den isteklerini yansıtırken, çalışanlar aleyhine güç kaybeden sermayenin de tekrardan güçlenmesini hedefliyordu. Genel çerçevesiyle 1988'e kadar uygulanan 24 Ocak Kararları 12 Eylül 1980 Darbesi ardından yaşanan rejim değişikliği ve Turgut Özal'ın ekonominin başına geçmesiyle gerçekleşti. ⁴⁶⁰

24 Ocak 1980 Programı, Türkiye'den 1978'de istenen kararlardan oluşuyordu. Program 2 yıl tartışılıp, bütün altyapısını hazırlandıktan sonra CHP ve Ecevit hükümetinin kur politikası ⁴⁶¹ riskinden çekinmeleri nedeniyle o dönem uygulanamadı. Dönemin şartları gereği ne o dönemin hükümeti CHP ne de ardından gelen AP bu

⁴⁵⁸ Neoliberal dönüşümün 1980-2000 yılları arasındaki iktisadi bir analizi için: Korkut Boratav, Erinc Yeldan, "Turkey: 1980-2000: Financial Liberalization, Macroeconomic (In)-Stability, And Patterns of Distribution", December, 2001. Doi:10.1093/acprof:oso/9780195189322.003.0014.

⁴⁵⁹ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, op. cit., s.142-144.

⁴⁶⁰ Ibid., s.147-148.

⁴⁶¹ Sabit döviz kuru yerine günlük ilan edilen kur uygulanması.

programı uygulayabildi. 12 Eylül Darbesi ardından tüm siyasi yapının tasfiyesi ardından program hayata geçirilebildi.⁴⁶²

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilerek, mevduata uygulanan faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla Türkiye’de finansal krizlerin etkisi arttı. Bunun ilk örneği, 1980 sonrasında faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla bankalar ve bankerler arasında yaşanan rekabetin sonucu 1982 Bankerler Krizi’ydi. Bu olayın ardından 1982’de Sermaye Piyasası Kanunu ile birlikte Sermaye Piyasası Kurulu oluşturuldu.⁴⁶³ Bu kriz, gelecek dönemin öncü göstergesi oldu: Türkiye’de finans-bankacılık alanındaki her serbestleşme yeni bir kriz doğururken, finansal disiplini sağlayacak düzenlemeler ancak bu krizlerden sonra yapılacaktı.⁴⁶⁴ Yaşananlar aslında Gramşiyen ‘pasif devrim” kavramının bir örneğiydi. Yeterli hukuki düzenlemeler yapılmadan, eski düzenle birlikte uygulanacak şekilde gelişmiş ülkelerin uygulamaları dışarıdan alınıyordu.

1980’li yılların özelliklerinden bir diğeri vergi sistemindeki değişikliklerdi. Kurumlar vergisinde şirketler lehine istisna ve muafiyetler oldu, gelir vergisi tek parçalı ve artan oranlı bir yapıdan parçalı ve adaletsiz bir yapıya evrildi. 1984’te gelir vergisi için servet beyannamesi uygulaması kaldırılırdı ve 1985’ten itibaren katma değer vergisi (KDV) uygulamasına geçildi. Böylece vergi sistemi bordrolu çalışanlara dayanır hale geldi.⁴⁶⁵

1970’lerde İngiltere’de M. Thatcher’ın ‘alternatif yok’ (there is no alternative-TINA) söylemi bu dönemde Türkiye’de sivil toplum kuruluşları, meslek odaları ve birlikleri ile basın-yayın organları tarafından 1980’lerin serbest piyasa uygulamalarını

⁴⁶² Ekzen, op. cit., s.114.

⁴⁶³ Çoban, op. cit., s.105 ve 110.

⁴⁶⁴ Yılmaz Akyüz, Korkut Boratav, “ The making of the Turkish Financial Crisis”, *World Development*, Vol. 31, No. 9, pp. 1549–1566, 2003.

⁴⁶⁵ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, op. cit., s.154.

benimsetmek amacıyla kullanıldı. Büyük sermaye grupları hâkim oldukları yayın organları aracılığıyla neoliberal ideolojinin yayılmasında etkili oldu.⁴⁶⁶

Türkiye, 1980’li yılları IMF programı uygulamasına rağmen ekonomik daralma yaşamadan geçirdi. Pek çok ülkede daralma yaratan bu programların Türkiye’de daralma yaratmamasında üretimin iç pazarı hedef almak yerine ihracat odaklı olması etkili oldu. Daralan iç talep ve sağlanan ihracat teşvikleri bu sonucun yaşanmasında etkili olurken, Türkiye’nin ithalatı 1980’de bir önceki yıla göre %50’nin üzerinde ve cari işlemler açığı yaklaşık 3 kat arttı.⁴⁶⁷ Bu dönemde başarının kaynağı uygulanan ekonomik politikalar değil, atıl kapasite kullanımı ve askeri darbe sonrası dış açıkların finansmanında uluslararası finans ağından sağlanan destektir.⁴⁶⁸ Bu açıdan Türkiye’nin yaşadığı durum 1970 darbesi ardından Şili’nin yaşadığı sürece benziyordu; Allende hükümeti uluslararası piyasalardan kredi sağlayamazken, Pinochet kredi sağlamakta zorluk çekmedi.

1980’lerden itibaren Türkiye’de dış ticaret ve kambiyo rejimi serbestliğine paralel şekilde ithalatı artarken, iktisadi politikalarda ABD’nin etkisi arttı ve ekonomi dış kaynak girişine bağımlı hale geldi. Sanayi sektörünün ihracat başarısı teknolojik gelişime dayalı verim artışları olmak yerine reel devalüasyonlar ve daha önceki yıllarda atıl kalan kapasite kullanımıydı.⁴⁶⁹ Dünyada artan finansallaşma ve sanayisizleşmeye bağlı olarak Türkiye’de de finans-kapitalin GSMH’den aldığı pay artarken sanayinin payı azaldı. Üretim yapılacak sektörü belirlemek yerine sermayenin hangi finansal araçta değerlendirileceği sorunu öne çıktı.⁴⁷⁰

24 Ocak 1980 Kararları ardından Türkiye, Haziran 1980’de IMF ile stand-by anlaşması imzaladı. Ardından Haziran 1983 ve Nisan 1984’te birer yıllık stand-by

⁴⁶⁶ Ibid., s.156.

⁴⁶⁷ Ibid., s.159-160.

⁴⁶⁸ Ibid., s.160.

⁴⁶⁹ Ibid., s.161,162-163.

⁴⁷⁰ Ibid., s.168-169.

anlaşmaları imzalayarak Haziran 1985'e kadar 5 yıllık stand-by dönemi geçirdi. Bu dönemde IMF, Türkiye'den para arzının büyümesinin kısıtlanmasını isteyerek, bütçe politikaları ile ilgilendi. Dünya Bankası ise ihracatın desteklenerek ithalatın serbestleştirilmesi, kamu sektöründe yapısal reform, mali sektörün güçlendirilerek sermaye piyasalarında reform yapılması ve tarım ile enerji sektöründeki reformlarla ilgilendi.⁴⁷¹

1987'de Dünya Bankası yayınladığı yıllıkta yapısal uyum programlarının başarıya ulaştığını belirterek, programların uygulanmasında Türkiye ve Güney Kore'nin başarılı olduğunu belirtti.⁴⁷² 8 Ağustos 1989'da duyurulan 1567 sayılı Türk Parasının Korunması Hakkında Kanunu'na ilişkin 32 Sayılı Karar Türkiye'de dış ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestliği başladı.⁴⁷³

1980'ler dünya ekonomisinde olduğu kadar Türkiye ekonomisi için de finansal ve ticari serbestlik anlamına geliyordu. Türkiye uygulamaya koyduğu IMF ve Dünya Bankası programlarıyla dış ticaretini serbestleştirirken, finansal serbestleşmesi için 2001 Krizi'ni beklemek gerekecekti. Finansal serbestleşme yönündeki yasalar çıkarılırken, gerekli yasal düzenlemelerin yapılmaması Türkiye'de yeni finansal krizlere neden oldu. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesine bağlı olarak devletin iç borcu ve faiz ödemeleri arttı.⁴⁷⁴

1989'da askeri darbe ardından siyasi yasakların kalkmasıyla yasaklı siyasi liderler tekrar siyasete dönerek yeni partiler kurdu. Nisan 1994 Krizi'ne kadar çalışan kesimler sermaye aleyhine güç kazandı ve 1980 Darbesi'nin ardından kaybettiklerinin bir kısmını geri alabildi. Fakat 1994 Krizi'nden 2002 sonuna kadar orta-sol partiler neoliberal

⁴⁷¹ Ekzen, op. cit., s.99-100.

⁴⁷² Ibid.,111.

⁴⁷³ Ibid., s.104.

⁴⁷⁴ Ibid. ,s.118-119.

politikalara alternatif oluşturmayı bir kenara bırakarak neoliberal politikaların izlenmesinde etkili oldu.⁴⁷⁵

5.1994 Krizi ve Öncesi

1994 Krizi, sermaye hareketlerinin serbestliğinin ve hükümetin uyguladığı yanlış politikalarının sonucuydu. 1989-1993 arasında net dış kaynak girişlerinin artması döviz kurunda ucuzlamaya neden oldu. İç faiz oranların hızla artması beraberinde yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekerken Türk Lirası'nı aşırı değerlendirdi. Merkez Bankası'nın faizleri düşürmek amacıyla piyasaya sürdüğü likidite dövize talebi arttırdı. Bu finansal sorunlarla birlikte bankaların ve Merkez Bankasının kurduğu sorunlu borç yapısı, hükümetin yürüttüğü yanlış ekonomi politikaları krizi çıkardı. 1985'ten itibaren iç borçlanmanın kamu açıklarının finansmanında kullanılması sonucunda hazine ile bankalar arasında hassas bir denge oluşturdu ve Nisan 1994 Krizi'ne giden süreci başlattı.⁴⁷⁶

Kriz, 32 Sayılı karar ile sermaye hareketlerinin serbestleşmesine bağlı olarak devletin artan iç borçlanması nedeniyle çıktı. Kriz öncesinde 1991'den başlayarak iç borçlanmanın sınırlarına gelindiğinin işaretleri vardı. Kamuda yatırım harcamaları daralıp, toplam yurtiçi tasarrufların gerilediği bu dönemde toplam borç ödemelerinin vergi gelirlerine oranı 4/5'ti. Kamunun borç talebi, yurtiçi mali varlıkların büyüme hızının üzerine çıktı ve piyasadan sağlanan fon faizleri arttı. Böylece kamunun borç talebi faiz oranlarının tek belirleyicisi haline geldi.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, op. cit., s.174-175.

⁴⁷⁶ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005* op. cit., s.154,185-186; Çoban, op.cit., s.119.

⁴⁷⁷ Ekzen, op. cit., s.121.

1993'te DYP-SHP hükümeti iç borçlanma maliyetlerini düşürme arayışları sonucunda Kasım-Aralık aylarındaki borçlanma ihalelerini iptal etti ve 1994 başından itibaren borçlanma kâğıtlarından elde edilen faiz gelirlerine ek vergi kararı aldı. Yurtdışından gelerek TL'ye çevrilen ve iç borçlanma kâğıtlarına yatırılan yabancı sermaye hareketleri tersine dönerek ülkeden çıkmaya başladı. Bankalardan ve Merkez Bankası'ndan yüksek miktarda döviz çekilişi nedeniyle Türkiye'nin döviz rezervi yok oldu. Sermaye hareketlerinin tersine dönmesiyle başlayan krizlerin ilk örneği olan Nisan 1994 Krizi ardından Türkiye, 1997 Ağustos-Eylül, 2000 Kasım ve 2001 Şubat'ta benzer krizleri yaşadı.⁴⁷⁸

Nisan 1994'te Çiller hükümetinin iç borçlanma faizlerini zorla aşağı çekme çabaları yeni bir krize yol açtı fakat finans sisteminin çökmesi oldukça yüksek faizli hazine bonolarının ihracıyla engellendi. Bu ortamda devlete borç veren kesimler %100'in üzerindeki enflasyon ortamında reel olarak %20 kazanç sağladı.⁴⁷⁹ Nisan 1994 Krizi ardından Türkiye-IMF arasında 1 yıllık stand-by anlaşması imzalandı ve yabancı sermayenin alacaklarının teminat altına alınması amacıyla dış borç anapara ve faiz ödemelerini garanti altına alan 'faiz dışı fazla' uygulaması başladı.⁴⁸⁰

1962-1977 yılları arasında sermaye aleyhine oluşan ortam 1980 Darbesi ardından sermaye lehine dönerken, 1989-1993 yılları arasında çalışan kesimler aleyhine dönen ekonomik göstergeler 1994 Krizi ardından tekrar sermaye lehine döndü. Dolayısıyla bir kez daha sermaye aleyhine olan kar oranları ve bölüşüm süreçleri ekonomik krizle birlikte sermaye lehine düzeldi.⁴⁸¹

⁴⁷⁸ Idem.

⁴⁷⁹ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, op. cit., s.181. Bu dönemle birlikte şirketlerin faaliyet dışı olarak adlandırılan faiz ve kambiyo gelirleri, esas faaliyet gösterdikleri alanda elde ettikleri karları aşmaya başladı.

⁴⁸⁰ Ekzen, op. cit., s.122.

⁴⁸¹ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, op. cit., s.188-189.

1989'dan itibaren sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin beraberinde Türkiye'ye sermaye akımını arttırarak faiz oranlarını düşüreceğini savunanların aksine faiz oranları daha fazla yükseldi. Faiz oranları 1991-1995 arasında %15'i, 1996 sonrasında %30'u aştı. Bu koşullarda sermayenin uyum sağlaması üretimden çekilme şeklinde oldu. İşletmeler sermayelerini üretime ayırmak yerine repo ve hazine bonusu gibi finansal araçlara yatırarak daha yüksek kazanım elde etti. Böylelikle üretim giderlerinden ettikleri zararları faaliyet dışı gelir olan faiz gelirlerindeki artışla kapattılar.⁴⁸²

6.1998 Yakın İzleme Anlaşması ve 2000-2001 Krizleri⁴⁸³

1998'de IMF ile imzalanan Yakın İzleme Anlaşması ve bu anlaşmada söz verilen ekonomik hedefler Türkiye'de sadece ekonomik değil, tüm sosyal yaşamda köklü değişimler yarattı. 2000'lere girerken Türkiye'de uygulamaya konulan ekonomi politikaları IMF ve Dünya Bankası'nın denetimi altındaydı.⁴⁸⁴ Dolayısıyla, Türkiye 2000 ve 2001 Krizleri'ne IMF programı altında girdi.⁴⁸⁵

1998'de imzalanan Yakın İzleme Anlaşması ardından 22 Aralık 1999'da IMF-Türkiye arasında 17. Stand-by anlaşması imzalandı. Planın uygulamaya gireceği 2000'de, enflasyonu düşürme amacıyla döviz kuruna dayalı nominal çıpa uygulaması başladı. Program dâhilinde döviz kurları TCMB tarafından günlük olarak ilan ediliyordu.⁴⁸⁶

Bankacılık sisteminin sorunlu yapısı 2000 ve 2001 krizlerinde belirleyici oldu. Kamusal denetimin olmaması, sermaye yetersizliği, bankacılık sisteminin neredeyse

⁴⁸² Ibid. ,s.191.

⁴⁸³ 1999 IMF Programı'yla birlikte Türkiye'nin 2000-2001 krizine girişi: Akyüz, Boratav, "The making of the Turkish Financial...", s.1552-1557.

⁴⁸⁴ Çoban, *op.cit.*, s.123-125.

⁴⁸⁵ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi.*, *op.cit.*, s.196.

⁴⁸⁶ Çoban, *op. cit.*, s.123-126.

yarısını oluşturan kamu bankalarının kamu borçlanma senetleriyle kamu borcunu üstlenmesi, devletin bankalardan sürekli fon talebinde bulunması ve sabit kur politikası bankaların sermaye yapılarını bozarak kur ve faiz riskine neden oldu.⁴⁸⁷

Bankacılık sektörü kaynaklı Kasım 2000 Krizi, Türkiye’de 1980’lerden beri devam eden serbest piyasa uygulamalarının yarattığı sonuçtu. Bankacılık sektöründe yapılan liberalleştirmelere karşılık yasal düzenlemelerin eksikliği, bankaların sorunlu borçlanma tarzı, sistemde döviz açığının olması ve yabancı sermayenin yurtdışına hızlı çıkışı krizi derinleştirdi. Bu krizden sonra çıkarılan Merkez Bankası Kanunu ile kısa vadeli borç verme uygulamasından vazgeçildi.⁴⁸⁸

Finans sektöründe başlayarak reel sektöre de yayılan Şubat 2001 Krizi’nin temelinde ise, IMF tarafından Yakın İzleme Anlaşması’nda belirtilen, enflasyonla mücadele için uygulanan, Latin Amerika’da ve 1997’de Asya’da krizine neden olan döviz kuru çıpası ve o dönem Türkiye’de yaşanan siyasi bunalımlar yatar. Bankacılık sektöründe Kasım 2000’de başlayan kriz, Şubat 2001’de döviz krizine dönüşürken 1999’da imzalanan 3 yıllık orta vadeli ekonomik planda sona erdi. IMF’nin programı olan ‘sürüklenen kur çıpası’ (crawling peg) terk edilerek dalgalı kur sistemine geçildi. Türkiye’de döviz fiyatının bir takvime bağlanarak kademeli olarak düşürüldüğü IMF programı krizin ardından terk edilerek TCMB’nin enflasyon hedeflemesi, faiz dışı fazlanın hedeflendiği ve dalgalı döviz kurunun izlendiği klasik IMF programına dönüldü.⁴⁸⁹ 2001 Krizi’nde IMF, bankacılık, telekomünikasyon ve havayolları sektöründe özelleştirilmeler ile sermaye hareketleri ve yabancı mülkiyetinin liberalleştirilmesi, Merkez Bankası’nın özerkleştirilmesi koşuluyla 80 milyar dolar borç verdi.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ Ibid. ,s.189.

⁴⁸⁸ Ibid. ,s.130-131.

⁴⁸⁹ Çoban, op.cit., s.132; Boratav, op.cit., s.199.

⁴⁹⁰ Panitch, Gindin, op.cit., s.299 dipnot 7.

2001 Krizi Türkiye’de siyaseti, ekonomik ve sosyal hayatı değiştirdi. Krizle birlikte 2001’de GSMH %10’a yakın düştü. Krizin ardından Dünya Bankası başkan yardımcılarında Kemal Derviş hükümet tarafından Türkiye’ye çağrıldı ve 15 Mayıs 2001’de ‘Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’ isimli yeni bir ekonomik program uygulamaya konuldu, döviz kuru çıpası terk edildi ve enflasyon hedeflemesine geçildi.⁴⁹¹

7. On Uzun Yıl

Türkiye’nin uluslararası neoliberal ekonomiye eklememesi 24 Ocak 1980 Kararları ve ardından gelen 12 Eylül Darbesi ile başladı, Avrupa Birliği (AB) ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile bu süreç ileri boyuta taşındı.⁴⁹² 1997 Asya Krizi hem Türkiye’nin küresel ekonomiye katılmasını hem de IMF ile olan ilişkilerini etkiledi. Asya Krizi’nin bölgesel bir krizden çıkarak küresel boyuta ulaşmasıyla IMF–Türkiye ilişkileri bu tarihten sonra değişiklik gösterdi; 1998 tarihli Yakın İzleme Anlaşması’ndan başlayarak Türkiye’de ekonomik, siyasi, sosyal politikalarda IMF’nin etkisi kurumsal bir hal aldı.⁴⁹³

1998 Yakın İzleme Anlaşması’nın imzalanmasından itibaren Türkiye’de uygulanan IMF programları partilerin görüşlerine bağlı olmadan, her parti döneminde benimsendi. 1999 yılında genel seçimlere katılan tüm partiler IMF ve Dünya Bankası’nın ekonomik politikasını benimsediklerini seçim bildirgelerinde ifade ederken, 2002 seçimlerinde ise katılan 6 partiden sadece biri seçim bildirgesinde, uygulanan IMF programından farklı bir ekonomi politika uygulayacağını belirtiyordu.⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Çoban, op.cit., s.134-135, 140-141.

⁴⁹² Bağımsız Sosyal Bilimciler, *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008 Farklı Hükümetler Tek Siyaset*, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s.7.

⁴⁹³ Ibid. ,s.9,143.

⁴⁹⁴ Ibid. ,s.20, 23-dipnot.

Türkiye’de, IMF ile imzalanan Yakın İzleme Anlaşması neticesinde maliye politikası, kamu borcunun yönetilmesine/kamu borçlanmasının sürdürülebilmesine odaklıdır. Bu amaçla faiz dışı fazla temel önceliktir. Merkezi bütçede oluşan faiz dışı fazla, borç faizinin ödenmesinde kullanılacaktır. Faiz dışı fazla sağlamak için kamu harcamalarının kısılması ve dolaylı vergilerin arttırılması stratejisi uygulanır. İç borç sağlanabilmesi için faiz ödemelerinin aksatılmaması şarttı.⁴⁹⁵

IMF, 2000 yılında Türkiye’de uygulamaya koyduğu istikrar programının başarısıyla birlikte yeni oluşturulan ekonomik programlarda istikrar ile hedeflenen yabancı sermaye girişinin özendirilmesi, bu amaçla mali piyasalarda yüksel reel getiriye ulaşılması ve borç ödemelerinin sürdürülmesidir.⁴⁹⁶ Bu nedenle düşük enflasyona ulaşılması yabancı yatırımcının reel kazanımı açısından önemlidir.

Türkiye tarafından stand-by anlaşması sağlamak için IMF’ye sunulan niyet mektubunda Türkiye faiz dışı fazla üretilerek borcun azaltılacağını taahhüt etti. Bunun için sosyal devlet harcamalarının kesilmesi, sübvansiyonların kaldırılması gibi araçlar benimsendi. Türkiye’de, IMF’ye verilen faiz dışı fazla hedefine ulaşılabilmesi için sosyal güvenlik alanında kökten değişiklikler yapıldı. Amaçlanan genel bütçeden yapılan aktarımı sonlandırarak, sosyal güvenlik kuruluşlarının gelirlerini arttırarak, giderlerinin azaltılmasıydı. Bu amaçla SSK, BAĞ-KUR, Emekli Sandığı sigorta sistemleri eşitlendi ve uygulanan hangi sistem haklar açısından dar, yükümlülükler açısından fazla yük getiriyorsa eşitlenme o sistem temel alınarak yapıldı. Prim günlerinin artması, yaşlılık aylığı bağlanma oranlarının düşürülmesi ile yaşlılıkta korunma azaldı. Sağlık hizmetleri özelleştirilirken, özel sektör yeni hizmet kolları yaratmadı, kamunun kaynaklarının özel sektöre devredilmesi ile kamudan özel sektöre kaynak aktarımı oldu.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ Ibid. ,s.68 ve 72.

⁴⁹⁶ Ibid., s.76.

⁴⁹⁷ Ibid., s.78-79, 96-107.

5 Nisan 1994 Kararları ve 9 Aralık 1999 Niyet Mektubu ile IMF ve Dünya Bankası'nın istediği tarımda yapısal dönüşüm Türkiye'de bu dönemde uygulanmaya başlandı. Destekleme sisteminden vazgeçilmesi, hayvan ve tohum üretimine dönük yapıların tasfiyesine, tarım ve hayvancılık sektöründe faaliyet gösteren TMO, TEKEL, ÇAYKUR, TİGEM gibi KİT'lerin ve Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesi tarımsal dönüşümün bir sonucudur. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin zamanla tasfiyesi, KİT'ler aracılığıyla verilen kredi ve desteklerin sona ermesi Dünya Bankası programıyla uyumlu şekilde tarımı şekillendirdi. Bu şekilde tarımda korumacı politikalar ve çiftçinin, üreticinin korunması sonra ererken, dünya ticaret borsalarında oluşan fiyatların temel değer olarak alınması ve tarımsal ürünlerin ithalatında vergi oranlarının düşürülmesi ile tarım dünya ekonomisine eklemlendi.⁴⁹⁸

1980'lerden sonra küresel ekonominin uzmanlaşmaya dayalı bölüşümüne uyumlu olarak 'çevre ekonomileri' standart teknolojilere ve ucuz işgücüne dayalı üretimde uzmanlaştı. Emek-yoğun, düşük yatırım oranı gerektiren, ucuz işgücü kullanan sektörler çevre ekonomilerinde gelişti.⁴⁹⁹ Bu ekonomik ilişkilere paralel olarak Türkiye neyi ucuza üretebilirse onu üretirken, imalat sanayi ithal aramalı kullanan ihracata dayalı yapıya evrildi. Bunun sonucunda 2000-2004 arasında ihracat yıllık ortalama %19 artarken, imalat sanayinde büyüme oranı %4'te kaldı.⁵⁰⁰

Dünya ekonomi-politikasındaki değişikliğe paralel şekilde Türkiye'de üretim anlayışı da değişti. Bu politikada etkili olan diğer unsur ise, IMF politikalarının sonucu olarak enflasyon hedeflemesini yakalayabilmek için aşırı değerli döviz kurunun ithalatı

⁴⁹⁸ Ibid., s.113-117; Bu dönemde ayrıca 'Doğrudan Gelir Desteği' adıyla yeni bir sübvansiyon sistemi uygulamaya konuldu. Dönüm başına verilen bu destek, işletme büyüklüğüne göre verilirken, ödenen destek işletme arazinin büyüklüğüyle orantılı olarak arttı. Sertifikalı tohum kullanımı, toprak analizi yaptırana ve organik tarım yapana verilen Doğrudan Gelir Desteği ise tarımda çiftçinin kendi tohumunu üretmesinden vazgeçerek, sertifikalı tohum üreten uluslararası şirketlerin gelişmesine neden oldu. (Bağımsız Sosyal Bilimciler, op. cit., s.113-117).

⁴⁹⁹ Ibid., s.52-53.

⁵⁰⁰ Ibid., s.63.

özendirerek yerli üretimi sekteye uğratmasıydı. Değerli ulusal para, dövizle ihraç ve ithal edilen malların ulusal para cinsinden değerini düşürürken, ihracata dönük sanayi, karını korumak ve ihracatı sürdürmek için yerli girdiyi kullanmak yerine ithal girdi kullanmaya başladı. Büyük işletmeler yerli işgücü, yerli ara malı yerine ithal teçhizat ve ithal ara malı kullandı ve bu sayede ihracat arttı. Bunun sonucunda ise ithalat arttı fakat reel ücretler ve istihdam artmadı. Pek çok sanayici daha karlı gördükleri hizmetler sektörüne kayarak inşaat, turizm gibi sektörleri tercih eder hale geldi.⁵⁰¹

11 Mayıs 2005'te IMF Basın Açıklaması'nda Türkiye'deki ekonomik başarıyı överek, düşen enflasyon, büyüme hızına vurgu yaptı ve bu başarının arkasında yatan neden olarak serbest ticaret ve küresel ekonomiye eklemlenmeyi vurguladı. Başarının nedeni olarak, kısaca küreselleşme ve IMF tarafından hazırlanan programın Türkiye tarafından başarıyla uygulanması gösterildi. Fakat Ocak 2006'da Davos Dünya Ekonomik Forumu'nda, ILO başkanı, artan büyüme oranlarına rağmen dünya ekonomisinin işgücüne katılan yaklaşık 40 milyon kişiye yeni iş imkânı yaratmaktan uzak olduğunu belirtti.⁵⁰² ILO başkanı Juan Somavia'ya göre ekonomik büyüme tek başına ve etkili şekilde artan işsizlik sorununu çözmekten uzaktı. Neredeyse tüm gelişmekte olan ülkelerde temel sorun olan, ekonomik büyümeye rağmen iş olanaklarının artmamasıydı.⁵⁰³

Sonuç olarak IMF-Dünya Bankası ve Türkiye arasındaki ilişki aynı zamanda Türkiye açısından ekonomik ve siyasi krizler tarihi oldu. Türkiye'nin ulusal parasını devalüe ederek katıldığı Bretton Woods sistemi, aynı zamanda ülkenin dünya ekonomisindeki rolünü de belirledi. Merkezde yer alan gelişmiş kapitalist ülkeler yanında

⁵⁰¹ Ibid., s.62-65.

⁵⁰² 2005'te dünya genelinde 192 milyon kişi işsizken, 2,8 milyardan fazla insan yoksulluk sınırı sayılan 2 dolardan daha az gelire sahipti. Öte yandan işgücüne katılım oranı sürekli azalan bir performans gösteriyordu. (Bağımsız Sosyal Bilimciler, *op. cit.*, s.41-43).

⁵⁰² Ibid., s.40-43.

⁵⁰³ Ibid., s.40-43.

bir çevre ülkesi olarak dünya ekonomisine eklemlenen Türkiye, 1960-1980 arasında IMF-Dünya Bankası tarafından da desteklenen ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli izledi. Bu ekonomik modelin Türkiye'nin ekonomik yapısı ile uyumlu olmaması, üretimde kullanılan pek çok girdinin ithal edilmesi, neredeyse mamule yakın yarı mamul kullanımı, üretimin dövize olan bağımlılığı bu programı 1978'den itibaren derin bir ekonomik ve siyasi krizi sokarken, 1980'de askeri darbeye giden yolu açtı. Türkiye askeri müdahale ardından IMF ve Dünya Bankası gözetiminde finans ve bankacılık sistemini serbestleştirirken, gerekli yasal düzenlemelerin yapılmaması önce 1982'de Bankerler Krizi'ne, ardından 1994 Ekonomik Krizi'ne neden oldu. 1994-2000 arasında Doğu Asya'da başlayan kriz nedeniyle 1998'de kriz yaşayan Türkiye, 2000 ve 2001'de çok derin ekonomik kriz ve buna bağlı siyasi kriz yaşadı. 2000 ve 2001 Krizleri'ni diğer krizlerden ayıran en büyük unsur bu dönemde 1998'de uygulamaya konulan ve 2008'e kadar yürürlükte kalması beklenen Yakın İzleme Anlaşması döneminde, tamamen IMF'nin çizdiği ekonomik program dâhilinde kriz yaşanmasıydı. Dolayısıyla aslında gerçekleşen IMF programlarının iflasıydı.

Türkiye'de ekonomik, siyasal ve toplumsal hayatın 1978 Krizi ile başlayan yapısal dönüşümü her ekonomik krizin ardından giderek arttı. 2000 ve 2001 Krizi ardından ise toplumun neoliberal ilkeler doğrultusunda dönüşümü ve dünya ekonomisine eklemlenmesi yeni bir boyuta evrildi. Yabancı yatırımlar ya da doğrudan yabancı sermaye girişleri gelişmekte olan diğre ülkeleri etkilediği gibi Türkiye'yi de etkiledi. Sermaye hareketlerinin ani ve yüklü miktarda çıkışı ekonomik krizleri yaratırken, çıkan sermayenin geri dönmesiyle birlikte ucuzlayan ülke varlıklarını satın alması el ele ilerledi.⁵⁰⁴ Sonuç olarak Türkiye, sıklığı 10 yıldan dönem dönem 3-5 yıla kadar inen ekonomik krizler yaşamaya başladı.

⁵⁰⁴ Nilgün Erdem, "Bağımlılığın Yeni Biçimleri Olarak Neoliberal Politikalar: Türkiye Örneği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt 65, sayı 2, 2010.

SONUÇ

Çalışma boyunca Bretton Woods sistemini oluşturan IMF ve Dünya Bankası, ABD hegemonyasının araçları olduğu varsayımı üzerinden incelendi. Çalışmada gösterildiği gibi her iki kurumun rolü, II. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan ekonomik-siyasi yapıda yaşanan dönüşümlere paralel bir şekilde değişim gösterdi. Çalışmada bu değişimlerin aşama aşama nasıl gerçekleştiği Gramşiyen kavramlar temelinde ve Gramsci'yi izleyen; Robert Cox, Stephen Gill, David Law, Henk Overbeek, William Robinson'un geliştirdiği kavramlarla incelendi. Bu incelemede özellikle Gramsci'nin *tarihsel blok* ve Cox'un ondan hareketle geliştirdiği *tarihsel yapı* kavramlarının hegemonyanın kuruluşuna etkileri ve hegemonyanın kendini yeniden üreterek devamlılığını sağlamasının önemine değinildi.

II. bölüm olan 'Bretton Wood Sistemi: Hegemonyanın Tesisi' başlığı İngiltere'nin dünya siyasetinde gerilemesinden II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemde yaşanan politik ve ekonomik değişimler ortaya konuldu. İngiltere'nin küresel ekonomide gerilemesine bağlı olarak hegemon gücünü kaybetmesi, yaşanan her iki dünya savaşının yeni bir hegemon güce ve bu gücün araçlarına olan ihtiyaç ABD hegemonyası ve Bretton Woods sistemini ortaya çıkardı. Bu anlamda tesis edilen yeni sistem İngiltere hegemonyasının sonuna işaret ederken aynı zamanda ABD hegemonyasının ve bu hegemonyanın araçları olan IMF-Dünya Bankası'nın da ortaya çıkışıydı. ABD'nin çıkarları doğrultusunda oluşturulan her iki kurum dolayısıyla ABD hegemonyasının da kurumsallaşmış haliydi.

ABD her iki kurumu kullanarak dünya ekonomisini ve dolayısıyla dünya siyasetini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirebildi; 1950'lerde bu biçimlendirme Truman Doktrini ve Marshall Planı ile 1970'lerden itibaren doğrudan IMF ve Dünya Bankası eliyle gerçekleşti. Savaş sonrası Keynesyen ekonominin verimlilikte sınırlarına

ulaşması, işçi ücretlerinin işveren üzerinde oluşturduğu baskı, Arap-İsrail Savaşları nedeniyle artan petrol fiyatlarının yarattığı sistemik sorunlar klasik anlamda Bretton Woods sisteminin sonunu getirdi. Yeni tarihsel bloğu oluşturan finans kesimi değişimin ardındaki itici güç oldu. Yaşanan değişim ise bir rejim değişikliği olmak yerine; hegemonyanın kural ve araçlarında görülen normlara dayalı dönüşümdü. Savaş sonrasında inşa edilen yapıda hegemon gücün araçları olan IMF-Dünya Bankası'nın işleyişi değişirken, sermaye hareketlerinin önündeki sınırlamalar ABD hegemonyasının ekonomik gücüne yarayacak şekilde kaldırıldı.

Gramşiyen anlamda organik kriz olarak adlandırılan, hegemon gücün kendinde ve araçlarında yeniliği zorunlu kılan kapitalizmin sistemik krizi, neoliberalizm olarak adlandırılan politikalar ile aşılmaya çalışıldı. Tezde ele alındığı gibi neoliberal küreselleşme olarak nitelenen, sermaye hareketlerinin serbestliğine dayanan ve finansın öne çıktığı bu dönemde sadece ekonomiler değil toplumun tüm katmanları değişikliğe uğradı. Gramşiyen anlamda tarihsel blokta, Cox'a göre ise tarihsel yapıda görülen bu değişim finans-kapitalin ya da sermayenin yükseldiği dönem oldu.

Bu çerçevede, tezin temel bölümü olan ve hegemonyanın hangi şartlar altında nasıl değişim geçirdiği ve buna bağlı olarak hegemon gücün araçlarında ne gibi değişimler yaşandığı 'Küreselleşmenin Yayılmasında IMF ve Dünya Dünya Bankası Programları' başlığında ele alındı. Tezin en geniş bölümü olan bu kısımda Bretton Woods sisteminde değişimi gerektiren durumun, savaş sonrası uygulanan Keynesyen ekonomi politikalarının artık ihtiyaçlara cevap verememesi olarak hegemonun araçlarında değişimi zorunlu kıldığı savunuldu. Değişimi tetikleyen unsurlar ise artan uluslararası ticaret ve finansal işlemler ile petrol krizlerinin hem petrol ihraç eden hem de petrol ithal eden ülkeler üzerindeki etkisiydi.

'Krizden Çıkış Reçetesi: Chicago Okulu ve Neoliberal Küreselleşme' altbaşlığında savaş sonrası işçi-işveren arasında kurulan uzlaşımın nasıl sona erdiğini,

ekonomik ve politik yapının nasıl bir dönüşüm geçirdiği ortaya konuldu. Gramsci'nin pasif devrim ve mevzi savaşı-manevra savaşı kavramları temelinde Mont Pelerin Enstitüsü'nün kuruluşu ve Chicago Üniversitesi ekonomi bölümünün dünyada neoliberalizm olarak adlandırılacak neoklasik, piyasa temelli ekonomi politikalarının oluşturulmasındaki rolü ele alındı. Her iki kurum savaş sonrası benimsenen Keynesyen politikaları tasfiye ederken, yeni bir tarihsel yapı olarak finansın güçlenmesini sağlayan düşünsel ve hukuki ortamın oluşumuna yardımcı oldu.

'Neoliberalizm Laboratuvarı: Şili' başlığı, dünyada uygulanan neoliberal politikaların ülkesel anlamda ilk uygulandığı Şili'yi incelemektedir. Bu başlıkta aynı zamanda neoliberal politikaların Şili'den önce New York'ta ortaya çıkışı ve uygulanışı ele alındı. Başlık altında, Gramsşiyen kavramlarla, Şili'nin ekonomik, toplumsal ve siyasi dönüşümü incelendi. Şili'de görülen bu neoliberal dönüşüm ilerleyen yıllarda diğer ülkelerin de deneyimleyeceği ekonomik-toplumsal-siyasal değişimlerin ilk örneği olması bakımından önemlidir. Bu kısımda neoliberal politikaların nasıl başarısız olduğu, neoliberal vaatlerin tam tersinin gerçekleştiği ortaya konuldu. Devletin ekonomiden çekilerek özel sektörün ekonominin ve hayatın her alanına hâkim olmasını savunanlar, kriz zamanlarında devletten ekonomik ve siyasi destek istemekten çekinmedi. Şili örneği neoliberal politikaların neler yaratabileceğini göstermesi yanında IMF-Dünya Bankası politikalarının da ilk başarısız örneği olması bakımından önemlidir.

'Küreselleşmenin Krizleri-Dünya Bankası ve IMF' in Etkileri' bölümü, 1997 Asya Krizi ve Türkiye ile IMF-Dünya Bankası ilişkileri üzerinden iki kurumun etkilerini ele almaktadır. Asya Krizi kötü siyasi yönetimlerle birleşen sermaye hareketlerinin neler yaratabileceğinin en büyük örneği oldu. ABD hegemonyasının askeri savaşlar yerine finansal araçları kullanarak yarattığı bu yıkım, küresel ekonominin neoliberal dönemde birbirine ne kadar bağlı ve bir o kadar kırılgan olduğunu göstermektedir. Asya Krizi, IMF ve Dünyası'nın ne derece ABD hegemonyasına bağlı olduğunu göstermesi bakımından

da iyi bir örnektir. ABD direktifleri sonucunda başlangıçta krize müdahale etmeyen IMF, daha sonrasında ise yetersiz kalarak başlangıçta ülkesel ardından bölgesel hale gelen krizin küreselleşmesine neden oldu.

‘IMF ve Dünya Bankası’nın Vitrin Ülkesi: Türkiye’ başlığı, Türkiye ve IMF-Dünya Bankası ilişkilerini ele almakta olup, dünya ekonomisindeki değişimlere bağlı olarak her iki kurumun tarihsel süreçte Türkiye’yi ekonomik ve toplumsal olarak nasıl değiştirdiği ele alındı. Bretton Woods sistemi kurulduktan sonra IMF-Dünya Bankası’na katılan Türkiye, üyeliğinden itibaren bu iki kurum tarafından şekillendirildi. Dünya konjunktürüyle uyumlu şekilde 1960-1980 arası ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli izleyen Türkiye, 1978’den itibaren bu ekonomik yapının getirdiği sistemsel krizle karşılaştı. Türkiye’nin ekonomik yapısı ile uyumlu olmayan ve IMF-Dünya Bankası tarafından Türkiye’ye dayatılan bu model yine IMF-Dünya Bankası dayatmasıyla 1980’de yerini ihracata dayalı sanayileşmeye bıraktı. 1980 Darbesi ardından liberal ekonomiye geçen Türkiye bu dönemden başlayarak sermaye hareketlerini serbestleştirdi. Başlatılan bu sermaye serbestliği, gerekli yasal mevzuatın olmamasıyla birleşerek 2001 yılına kadar ülkede ekonomik krizlere yol açtı.

1998’de IMF-Türkiye arasında imzalanan ve on yıl sürmesi planlanan ‘Yakın İzleme Anlaşması’ ise Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve siyasal yapısını kökten değiştirdi. Bu değişikliğin nedeni IMF direktifleri doğrultusunda uygulanan ‘döviz kuru çipası’ programının 2000 ve 2001’de çok derin ekonomik krize neden olması ve bankacılık sisteminin sorunlu yapısıydı. 2001 Krizi ardından yıllardır Türkiye siyasetinde yeri olan partiler silinirken Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin iktidara tek başına gelişiyle neoliberal dönüşüm hız kazandı.

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı sonrası kurulan ABD hegemonyasını ve bu hegemonyanın araçları olan IMF-Dünya Bankası’nı Gramşiyen ve neo-Gramşiyen kavramlarla değerlendiren bu tez her iki kurumun ABD hegemonyasında görülen

değişimlere bağlı olarak yaşadıkları değişimi ortaya koymaktadır. Gerek ABD hegemonyasında gerekse IMF–Dünya Bankası politikalarında görülen değişim küresel ekonomide görülen değişimlerden bağımsız düşünülemez. 1970’lerden itibaren yeni tarihsel blok ya da yeni tarihsel yapı olarak ortaya çıkan finans, yaşanan bu değişimlerin arkasındaki en büyük itici güç oldu. Artan finansal hareketler, II. Dünya Savaşı sonrasında sermaye hareketlerine konulan sınırlamaların kaldırılmasını zorunu kıldı. ABD hegemonyasının devamlılığını sağlayabilmek için IMF-Dünya Bankası’nı kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırırken; bu dönüşümle birlikte ABD, değişen dünyada ekonomik olarak zarar görmeden hegemonik gücünü yenileyebildi. Hegemon gücün bu yenilenmesi beraberinde II. Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi küresel anlamda toplumsal, siyasi ve ekonomik dönüşümlere neden oldu.

KAYNAKÇA

Akyüz, Y., Boratav, K., “ The making of the Turkish Financial Crisis”, World Development, Vol. 31, No. 9, pp. 1549–1566, 2003.

Arentis, P., Glickman, M., “Financial Crisis in Southeast Asia: Dispelling Illusion the Minskyan Way”, Cambridge Journal of Economics, 26, 237-260, 2002.

Arrighi G., ”The Three Hegemonies of Historical Capitalism”, Review (Fernand Braudel Center), Vol.13, No.3, 1990.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl,1998-2008 Farklı Hükümetler Tek Siyaset*, İstanbul, Yordam Kitap, 2007.

Bates, Thomas R.,”Gramsci and the Theory of Hegemony”, *Journal of the History of Ideas*, vol.36, no.2(Apr.-Jun.1975).

Beaud, M., *Kapitalizm Tarihi 1500-2010*, çev. Fikret Başkaya, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.

Bedirhanoğlu, G. N., “Uluslararası Ekonomik Örgütlerin Amerikan Hegemonyasındaki Rollerini”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006.

Bekcan, U.,” Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No. 4, 2013.

Boas, M., McNeil, *Multilateral Institutions – A Critical Introduction*, Pluto Press, 2003.

Boratav, K., “2000-2001 Krizinde Sermaye Hareketi”, *Mülkiye Dergisi*, Sayı 230, 2001.

Boratav, K., *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2006.

Boratav, K., Yeldan, E., “Turkey: 1980-2000: Financial Liberalization, Macroeconomic (In)-Stability, And Patterns of Distribution”, December, 2001. Doi:10.1093/acprof:oso/9780195189322.003.0014.

Clark, T. D., “Rethinking Chile’s ‘Chicago Boys’: Neoliberal Technocrats or Revolutionary Vanguard? ”, *Third World Quarterly*, 2017.

Coelho I., Almeida. de S., “ The ‘Chicago Boys’ Intellectual Transfer: A Gramscian Interpretation”, *Anais do XLIV Encontro Nacional de Economia [Proceedings of the 44th Brazilian Economics Meeting]*, ANPEC,2018 [Brazilian Association of Graduate Programs in economics] <https://EconPapers.repec.org/RePEc:anp:en2016:16>.

Corsetti G., Pesenti P., Roubini N., “What Caused The Asian Cuurrency and Financial Crisis? Part I: A Macroeconomic Overview”, *NBER Working Paper Series*, NBER Working Paper No. 6833, December 1998.

Corsetti, G., Pesenti, P., Roubini, N., “What Caused the Asian Currency and Financial Crisis? Part II: The Policy Debate”, *NBER Working Paper Series*, NBER Working Paper No. 6834 , December 1998.

Cox, R. W.,”Social Forces, States and World Ordes: Beyond International Relations”, *Millennium: Journal of International Studies*, 10:2,1981.

Cox, Robert W., “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, *Millennium: Journal of International Studies*, vol.12,no: 2,1983.

Çoban, Y., *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İkinci Sayfa, 2007.

Delfaud, P., Keynes ve Keynesçilik, (çev. İsmail Yerguz), Dost Kitabevi Yayınları, 2010.

Dowd. D., *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı Eleştirel Bir Tarih*, çev. Cihan Gerçek, İstanbul, Yordam Kitap,2006.

Egan, D., “Rethinking War of Maneuver/War of Position: Gramsci and the Military Metaphor”, *Critical Sociology*, Vol.40(4), 521-538, 2014.

Ekzen, N., *Türkiye Kısa İktisat Tarihi 1946’da 2008’e İliştirilmiş Ekonomi IMF-Dünya Bankası Düzeninde 62 Yıl*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2016.

Erdem, N., “Bağımlılığın Yeni Biçimleri Olarak Neoliberal Politikalar: Türkiye Örneği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt 65, sayı 2, 2010.

Erhan, Ç., ”Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı ”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1996, Sayı: 1-4 Cilt: 51 Yayımlandığı Sayfalar: 275-288, url adresi: <<http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/2688/>>,ss.

Gill, S. ,”New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, *Pacifica Review: Peace, Security & Global Change*, Vol.10,No.1, Feb. 1998.

Gill, S., “Economic Globalization and the Internationalization of Authority: Limits and Contradictions”, *Geoforum*, Vol.23.No.3,pp.269-283,1992.

Gill, S., ” Hegemony, Concensus and Trilateralism”, *Review of International Studies*,12,1986.

Gill, S., ”Globalisation, Market Civilisation and Disciplinary Neoliberalism”, *Millennium: Journal of International Studies*, vol.24, no.3, 1995.

- Gill, S., "New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy", *Pacifica Review: Peace, Security & Global Change*, Vol.10, No.1, Feb. 1998.
- Gill, S., *American Hegemony and the Trilateral Commission*, Cambridge University Press, 1991.
- Gill, S., Law, D., "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", *International Studies Quarterly*, Vol.33, No.4 Dec.1989.
- Gowan, P., *The Global Gamble Washington's Faustian Bid for World Dominance*, Verso Books, 1999.
- Gramsci, A. *Hapishane Defterleri-Seçmeler*, (çev. Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara, 2016.
- Hanieh, A., *Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf*, çev. Bahadır Ahıska, Sevgi Doğan, Ankara, NotaBene Yayınları, 2015.
- Harvey D., *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, (çev. Aylin Onacak), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Hitchcock, W., (ed. Melvyn P. Leffler), *The Marshall Plan And The Creation Of The West*, Cambridge University Press, 2010.
- J. Biersteker, T., "Reducing the Role of the State in the Economy: A Conceptual Exploration of IMF and World Bank Prescriptions", *International Studies Quarterly*, Vol.34, No.4, December 1990.
- Kazgan, G., *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Kurtbağ Ö., "Eleştirel Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Çerçevesinde Amerikan Dış Politikasının Analizi – Hegemonya Söylemi ve Amerikan Muhafazarkarlığı-", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007.
- McMahon, R. J., *Soğuk Savaş*, çev. Sinem Gül, Ankara, Dost Yayınları 2013.
- Mirowski, P., Plehwe, D. (edt.), *The Road from Mont Pèlerin - The Making of the Neoliberal Thought Collective*, Bob Van Horn, Philip Mirowski, "The Rise of the Chicago School of Economics and the Birth of Neoliberalism", Harvard University Press, 2009.
- Morton, A. D., "Social Forces in the Struggle over Hegemony: Neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, November 5, 2010.

Morton, A. D., *Gramsci'yi Çözümlemek*, çev. Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.

Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt 1, 15.Baskı, İstanbul, İletişim Yay.2009.

Overbeek H., Pijl, K. van der (edt.) , “Restructuring Capital and Restructuring Hegemony: Neo-liberalism and the Unmaking of the Post-War Order”, *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy The Rise of Transnational Neo-liberalism in the 1980s*, London: Routledge,1993.

Overbeek, H., ”Global Governance, Class, Hegemony: A Historical Materialist Perspective”, *Working Papers Political Science*, No.2004/01,February,2004.

Overbeek, H., ”Global Governance, Class, Hegemony: A Historical Materialist Perspective”, *Working Papers Political Science*, No.2004/01, February, 2004.

Overbeek, H., Pijl, K. van der (edt.) , Gill, S., “Neoliberalism and the Shift Towards a US-Centered Transnational Hegemony”, *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy The Rise of Transnational Neo-liberalism in the 1980s*,London: Routledge,1993.

Öztürk, M., Y., *Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi*, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2008.

Palma, G., “Three and Half Cycles of ‘Mania, Panic, and [asymmetric] Crash’: East Asia and Latin America Compared”, *Cambridge Journal of Economics*, 22, 789-808, 1998.

Panitch, L., Gindin, S., *Küresel Kapitalizmin Oluşturulması – Amerikan İmparatorluğunun Siyasal İktisadı* (çev. Ümit Şenesen), Yordam Kitap, Ankara, 2019.

Polanyi, K., *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yay., İstanbul,2017.

Robinson, W., “Beyond Nation-State Paradigms: Globalization, Sociology, and the Challenge of Transnational Studies”, *Sociological Forum*, vol.13, No.4, December 1998,

Robinson, W., “Gramsci and Globalisation: From Nation-State to Transnational Hegemony”, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 8:4, 2005.

Robinson, W., “Social Theory and Globalization: The Rise of a Transnational State”, *Theory and Society*, 30, 2001.

Ruggie, J.G., “International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in Postwar Economic Order”, *International Organization*, Vol.36,Issue 2,International Regimes, Spring, 1982.

Saad-Filho, A, Johnston, D., *Neoliberalism - A Critical Reader*, Pluto Press, 2005.

Sander, O., *Siyasi Tarih 1918-1994*,Ankara, İmge Kitabevi,2012.

Sassoon, A. S., (der.), *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, (çev. Mustafa Kemal Coşkun, Burcu Şentürk, Ozan Kamiloğlu, Çağla Erdoğan), Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.

Simmons, H. A., *The Marshall Plan and European Unification Political Science 3515: European Political Systems*,28 Kasım 2007.

Stiglitz, J.,”The Asian Crisis 10 Years Later”, The Guardian, Yayın tarihi: 02/07/2007.

Şenalp, M.G., *Uluslararası Kapitalist Sınıf Oluşumu-Türkiye ve Koç Holding Örneği*, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2012.

Taylor, M., “Succes for Whom? An Historical-Materialist Critique of Neoliberalizm in Chile”, *Historical Materialism*, vol.10:2, 2002.

Türel, O., *Küresel Tarihçe,1945-79*, İstanbul, Yordam Kitap, 2017.

Woods, N., Narlikar, A., “Governance and the Limits of Accountability: The WTO, the IMF, and the World Bank”, *International Social Science Journal*, 53, 170, December 2001.

Yetiş, M., “Gramsci ve Aydınlar”, *Mülkiye Dergisi*, cilt 26, sayı 236, 2002.

Zabcı F., *Dünya Bankası: Yanılsamalar ve Gerçekler*, İstanbul, Yordam Kitap, 2009.

İNTERNET SİTELERİ

<http://www.aljazeera.com/>

<http://www.bbc.com/news>

<http://www.bloomberght.com/>

<http://www.e-ir.info/>

<https://www.diplomaticcourier.com>

<https://www.economist.com/>

<https://zcomm.org/zmag/>

ÖZET

Karadeniz, Ahmet Gökhan, Küreselleşmenin Araçları: IMF ve Dünya Bankası Neden Kuruldular, Politikaları Nasıl Değişti, Küreselleşmeyi Nasıl Etkilediler, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Özlem Kaygusuz, 184 s.

Tezin amacı, küreselleşmenin araçları olarak Dünya Bankası ve IMF'nin kuruluşunu, geçirdikleri dönüşümü, 1970'lerden sonra küreselleşmenin şekillenmesinde bu iki kuruluşun etkilerini ABD hegemonyası çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu kapsamda, II. Dünya Savaşı sonrasında, ABD önderliğinde kurulan hegemonyada, sistemin devamlılığını sağlayan ve ABD hegemonyasındaki değişimlere paralel şekilde dönüşümler geçiren her iki kurum, Gramşiyen ve Neo-Gramşiyen perspektifle ele alınmaktadır.

Çalışma, esas olarak Neo-Gramşiyen perspektifle her iki kurumun dünya genelinde ABD hegemonyasını nasıl tesis ettiğini ve küresel ekonomideki dönüşümlere paralel olarak neoliberalizm olarak adlandırılan sürecin toplumsal yapıları nasıl dönüştürdüğünü incelemektedir. IMF ve Dünya Bankası'nın ABD hegemonyasının araçları olduğu varsayımından hareketle, küresel ekonomideki değişimle birlikte her iki kurumun geçirdiği dönüşüm, kuruluş hedeflerinden nasıl saptıkları, ekonomik krizleri çözmeye ya da yönetme söyleminin aslında toplumdaki hangi sınıflar için geçerli olduğu ve IMF-Dünya Bankası programlarının etkileri örnek olaylar ile incelenmektedir. Salvador Allende'nin devrilmesi ile Şili'de başlayan neoliberal dönüşüm, 1997 Asya Krizi ve Türkiye'nin IMF-Dünya Bankası'na üyeliği ile başlayan liberal ekonomiye eklenme süreci tezde ele alınan örnek olaylardır.

ABSTRACT

Karadeniz, Ahmet Gökhan, Instruments of Globalization: The IMF and The World Bank Why Were Established, How Did Change Their Policy, How Did Effect Globalization, Master's Thesis, Advisor: Assoc. Prof. Özlem Kaygusuz, 184 p.

The aim of this thesis is to reveal the establishment of the World Bank and the IMF, which as an instruments of globalization, their transformation and the effects of these two organizations in shaping globalization after 1970s within the framework of the US hegemony. In this context, in the hegemony established under the leadership of the USA after the Second World War, both institutions that ensure the continuity of the system and undergo changes in parallel with the changes in the US hegemony are dealt with from a Gramscian and Neo-Gramscian perspective.

The study mainly examines, from a Neo-Gramscian perspective, how both institutions established US hegemony around the world and how the so-called neoliberalism transformed social structures in parallel with the transformations in the global economy. Based on the assumption that the IMF and the World Bank are the instruments of US hegemony, the transformation of the two institutions with the change in the global economy, how they determine the founding objectives, the discourse of solving or managing economic crises, and the effects of IMF-World Bank programs. As case studies, neoliberal transformation of Chile after overthrown of Salvador Allende, the 1997 Asian Crisis and Turkey's membership and relationship of the IMF-World Bank are discussed.